

TANULMÁNYOK

HAJDU TIBOR

FEJÉRVÁRY GÉZA KARRIERJE

avagy

miképp lehetett egy magyar Ferenc József kedvence*

Ahogy a dualizmus kora jelentős alakjainak többségéről, Fejérváry Gézáról sem írtak még életrajzot.¹ Pedig két évtizeden át volt honvédelmi miniszter, előzőleg államtitkárként a minisztérium szakirányítója, ifjan Solferino hőse, majd Ferenc József szárnysége és élete végéig kedvence, öregén a magyar politikai élet egyik kulcsfigurája, s ha botrányos körülmények között is, miniszterelnök. Elnyert számtalan kitüntetést, köztük a Mária Terézia-rendet s vele a bárói címet, a gyalogsági tábornoki rangot – de az utókor figyelmét mégsem.

Tudományos életrajz írására magam sem vállalkoznék, márcsak azért sem, mert élete három évtizede egy a honvédség és a Honvédelmi Minisztérium történetével, azt pedig megírták már, s bár újraírása aktuális lenne, nem illeszkedhetne egy életrajz keretébe, a törvények, adatok, felépítés, alakulatok és katonai problémák részletezése elnyomná a miniszter személyiségét. Azt regényes életrajz bonthatná ki, s ez nem a mi terepünk – ne essünk a publicisták hibájába, akik áttévednek a tudományos történetírás mezejére. Az alábbiakban vázlatos képet szeretnék adni Fejérváry pályájáról, arról, hogyan lehetett elnyerni egy magyarnak a mogorva Ferenc József rokonszenvét, gyors karriert csinálni ott, ahol már egy évvel korábbi előléptetés, „außer der Rangtour” is különös kegynek számított. Nem volt Fejérváry szürke törtető, szerette az életet, a kalandot, a pénzt és a pompát, a harcot és az utazást, a szép nőket és a jó lovakat, de mindenekelőtt mégis az érdekelte – hogyan lehet Ferenc József kegyeibe férközni? S ezt a célját el is érte.

* Köszönetet kell mondanom az Osztrák-Magyar Akció Alapítványnak, amely lehetővé tette, hogy az életrajzhoz szükséges bécsi kutatásokat elvégezzem. Köszönet illeti a Hadtörténelmi Intézetben dolgozó kollégáimat, mindenek előtt Bonhardt Attila alezredest, az Intézet bécsi kirendeltségének volt vezetőjét és a Kriegsarchiv levéltárosait, főnöküket, Peter Broucek udvari tanácsost, kiknek segítségével nem is gondolhattam volna az életrajz megírására.

¹ Tudomásom szerint az első Fejérváry életét ismertető kiadvány *Kőrösi László*: Fejérváry Géza báró c. írása. (Budapest, 1896. Kortörténelmi Könyvtár XXII. füzet.) Ezt nyilván Fejérváry vagy hívei inspirálták, és nem sokkal az ellenfele, Kasics Péter által folytatott sajtókampány után, feltehetőleg annak ellensúlyozására készült. Hamarosan megjelent horvát fordításban is. Tiszti kinevezésének 50 éves jubileumára publikáltak egy hivatalos jellegű életrajzi méltatást: Báró Fejérváry Géza cs. és kir. tábornok, m. kir. honvédelmi miniszter. Pozsony, 1901. [Az összeállító, *Vághó Ignác* nevének feltüntetése nélkül.] Ennek változatát közli: *A Ludovika Akadémia Közlönye*, 1901. 743–852. o. – Németül *Rudolf Kisling* írta meg rövid életrajzát a *Neue Österreichische Biographie ab 1815 – Grosse Österreicher* sorozat XII. kötetének, Wien, 1957. Magyarul újabban a „Honvédelmi miniszterek 1848–1994” c. összeállításban jelent meg 4 oldalas életrajza. (Budapest, 1994.) Nagyobb munkákat csak kormányának szenteltek. Halálakor számos pesti és bécsi újság közölt érdekes adatokat tartalmazó nekrológot. A vele foglalkozó irodalmi publicisztikából utalnék Krúdy és Mikszáth írásaira, továbbá *Marczali Henrik* cikkeire (*Pesti Napló*, 1928. július-augusztus), *Kun Andor* emlékezésére. (*Magyar Hírlap*, 1937. június 27.)

Szerencséje volt, nem is egyszer és élni tudott vele. Mint tiszt fia, evangélikus vallása ellenére simán bejutott az előkelő és katolikus Wiener Neustadt-i akadémiára, 1844-ben, tizenegy évesen. Apja akkor csak nyugdíjazás előtt álló öreg őrnagy, de mire Geyzát (az akadémián így írta még a nevét) hadnaggyá avatják, ismert, tekintélyes tábornok.

Származása

Az apa, komlóskeresztesi Fejérváry József, régi magyar nemesi családból származott ugyan, az ősi házban, Komlóskeresztesen született, de maga már vagyontalan volt. Neve beszélő név, magába foglalja a család eredetét: mikor a délvidéki, egyes források szerint délszláv eredetű² Nekes István 1521-ben elesett Nándorfehérvár ostrománál, özvegye ölbéli fiacskájával Sáros megyébe menekült, ott telepedett le; a kis János felnővén katonáskodott egy ideig, a Nekes családtól örökölt nemességét 1558-ban Fejérváry néven erősítette meg a császár, utalva születése, apja hősi halála helyére. A hadi szolgálatból kiöregedve megyei tisztviselő: Sáros vármegye jegyzője, eperjesi harmincados, végül a kassai királyi kamara tanácsosa, s ezután nyerte 1570-ben a sárosi szlovák hegyi falucsakát birtokul és előnévként.³ Ez maradt később is a család neve.

A falu a XIII. században a templomos rendé, róluk kapta Komlós a Keresztes nevet, ők építették a templomát. Később különböző családokra szállt, s utóljára kihalván adta a császár Fejérváry Jánosnak, aki az ő hú embere volt, mint leszármazottai közül is sokan. Sárosban és Gömörben viseltek kisebb-nagyobb közhivatalokat, mivel hivatásos katona kevés volt közöttük, inkább megyei hivatalnok-nemesi mint katonacsaládról beszélhetünk. Szükség esetén persze fegyvert is fogtak, s ez a szükség a XVI–XVII. században gyakori volt.

Dédapja Fejérváry László cs. kir. kapitány, nagyapja Fejérváry József Gömör megyei főadószedő, egyik nagybátyja sárosi főbíró. A gazdagnak sohasem mondható evangélikus család tekintélyére mutat, hogy tagjai többször nősültek ismertebb felvidéki nemesi családokba (Barkóczy, Dessewffy, Görgey, Kubinyi, Semsey). Pulszky Ferenc leírja, hogy Sárosban ezek a régi, neves köznemesi családok mennyire összetartottak, „büszkéek voltak származásukra, melynek a sok ágra szakadt nemzetségeknek feldarabolt birtoka nem mindig felelt meg. Mindamellettt fényűzés és vendégeskedés, táncvigalmak és kártyázás dívott e megyében, pedig nem egy ily régi család merült el pénzzavarokban, de a gazdagabbaknak is voltak szegény rokonaik, kik a tisztválasztásoknál kerestek bármi szerény állomást, melyben legalább három évig úri szerepet játszhattak.”⁴ A megyéből nagy számban kikerült állami tisztviselőktől úgy mint a néhány arisztokrata családtól elzárkóztak. „Tisztességes állásnak csak a földbirtokosét tartották, ki hivatalt nem visel, senkitől nem függ, ez az igazi úr. Különbséget itt nem tett a nagyobb vagy kisebb birtok, hanem legfőljebb a család régisége; egyébiránt erre is inkább családi összeköttetéseknel

² *Kőrösi*: i. m.

³ *Nagy Iván*: Magyarország családai és Kempelen megfelelő helyei. Kriegsarchiv (KA) Wien B 1458. Joseph Fejérváry Nachlaß. Fejérváry József és Géza hagyatékát utóbbi dédunokája, Fejérváry-Vaglió Aranka (Svájc) adományozta a Kriegsarchivnak. – A család történetére lásd még: Sáros vármegye leírása, statistikai, földrajzi, okirati és történelmi tekintetben. *Potemkin Ödöntől*, Pest, 1863.; *Tóth Sándor*: Sáros vármegye monográfiája három kötetben. Budapest, 1909–1912.; *Pulszky Ferenc*: Életem és korom. (Az előszót és a jegyzeteket írta *Óltványi Ambrus*.) 1–2. k. Budapest, 1958.

⁴ *Pulszky*: i. m. I. k. 117. o.

*Báró Fejérváry Géza gyalogsági tábornok, honvédelmi miniszter
Kolber Károly felvétele
Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma, lt. sz.: 51.988.*

adtak valamit, mint társaságban, mert az egyenlőség érzete áthatotta az összes birtokos nemességet, az úgynevezett táblabírákat... hogy birtokos nemes család leánya nem-nemeshez menjen férjhez, hallatlan botránynak, családi csapásnak tartották. E részben csak a katonatiszt iránt tettek kivételt, ezeket társadalmilag egyenrangúaknak nézték az urakkal. De a nemesség nemcsak lefelé, hanem fölfelé is elzárkózott, aki mágnásokkal sokat társalkodott, aranykulcsot kapott,⁵ vagy mágnásleányt vett el, azt fertálmágnásnak csúfolták...⁶ Ahogy Mikszáth írja: „Sárosban a kis urak is nagy urak és megfordítva: a nagy urak is kis urak.”⁷

A család nevezetes tagja, Fejérváry Károly szép kézirat-, ritkaság és műgyűjteményt hagyott Gábor fiára, leányát Pulszky Károlyhoz adta, s így Pulszky Ferenc nagyapja lett. Károly szerepet játszott az evangélikus közéletben is. Fejérváry Gábort is elcsábította az ügyvédi pályáról a műgyűjtés, nagy európai utazásokat tett unokaöccsével, Pulszky Ferencsel, ki így a Fejérváry családban vált műbaráttá, s a régészeti gyűjtemény nagy részét is örökölte nagybátyja halála után, de Fejérváry Gábor tanítványának vallhatta magát Henszlmann Imre és Markó Károly is.

Tehát ha nem éppen gazdag, de jónevű és királypárti felvidéki magyar nemesi familia volt a Fejérváry-család, hozzá tartozni kedvező előzmény lehetett nemcsak a Wiener Neustadt-i Akadémián, hanem Ferenc József udvarában is.

Hősünk apja, Fejérváry József (1798–1859) 17 évesen kiszakadt a sárosi családi fészekből. A Fejérváryak majd 250 éven át nem osztották fel az ősi birtokot, de mikor Fejérváry Károly nőül vette a falu másik birtokosának leányát, Semsey Polixénát, vagyonmegosztást kezdeményezett, s családja végül Eperjesre költözött. A vagyonmegosztásnak meglett az eredménye: egy évszázad sem telt el, és Sárosban nem maradt Fejérváry-birtok.⁸ Fejérváry Károly öccse, József az omladozó váron kívül már nem sokat hagyhatott hat fiára, s mikor ezek árván maradtak, az ifjabb József olyan megegyezéssel állhatott katonának, hogy földet nem örököl. Ezredkadét lett a 19. magyar gyalogezrednél, amely akkor Milánóban, majd Zarában állomásozott, a legénység ugyan nagy részt magyar, de a tisztikarnak csak fele. Családi körülményei mellett („árvából lesz jó katona” hirdeti a népdal) bizonyára a napóleoni háborúk dicsősége vitte a hadi pályára, de a hosszú béke éveiben gyakran gondolhatta, hogy ő nem a szerencse fia; csak évek múltán nyert alhadnagyi kinevezést, bár néhány évig testőr volt Bécsben, soká meg is maradt a ranglétra legalsó fokán, míg át nem lépett a pécsi 52-es gyalogezredhez. A pécsiakkal 1830–1831-ben Zágrábban szolgált, itt lett végre 32 évesen főhadnaggy, miután nőül vette az árva Paulich vagy Pavlic Antoniát. Antonia régi horvát határőrtiltszi családból származott, de nemességet úgy tűnik csak apja kapott, aki 1800-ban őrnagy volt a román–illír határőrezredben, mikor lábát amputálni kellett, s nyugdíjazták.

Antonia aligha tudott magyarul, a családban németül beszéltek, s mikor fiuk született a csehországi Josefstadtban 1833. március 15-én, Fejérváry József már ott szolgált a lengyel 20. gyalogezredben, ahol elfoglalhatott egy megüresedett századosi helyet, őrnagy csak 1842-ben lett, ugyanebben az ezredben.⁹ Biztosan azt akarta, hogy a fiú ne feledhesse magyarságát, mikor a más nyelvben nem ismert Geyza névre kereszteltette, s erre

⁵ Kamarási címet.

⁶ *Pulszky*: i. m. I. k. 73–74. o.

⁷ A gavallérok. Mikszáth Kálmán Kritikai Kiadás (MKK) 27. k. 185. o.

⁸ Az 1911-es gazdacímár adatai szerint.

⁹ KA B 1458.

oka volt, mert a részben Galíciában, részben Csehországban szolgáló ezredben magyar katona nem akadt, magyar tiszt is csak kettő-három, s így Geyza az iskolában németül tanult, magyarul apjától, iskolatársaitól csehül, a katonáktól lengyelül. Fiatalkori minősítései szerint magyarul tökéletesen beszél, de csak „elég jól” ír, míg jó német stílusát dicsérik. Ezzel szemben sokan állították róla, hogy mikor honvédelmi államtitkár lett, még csak törve beszélt magyarul.

Az igazság valahol középen lehet. Valószínűleg németül tudott jobban, főleg pedig németül tanult fogalmazni. A magyar honvédelmi államtitkárnak azonban fogalmazni is jól kellett tudni, s helytállni a politikai vitákban is nem akármilyen ellenfelekkel szemben. Így az első években kiütközhetett gyakorlatlansága, de a „törve beszélt” bizonyára túlzás, s van benne előítélet az 1868 után felállított magyar honvédségbe vezényelt császári tisztekkel, általában a magyar származású császári tisztekkel szemben. Fejérváry József kétségtelenül „labanc” volt, fiával együtt, ha ezt a felosztást alkalmazzuk, de ez nem jelenti, hogy ne érezte volna magát magyarnak – egy olyan nemzedékhez tartozott, ahol minden hasonló sorsúnak el kellett döntenie, hogy a korábbi századok szellemében a császárhűséget, a birodalmi szellemet tartja-e előbbre valónak vagy már a nemzeti érzést. Ez a sorrend azonban nem jelenti a magyarságtudat hiányát, még azoknál sem, akik 1848-ban a másik oldalon harcoltak, de érthető, ha nemcsak a császár, a korabeli magyar közvélemény is választást követelt tőlük. Pulszky elbeszéli, hogy az ő polgárosodó családjában rendszeren németül beszéltek, s a magyart főleg akkor gyakorolta, ha Fejérváry nagyanyjánál vendégeskedett a komlóskeresztes háromszobás „kastélyban”: a Fejérváry családban, mint a megye hasonló köznemesi családjaiban, a magyar volt a mindennapi érintkezés nyelve.

Ami Sáros megyét illeti, annak közhangulata többször is megfordult. A nemesség Mohács után a Habsburgok pártjára állt, a német városokról nem is szólva. Bocskaitól Rákócziig egyre erősödött a kuruc szellem, s ezt még táplálta az evangélikusok üldözése a XVIII. század elején. Mária Terézia porosz háborúiban viszont már sok sárosi nemes harcolt, mind közelebb kerültek Bécshez, és 1848 előtt a megye döntően katolikus és aulikus jellegű volt. Ilyen Sároszt hagyott el Fejérváry József, de mikor ő végre karriert csinált a császári seregben, azt ellenforradalmi szerepe, magyarellenessége gyűlölttette tette szülőhelyén is, melyet öregkorában sem keresett fel, s arról sem tudunk, hogy Fejérváry Gézának a családdal vagy másképp sárosi kapcsolatai lettek volna.¹⁰ Pulszky megvetéssel ír Benedek Lajos szerepéről az 1846-os lengyel felkelés leverésében: „a művelt világ elborzadott ezen barbárságon”,¹¹ de nem említi, hogy Benedek mellett ott volt nagybátyja is, kinek nevét nyilván éppen ezért s 1849-es működéséért emlékezésében le sem írja, noha a Fejérváry család más tagjairól ott igen sok szó esik.

Pedig Fejérváry József életének nagy szerencséjét az 1846. februári galíciai felkelés hozta meg. A 20. gyalogezred Neu Sandec-ben (Nowy Szacz) állomásozó zászlóaljának parancsnoka volt, közel a kis Krakkó szabadállamhoz, ahol a lengyelek kitűzték a szabadság zászlaját. Bár a bécsi kormányt és katonai vezetést ez nem érte meglepetésként, a galíciai hadparancsnok, az öreg Rétsey tábornok letargiába esett, a vezénylő tisztek több-

¹⁰ Bár egy Fejérváry Gejza nevű fiút, ugyancsak komlóskeresztesi előnévvel, aki e névvel akár keresztfia lehetett volna, 1867-ben a Ludovika alapítvány költségére felvesznek a kassai cögerájba („Obererziehungshaus”). KA MKSM 1867-14-41/11. 1887-ben, tehát már rokona honvédelmi minisztersége alatt, főhadnagy rangban lép át a k.k. hadseregből a honvéd huszárokhoz. Uo. 1887-14-4.

¹¹ Pulszky: i. m. II. k. 253. o.

sége, mint Csollich és Collin tábornok, fejvesztetten kapkodott. Az energikus Fejérváry fenntartotta a rendet Neu Sandecben és környékén, megállította a felkelés terjedését, és kitarított, amíg Rétesy szárnysegéde, Benedek Lajos alezredes a helyszínre sietett, aránylag kis létszámú különítményével szétverte a felkelők kelet felé nyomuló csapatát, s felbérelt, a nemességét gyűlölő lengyel parasztok felhasználásával kegyetlenül vérbe fojtotta a szabadságharcot, még mielőtt a segítségül küldött orosz és porosz ezredek megérkezhetek volna.¹²

A kis őrnagy a legmagasabb bécsi körök becsülését élvezte ettől fogva, Neu Sandec díszpolgárává választotta,¹³ és megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét, a Mária Terézia-rend után a legmagasabb katonai kitüntetést. Feltehetően helytállása híre hozta meg neki szülőföldje, Sáros megye tiszteletbeli táblabírói címét. Baráti viszonyba került Benedekkel, akinek karrierje ugyancsak ettől fogva ívelt magasra, Mária Terézia-rendre terjesztették fel, bár a katonai vezetés ehelyett először a Lipót-rend parancsnoki keresztjét, végül lovagkeresztjét javasolta, leszögezve, hogy Benedek kiérdemelte a legmagasabb kitüntetést, de nem akarták a Mária Terézia-rend adományozásával elismerni a kis híján új lengyel forradalomra nőtt lokális felkelés jelentőségét. Benedek nagyon megsértődött, mert így ugyanazt a rendjelet kapta, mint az övéhez nem fogható fegyvertényt végrehajtó Fejérváry, de közös akciójuk mégis egy olyan barátság alapjául szolgált, mely később nagyon hasznosnak bizonyult a más magas összeköttetéssel még nem rendelkező Fejérváry Géza számára.

Bár Fejérváry József 1846-ban hívta fel magára a figyelmet, csak két évvel később lehetett alezredes, mert akkor, 1848 novemberében állt be üresedés ezredénél ezen a poszton. Nemcsak, hogy nem csatlakozott a magyar szabadságharchoz, de 1848 decemberében Simunich altábornagy hadosztályával tört be a nádasi szoroson Észak-Magyarországra.¹⁴ Meg lehetnek vele elégedve, mert mikor néhány hónappal később újjá kellett szervezni a temesvári 61. gyalogezredet, ahol a tisztek és katonák egy része Damjanich kapitányt követve a forradalom mellé állt, 1849. március 15-én őt nevezték ki oda ezredesnek.¹⁵ Így Komárom ostromában már nem vehetett részt Simuniccsal. Az ezred törzse és zöme Olaszországban harcolt (két zászlóalj Temesvár védelmében vett részt), Fejérváry áprilisban Olaszországba érkezett és átvette a Po-völgyében harcoló ezredének parancsnokságát. Az ezred éppen Nyugat felé menetelt Mantuából, Alessandriát szállta meg, de júniusban Fejérváryt már a dandár parancsnokságával bízták meg, majd egy újabb átszervezés után visszatért ezredéhez. 1850. november 27-én vezérőrnaggyá és a velencei dandár parancsnokává nevezte ki az ifjú császár. (Sokat írtak arról, hogy 1848-ban terjedt el a k. k. tisztikarban az obligát tegeződés, amit aztán bizonyos ésszerű korlátok közé szorítottak: Fejérváryt sorozatos előléptetése okmányjaiban még tegezi a

¹² *Regele, Oskar*: Feldzeugmeister Benedek. Der Weg nach Königgrätz. Wien–München, 1960. Regele Benedek teljesítményét méltatva nem tesz említést Fejérváry Józsefről. – A felkelésről lengyel szemmel, jelentősége bizonyos eltúlzásával lásd *Wawel-Louis, J.*: Kronika rewolucji krakowskiej w roku 1846. Krakow, 1898.; *Wypisy Żródłowe do historii Polskiej sztuki wojennej*. 13. k.: Polska Sztuka Wojenna w latach 1832–1862. (Szerk. *Marian Anusiewicz*.) Varsó, 1959.

¹³ Neu-Sandec város tanácsának díszoklevele KA B 1458: 2.

¹⁴ Balthasar Simunich altábornagy Nagyszombat–Lipótvár–Komárom-i kampányáról lásd *Szeremley Samu*: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéből. Pest, 1867.; *Steier Lajos*: Görgey és Kossuth. Budapest, [1924.]; *A szabadságharc katonai története*. (Szerk. *Bona Gábor*.) Budapest, 1998. stb.

¹⁵ *August Hofmann* (ezredes): Geschichte des k. u. k. Infanterie Regiments Nr. 61. 1798–1892. Wien, 1892. és a megfelelő évi k. k. schematizmusok. Az ezredtörténetben néhány életrajzi adat hibásan szerepel, ezeket figyelmen kívül hagytam.

császár.) Így Fejérváry Józsefnek három év leforgása alatt három nemzet szabadságküzdelmének leverésében volt alkalma résztvenni s ezzel megszolgálni a császári kegyet.

Wiener Neustadtól Solferinóig

Fejérváry Geyza 1833. március 15-én született apja állomáshelyén, a csehországi Josefstadtban. Szülei egyetlen fia, de öt leánytestvére volt, s bizonyára részesült az ilyen összetétel mellett elmaradhatatlan kényeztetésben, gyermekkorától megszokhatta, hogy mindenben ő az első, s ezt később is természetesnek találta. Ez bizonyos, nem a versenytársak iránt rosszindulatú, hanem inkább magától értetődő gyerekes önzés alapjául szolgált. Mint igazi Tornisterkind, két évig Königrätzben, a harmadik évben apja új állomáshelyén, Neu-Sandecben járt iskolába. Ezzel be is fejezte civil iskolai tanulmányait. 1844-ben mint tiszt fiát akadály nélkül felvették a bécsújhelyi tisztiiskolába, ahol hét évet töltött. Erről a hét évről keveset tudunk. Mint később is mindig, fegyelmezett, strapabíró és eredményes volt, de nem tartozott a legkitűnőbb növendékek közé, jörendű minősítéssel végzett.

A forradalom előtti években a Mária Terézia által alapított bécsújhelyi Akadémián még régimódián szigorú nevelés folyt, sokkal keményebb, mint Musil idején két emberöltővel később. Fogda, testi fenyték, a kevés szabadidő elvonása nem ritkaság, „a bánásmód a képzelhető legdurvább és legközönségesebb volt” – emlékezik egy grófi növendék.¹⁶ Az erős, fejlett, öntudatos fiúnak nehéz lehetett megszokni az őrmesteri fegyelmezést, de hát éppen ez volt a cél. Az akadémiát végzetek származásra való tekintet nélkül tiszt urak lettek, de Bécsújhelyen, főleg az alsó évfolyamokon, úgy bántak velük, mint a közkatónakkal. A fő tárgyak a katonai ismeretek mellett a matematika és geometria, térképészet, kötelező a francia és a Monarchia népeinek valamelyik nyelve, de kevésbé igényesen. (Fejérváry ott szerzett francia és olasz nyelvtudása elég közepes volt, lengyelül a szolgálat elvégzéséhez elégséges mértékben beszélt, vagyis a lengyel és feltehetően a cseh katonákkal is meg tudta értetni magát.) Fontos viszont a német katonai bükkfanyelv elsajátítása, szóban és írásban. A leendő tisztnek sok jelentést kell majd magának körmölni. Igen sok a közismereti tantárgy: hittan, erkölcsstan, logika, történelem, jog, fizika, földrajz stb. Sok időt vettek el a gyakorlatok, a lovaglás, vívás, torna, tánc, úszás oktatása.

A tanárok jelentős hányada ekkor még piarista atya, de a vallásos nevelés formális és külsőséges, Fejérváryra biztosan nem gyakorolt mély benyomást, az alkalmazkodás szellemen inkább. Evangélikus családból származott: az akkori szabályzat szerint a más vallású (protestáns vagy görögkeleti) apának előre reverzálist kellett adnia arról, hogy ha a növendék katolizálni akar az ottani nevelés hatására, azt nem fogja ellenezni.¹⁷ Fejérváry egy-két évig evangélikusként szerepelt a nyilvántartásban, de már katolikusként végezte az akadémiát.¹⁸

Bécsújhelyen éppen ekkoriban tanult a legkevesebb magyar fiú, az összlétszám 4-5 százaléká. Ezek sem érintkezhetek egymással, mivel egy-egy évfolyam és osztály nő-

¹⁶ *Ernst Wurmbbrand: Ein Leben für Alt-Österreich.* Wien, 1988. 53. o. A „Theresianische” Akadémiáról németül sok feldolgozás és részben regényes visszaemlékezés jelent meg, magyarul ezek lényegét kitűnően foglalja össze *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar.* Budapest, 1993. 3. fejezet.

¹⁷ *Johann Svoboda: Die k. k. Militär Academie zu Wiener Neustadt.* Wien, 1873. 61. o.

¹⁸ Az akadémia Fejérváry vallására vonatkozó adatait Kelenik József és Pollmann Ferenc kollégáim voltak szívesek kéréssemre megvizsgálni.

vendékei ritkán találkozhattak a többiekkel, ez is a katonai nevelés része volt: barátaid ezredtársaid legyenek. Nem tudunk arról, hogy Fejérváry közelebbi barátságot kötött volna magyar kamerádjáival vagy akár másokkal, ha igen, ezek a barátságok nem kísérték az akadémia falain túlra. A kevés magyar növendék egy része is kilépett a szabadságharc előtt és alatt, viszont akik maradtak, a legmegbízhatóbbnak számítottak és nagy karriert csinálhattak, mint a Fejérváry előtt két évvel végzett Szveteney Antal lovassági tábornok. Nem találkoztam semmi adattal arra nézve, hogy a magyar szabadságharc, illetve apja részvétele a felvidéki harcokban milyen emóciókat váltott ki belőle. Erről később, érthető módon, sohasem beszélt. Bizonyára nagy hatással volt rá, mikor az ifjú, nála csak három évvel idősebb (s külsejére vele egykorúnak látszó) császár 1849. július 27-én meglátogatta az akadémiát és őt ábrázoló festményt adott ajándékba, amely azontúl az egyik tantermet díszítette.¹⁹ Bizonyára sokszor elnézte még ezt a képet a nagyravágyó ifjú: ilyen fiatalon s ilyen időkből császárnak lenni!

Az akadémián képzettek gyalogos- vagy lovastisztek lettek. Az utóbbiak csak jómódúak lehettek a lótarás és reprezentáció (meg a huszáros mulatozás) miatt, Fejérváry apja csak akkor került megfelelő anyagi helyzetbe, mikor fia már hatod-hetedéves volt, ő tehát nem készülhetett a gyorsabb előmenetelt ígérő lovassághoz; bár minősítése szerint jó lovas, de loísmerege még 1859-ben is csak „etwas”, magyarul csekély. Ugyancsak 1859-es jellemzése (Conduite-Liste) katonai képzettségét dicsérve az „egyéb ismeretei” rovatban csak azt mondhatja: „általános műveltségre törekszik”. Tehát csak törekszik. Egyéb képességei közül a vívást és úszást emelték ki parancsnokai. Későbbi jellemzései viszont kiemelik térképezési gyakorlatát, fegyelméletét, szorgalmát és becsvágyát, rendezett anyagi helyzetét, tisztársai között kivívott tekintélyét. Miután az akadémiát „jó” osztályzattal elvégezte, 1851. augusztus 14-én az 52. (pécsi) gyalogezredhez helyezték másodosztályú alhadnagyi rangban.²⁰ Az ezred három zászlóalj Bolognában és környékén állomásozott (a tartalék zászlóalj Marburgban és Grazban), fő feladata a romagnai betyárvilág, „banditizmus” leküzdése, fő gondja a fogyatéék pótlására kapott besorozott volt honvédek átnevelése, szigorú megfegyelmzése.²¹

Fejérváry mindössze 16 hónapot töltött ennél az ezrednél. Nem vesztegette idejét: ha a lovassághoz nem kerülhetett, a legjobb karrierlehetőségnek a vezérkari tiszti pálya ígérkezett, ehhez pedig be kellett jutni az éppen akkor alapított vezérkari akadémiára, a „Kriegsschule”-ra, amihez a nehéz felvételi vizsga letétele előtt főleg az ezredparancsnok támogatására volt szüksége. Ennek biztosítása érdekében, bizonyára akkor velencei dandárparancsnok apja segítségével, kijárta áthelyezését annak korábbi ezredéhez, a temesvári 61. gyalogezredhez.

A 61-esekhez rögtön főhadnagyi rangban vették át 1853. január tizediki hatállyal – ekkor, a hadseregreform előtt, még joga volt ehhez az ezredtulajdonos jogait gyakorló ezredparancsnoknak, akinek úgy lehet, volt oka ilyen szívességet tenni elődjének.²² Erre mutat, hogy nem századszolgálatra osztották be, hanem tanár lett az ezred kadétiskolá-

¹⁹ Svoboda: i. m. 68. o.

²⁰ Az előléptetések, áthelyezések pontos dátumai más források mellett törzskönyvi lapja és minősítési lapjai szerint: KA B 1459. Nachlaß Géza v. Fejérváry.

²¹ Geschichte des k. k. 52. Linien Infanterie Regiments. Wien, 1871.

²² Nem véletlen, hogy a Fejérváry védelmében íródott Körösi-életrajz szükségesnek tartja, az igazsággal ellentétben hangsúlyozni: soha „nem támaszkodott előkelő összeköttetéseire, nem törődött befolyásos ismerőseinek és rokonainak közbenjárásával... A nepotizmust szíve mélyéből megvetette” és így tovább. *Körösi*: i. m. 18–19. o.

ában, ahol több módja lehetett készülni a Kriegsschule felvételijére.²³ Már egy évvel később, 1854. januárban, próbaidőre átvették a vezérkarhoz, ahol a 21 éves ifjú először a külországokat tanulmányozó irodához (Landes-Beschreibungs-Bureau des Auslandes) került, vagyis a külföldi hírszerzés és katonai térképek adatainak feldolgozásához. Nem tudom, külföldi utat is takar ez a beosztása vagy csak Bécsben tartózkodott, mindenesetre ekkor nyílt alkalmja megismerni a császárvárost. 1854. márciustól októberig a IX. hadtest vezérkarában szolgált, majd visszakerült a külországok „irodájához”. A IX. hadtest vezérkarával részt vett egy „vezérkari utazáson” a terep és más viszonyok felmérésével Béctől Újvidékig. 1855-ben felvették a Kriegsschuléba, melyet 1857-ben végzett el „jó” eredménnyel – ekkor véglegesítették a vezérkarnál, ahol a belföldi „országleíró”, vagyis térképészeti irodához került, és Észak-Magyarországra, főleg Borsod és Heves megye feltérképezésére küldték. Ekkor folyt Magyarországon az első modern katonai „mappierung”, ami természetesen a civil tudományos térképezéshez is alapul szolgált. A fiatal vezérkari főhadnagy így közel két évet töltött ősei hazájában, ez a körülmény, azzal együtt, hogy korábban jó két évet magyar ezredek tisztje volt, kérdésessé teszi a magyar nyelvtudásával kapcsolatos későbbi gúnyos megjegyzések komolyságát.

Felmerül itt egy másik kérdés is. Könnyebben megérthetnénk érzéketlenségét nemzete nehéz sorsa iránt az önkényuralom évtizedében, ha valami távoli garnizonban alig hall róla. De hát itt térképezett éveken át, vagyis a magyar vidéket járta, s a forrongó Olaszországban magyar ezredekben szolgált. Ne tegyük fel róla, hogy semmi magyar érzés nem lakott benne; ha az ide helyezett német tisztekre úgy hatottak a magyar trakták és bálók, szépségek és szenvedélyek, neki biztosan tetszett a magyar úri osztály sírva vigadó pazarsága. Az uralkodóhoz való hűség mégis több volt számára, nemcsak a karrier lehetősége miatt. Szerette és tisztelte apját, aki '49-ben hazája ellen harcolt; ha elismeri a szabadságharc jogosságát, őt árulónak kellett volna tekintenie. Végül nagyratörő jelleme alapvonása a fegyelmezettség. Erre mutat, hogy noha később a tábornoki fizetésből sem tudott kijönni, éppen fiatal tisztként semmi sem utal arra, hogy például adósságokat csinált, mert ezeket a minősítési lapokon gondosan jegyezték volna.

Solferino

1859. április 8-án áthelyezték a vezérkart helyettesítő General-Quartiermeisterstab-hoz, egyidejű előléptetéssel másodosztályú századossá, de már május 22-én elsőosztályú százados. Új beosztása az olaszországi VIII. (Benedek-) hadtesthez szólítja a háború előestéjén. Először teljesült számára minden ambiciózus tiszt vágya – bár nem sejtette, hogy ezután milyen kevés alkalom nyílik majd erre – harci helyzetben megmutatni képességeit. Szerencséje volt, mert parancsnoka emlékezett és figyelt rá. Benedek május 14-én írja feleségének, felsorolva új tisztjeit: „Fejérváry altábornagynak, kit ismersz, a fia, egy nagyon csinos, ügyes, szorgalmas fiatalember, akit már szolgálatban és szolgálálaton kívül is alkalmam volt megszeretni.”²⁴

A háború 1859. április 30-án kezdődött meg, mikor az osztrák hadsereg átkelt a Ticinón, ekkor azonban már megindult az olaszok segítségére siető francia haderő felvo-

²³ Fenti adatok és számos további forrása Fejérváry minősítési és törzskönyvi lapja.

²⁴ Heinrich Friedjung: Benedeks nachgelassene Papiere. 3. kiad. Dresden, 1904. 217. o.

(Alföld)

kt. 1.º Infanterie Reserve Corps.

Zusammenstellung

des Waffenthaten für welche Belohnungen (Medaillen) erhalten worden
[Affaire bei Szaradung & L. ebendies am 24ten Juni 1849.]

Geplummen Geza Fejerváry de
Kondos - Keresztés des General.
regimentscommandanten.

Oben in unmittelbarer
größter Anzahl von Medaillen in der
größten Größe, - oben so reichliche
Hilflichkeit in der Aufklärung in der
Aufklärung man nicht irgend ein
selbständiges Urtail erlangen, -
man fragt sich selbständig in
seinem Sinne und Aufklärung
genauere Aufklärung, ist bei
der Aufklärung der Aufklärung an
den.

Benedek. n. J. 1849

Geza bei Alföld
Kondos
Keresztés
Pancs Regiments

unters.

Benedek tábornagy ajánlólevele

nulása Észak-Olaszországban, ami megfordította az erőviszonyokat. Az első kudarcok, Montebello és Magenta után Ferenc József, aki először és utoljára maga vette át a főparancsnokságot, (III. Napóleonnal és Viktor Emánuellel szemben – császárok csatája!) a Garda-tótól délre, San Martino és Solferino falvak környékén próbálta megfordítani a hadiszerecsét.²⁵ A felvonuló erők létszámát tekintve a XIX. század egyik legnagyobb csatáját megelőző tervszerű visszavonulás során az uralkodó június 18-án megszemlélte Benedek 8. hadtestét. A rosszul előkészített, Ferenc József kapkodása, rossz haditerve és a protekciós arisztokrata tábornokok tehetetlenkedése által eleve kudarca ítélt csatára június 24-én került sor.

Mint ismeretes, Benedek az északi szárnyon, San Martinonál megállta a helyét a túl-erővel szemben – igaz, hogy szinte kizárólag olasz és nem a nagyobb harcértékű francia csapatok ellen kellett küzdenie –, negligálta a császár visszavonulási parancsát, és csak utolsónak, este kezdett rendben és lépésről lépésre hátrálni, ezzel fedezve a sereg centrumát és megakadályozva, hogy az ellenség – miután már leszállt az éj – üldözze a Mincio folyó mögé visszavonult s ott rendbeszedett vert hadsereget. A hadtest utóvédjének hagyott, az ellenfelet egy utolsó támadással meglepő debreceni (Dom Miguel-) ezrednél maradt, akiket „Utánam, bátor magyarok! Egy magyar sem hagyja cserben tábornokát!” kiáltással vezetett az ütközetbe, szuronyt szegezve időben visszaverve az utolsó olasz támadási kísérletet.²⁶ Solferino igazi hőse Benedek volt, akinek nem jutott bonyolult feladat, helytállásához egy jó csapatparancsnok szilárdsága, bátorsága, katonái bizalma kellett. Sikere után azonban Ferenc József – aki a maga konzekvenciáját levonva, többé nem aspirált hadvezéri babérokra – képességeit és képzettségét meghaladó pozíciókba helyezte, így a vezérkar főnöke lett.

Fejérvárnak nem volt olyan döntő szerepe Solferinónál mint maga és hízelgői sugallták, de elszántságával, iniciatívájával 26 évesen méltónak bizonyult a Mária Terézia-rendre. (A különböző forrásokat összevetve feltűnő, hogy a dicsérő, de reális egykorú jelentésekhez, jellemzésekhez, maga és felettesei a Mária Terézia-rend elnyerése céljából készített beadványaihoz képest a tábornok, miniszter korában készült jubileumi életrajzok és emlékezések, leírások erős túlzásokat is tartalmaznak. Ezért természetes, hogy az alábbiakban az 1859-es keltű dokumentumokra támaszkodom.)

Június 23-án egy felszázad huszárral több órás lovas felderítést hajtott végre. Ennek ellenére a csata reggelén friss és vállalkozó szellemű. A hadtest vezérkari főnöke, Litzelhofen alezredes engedélyével reggel 7-kor elhagyta a hadtest stábját és csatlakozott a piemontiak feltartóztatására küldött két 59-es zászlóaljhoz. Akciójuk sikeres volt, de reggel 9 körül Fejérvár meglátta, hogy veszélyes rés keletkezik a 8. és a tőle délre álló 5. hadtest között, melybe az ellenség lovassága be akar törni. Engedélyt kért Benedektől, hogy egy huszárszakasszal útjukat állja, majd mikor ez sikerült, biztosította a tűzérség szállítását a veszélyeztetett szakaszra. „Jól van, csinálja csak így tovább!” – mondta a kényes pontot megszemlélő Benedek, és megbízta, hogy segítse az előre tolt Reichlin- és Lippert-dandár parancsnokait. A délelőtti folyamán négyszer verték vissza az olasz támadást, amely déltájt megtört. Fejérvár mikor kellett a szuronyos közelharcban is részt

²⁵ Az 1859 hadjárat új magyar feldolgozása *Bencze László*: Solferino. Budapest, 2001. – A régebbi irodalomból különösen a háborúban vezető szerepet játszott *Ramming* altábornagy könyvére támaszkodtam: Ein Beitrag zur Vorstellung der Schlacht von Solferino am 24. Juni 1859. Wien, 1861.

²⁶ *Friedjung*: i. m. 242. o.

vett, hol egy gyalogos zászlóalj, hol egy huszárszázadot vezetett a gyenge pontok védelmére. Tiszti kalapját lelőtték fejéről, mire felvette egy elesett közlegény sapkáját. A harcok folytán nem lévén közvetlen kapcsolatuk a hadtest parancsnokságával, többször önkényesen adott ki parancsokat, úgy téve, mintha Benedek utasításait továbbítaná.²⁷

Délután visszatért Benedekhez, és ekkor már valóban az ő utasításait továbbította lóháton a hadtest különböző csapataihoz. Este fél kilenckor, miután a VIII. hadtest utolsóként elhagyta a csatateret, Benedek oldalán az utóvédnél, a debreceni gyalogezrednél maradt. Csak mikor a sötétség lehetetlenné tette a további harcot, követték a hadtestet, melynek zavartalan visszavonulását ily módon biztosították.²⁸

Apját boldog levélben tudósította sikeréről. „Egészen bolond vagyok az örömtől” – kezdi. („Ich bin ein Narr von Freude!”) Benedek azt mondta neki: „Kedves Fejérváry, Ön úgy viselte magát a Pozzolongo-nál a csataterén, hogy mondhatom Önnek és biztosíthatom róla, maga volt a hadtest legaktívabb tisztje.”²⁹ Már is javasolta a Lipót-rendre, „de ha úgy gondolja, hogy kérheti a Terézia-keresztet, tegye meg; erre nem nyílik gyakran alkalom, ki kell hát használni... számíthat rá, hogy támogatni fogom” kérését. Litzelhofenhez utasította, aki azt mondta: „kérje csak, megérdemli”. „Persze önmagáért is örülök a dolognak, legjobban azonban miattatok, kedves szüleim” – zárta levelét: arra gondolatott, hogy apja, aki 1846-ban politikai megfontolásból „csak” Lipót-rendet kapott Mária Terézia helyett, elégtételt fog érezni, és arra kérte, sürgősen küldje el neki a rend statutumát, de titokban, „nem szeretném blamálni magamat, ha a káptalan nem fogad el...” Július 11-én Veronában készítette el beadványát, részletesebben leírva tetteit, s azt ellátta Litzelhofen, az 59. ezred parancsnoka és több más tiszt igazolásával.

Benedek július 21-én írta meg ígért ajánlását, kiemelve Fejérváry önállóságát, önkéntes felelősségvállalását, „intelligens bátorságát” és leszögezve: „én magam szólítottam fel a százados urat, hogy az előírásnak megfelelő, tényekkel alátámasztott kérését a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjére a Rend magas káptalanja elé terjessze...”³⁰ 1859. október 17-én nyilvánították Fejérváryt a Mária Terézia-rend lovagjává. Mások mellett Benedek és Litzelhofen is megkapta ezt a kitüntetést (Edelsheim Lipót az előző, magentai csatáért), melyhez kérni lehetett a bárói rangot. Fejérváry ezt meg is tette, míg a büszke Benedek nem kérte a báróságot és megmaradt „Ritter von Benedek”-nek. Fejérváry József tehát abban a boldog tudatban halt meg nemsokára, 1859. december 30-án, hogy fia még nála is többre vitte – s már ilyen fiatalon. Fejérvárynak a magas kitüntetésnél is többet jelentett, hogy két hatalmas pártfogót szerzett egyszerre – Benedek mellett Ferenc József is különös figyelemmel kísérte további pályáját. Ferenc József nem egyszer visszatért a solferinói hőstett méltatására, bizonyára azzal az érzéssel: ha még sokan viselkednek így, ő megnyerhette volna vesztes csatáját. Benedek és Fejérváry érdemében így mintegy önmaga igazolását látta.

²⁷ Danzer's Arme-Zeitung, 1909. június 24.

²⁸ KA B 1459 Fejérváry-Nachlaß. – KA MKSM (Ferenc József katonai kabinetje) Fasc. IV. F. 119. (Fejérváry beadványai a Mária Terézia-rend elnyerésére, felettesei véleményezéseivel.)

²⁹ KA B 1459: 5. Fejérváry 1859. július 2-i levele apjához (német nyelven). Szolgálatban a tiszteknek magázódnia kellett, főleg nagy rangkülönbség esetén – ezt nem mindenki tartotta be, de a formaságokat szigorúan vevő Benedek igen; szolgálaton kívül nyilván tegezte Fejérváryt is, akinek el kellett találni olyankor, viszonozza-e a tegezést és hogyan.

³⁰ KA MKSM Fasc. IV. F. 119.

Ferenc József szárnysegéde

Solferino után mint vezérkari tiszt 1859 augusztusától a 6. Mappierer Abteilung-hoz nyert beosztást, Észak-Magyarországon, vagyis visszatért a térképezéshez. Már idézett itteni jellemzése szerint kiváló vezérkari és csapattiszt, mint térképészt viszont csak „megfelelő, használható” jelzőkkel illetik.

Benedek külön, személyes megjegyzést írt 1859. decemberi jellemzéséhez. „Egészen határozott nézetem szerint megvan nála egy kiváló csapat-tábornok minden adottsága, ezért a szolgálat érdekében állna amint lehet *mindenféle soron kívül* [kiemelés az eredetiben] csapat törzstisztnak és rögtön ezredparancsnoknak előléptetni, hogy rendkívüli képességei megfelelő hatáskört nyerjenek.”³¹ Csakhogy éppen az 1859-es hadjárat után szakított Ferenc József az addigi, teljesítménynek, származásnak, összeköttetésnek rendkívüli lehetőségeket adó előléptetési rendszerrel, és megkezdte annak a bürokratikus, centralizált kinevezési szisztémának a kiépítését, amely lelassította a fiatal tehetségek avanszálását. Így Fejérváry még 6 évig százados maradt, és csak negyven évesen lehetett ezredes – akkor már ez is rendkívül gyors előmenetelnek számított.

1860 áprilisáig alkalmazták Észak-Magyarország térképezésénél. Akkor berendelték a vezérkar bécsi belföldi „országleíró” irodájába (Landesbeschreibungsbureau), ahol két évig dolgozott. Közben még 1860 júliusában megkapta a kamarási aranykulcsot, majd 1862. április 25-én az osztrák bárói címet. Donáció a katona bárósághoz persze nem járt, s így bár bejáratos volt az udvarhoz és az előkelő fővárosi társaságba, anyagi lehetőségei az ezzel járó reprezentációhoz szűkösek voltak. Apjától vagyont nem örökölt, nővérei sem kötöttek gazdag házasságot, évi fizetése 900 forint és némi – a drága Bécsben az átlagosnál magasabb – lakáspénz, ehhez járt a Mária Terézia-rendtől évi 600 forint „penzió”, ami jövedelmét egy alezredesével tette hasonlónak. Az akkori árak mellett ez legényember megélhetéséhez elegendő, de nagylábon élni nem lehetett belőle, sem frekventálni a módosabbak, felettesek társaságát. A túlköltekezéstől, adósságoktól megóvta magát, de nehezebbre eshetett a takarékos életmód, ami a további karriert sem segíthette elő.

A báróság elnyerése után elhatározta, hogy gazdagon nősül. A bécsi életben ismerte meg a még csak 18 éves Charlotte Biedermann, Biedermann Gusztáv zsidó származású (katolizált) pénzember és földbirtokos leányát. Az esküvőt 1862. július 21-én tartották Bécsben, az előírásos 12 ezer forintos kauciót a menyasszony, Charlotte családja tette le. Miután a vezérkarban különösen szigorú volt a nősülési kvóta, 1862 júniusában küszöbönálló házasságára hivatkozva kérnie kellett elbocsátását a vezérkari testületből. A 6. Coronini- (újvidéki) gyalogezeredhez helyezték századparancsnoknak. Ebben az időben az ezred két zászlóalja Bécsben, az Alserkaserne-ben volt elhelyezve, valószínű, hogy Fejérváry házassága első másfél évét Bécsben töltötte.

A házasság első évtizedéről keveset tudunk – későbbi megromlásáról többet – valljuk hát Tolsztojjal, hogy a boldog házasságok egyformák. A harmadik évében járó s bizonyára tapasztalt és nem először szerelmes vőlegény vonzódnak a 18 esztendő s ártatlansághoz, különben nem vette volna el, nem áldozta volna fel a vezérkari karriert (hogy ezzel nem sokat vesztett, azt nem tudhatta előre, valószínű esélye arra nyílt, hogy hosszú csapattiszti szolgálat után ezredparancsnok lehet, s ki tudja a birodalom melyik sarkában), hogy e mellett a kaució és a hozomány szerepet játszott, rosszindulat nélkül

³¹ KA B 1459 Fejérváry-Nachlaß.

feltehetjük. Biedermann Gusztáv valóban gazdag lehetett: Charlotte mindhárom húga arisztokrata férjet kapott. Ő maga viszont magyar nemességet „üszögi és mozsgói” előnévvel 1867 szeptemberében, történetesen akkor, mikor Fejérváry az uralkodó szárnysegéde volt már.³² Az ara és családja számára társadalmi emelkedést hozott a délceg fiatal báró, köztudomás szerint a császár és a vezérkari főnök kegyeltje, aki a kortársak szerint még jóval később, öregen is daliás jelenség maradt. Charlotte a bécsi szolgálat évei alatt négy gyermekkel ajándékozta meg férjét (mindegyikük Bécsben született, 1863-ban, 1866-ban, 1867-ben és 1869-ben).

Első leányuk, Gizella (így hívták Ferenc József nagyobbik lányát is) alig múlt három hónapos, mikor atyját Dániába szólította egy új hadjárat. Az ezred északra utazó zászlóaljait maga Ferenc József – aki az előző két évben megszemlélte az ezred egy-egy gyakorlatát – búcsúztatta. Fejérváry az I. zászlóalj 3. századának parancsnokaként szállt a vonatra, amely 1864. január végén vitte őket Breslaun és Berlinen keresztül Hamburgba. Onnan indultak a határfolyó, az Eider felé, melyet 1864. február 1-jén léptek át.³³ Az I. zászlóalj Nübbelen és Fockbeken keresztül vonulva harmadikán ért Schleswig városához; a dán hadsereg csak ott vette fel az ellenállást.

Furcsa háború volt ez. A dánok tudták, hogy nincs esélyük a porosz hadsereg ellen, amely casus belli nélkül indult a Dániához tartozó Schleswig elfoglalására, mégsem akartak harc nélkül kapitulálni, de csak addig küzdöttek, amíg eleget tettek a nemzet becsületének, miközben igyekeztek minél kevesebb embervesztést szenvedni. Ausztria egy nemzetközi egyezmény alapján a szomszédos Holsteint tartotta megszállva, és a poroszok segítségére sietett, akiknek erre ugyan nagy szükségük nem volt, viszont két évvel később hálából elvették Ferenc Józseftől Holsteint is. Így Fejérvárynak nem nyílt alkalm a solferinóihoz hasonló hőstetre, helyőrségi szolgálat, majd a dánok által hátrahagyott fegyverzet begyűjtése jutott osztályrészéül. Csak márciusban került harcba Fredericia körül, hol egy tüzérosztályt vezetett, hol felderítéseket hajtott végre, de kitüntetés nem tudott szerezni. Májustól a novemberi hazatérésig az ezred csak megszálló feladatot látott el.

1865. április 12-ével kinevezték Ferenc József egyik szárnysegédévé, egyúttal őrnaggyá lépett elő a 39. gyalogezred állományában. (Az ilyen különleges beosztású tiszteknek mindig egy ezred vagy más csapat állományába kellett tartozni, fegyvernemüknek megfelelően.) Három és fél évig, 1868 őszéig volt az uralkodó szárnysegédje, s addig fizetéséhez évi 1575 forint pótlék („Hofzulage”) járt.

E minőségében legfontosabb feladata volt küldetése Benedek főhadiszállására a königrátrzi csatát követően. Két nappal a végzetes vereség után, 1866. július 4-én utazott először Benedekhez (ismét pár hónapos csecsemő apja), hivatalosan mint a helyzet helyszíni tisztázásával, majd a fegyverszüneti tárgyalások irányításával megbízott Mensdorff külügyminiszter kísérője,³⁴ de azon túl, hogy a kaotikus helyzetben a miniszter bőrére vigyázzon, a császár főadjudtánsa, Folliot de Crenneville-Poutot tábornok azt várta tőle: hiteles jelentésekkel tájékoztassa a császárt a dolgok valóságos állásáról és Benedek csódjéről. Másokhoz hasonlóan Fejérváryt is megdöbbentette az osztrák hadsereg állapota és vezetőinek letörtsége, és ezt hűségesen reprodukálni igyekezett jelentéseiben.

³² A királyi könyvek. (Szerk. *Gerő József*) Budapest, 1940.; *Kempelen Béla*: Magyar zsidó családok. I. k. Budapest, 1937. 49–56. o.

³³ Geschichte des k. u. k. Infanterie Regiments Karl I., König von Rumänia, Nr. 6. 1851–1907. Budapest, 1908.

³⁴ Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Nach Feldacten bearbeitet durch das k. u. k. Generalstabsbureau für Kriegsgeschichte. Wien, 1869. 4. k. 4. o.

„Leitomischl-be érkezve rögtön az első pillanatban olyan kép tárult szemünk elé, olyan deprimáló, hogy önkéntelenül a teljes bomlás szimptomáit láttuk magunk előtt; az egész várost oly mértékben ellepték és járhatatlanná tették a trén-járművek, élelmszer- és muníciószállító oszlopok, hogy még egy gyalogos ember is csak nagyon nehezen vergődhetett át közöttük; legénység csaknem minden ezredből tarkán összekeveredve, a nagy megpróbáltatástól valósággal megnémítva, kiéhezetten, tiszték nélkül – azok a házakba menekültek, s e példát természetesen a legénység nagyrésze is követte, kóbor trénlovak stb. stb., röviden a legrémesebb zűrzavar, és sehol egy ember, akinek akarata és tekintélye lett volna ahhoz, hogy ezt a káoszt valamilyen rendbe, a kocsioszlopokat mozgásba hozza.”³⁵

A mindig hidegvérű Fejérváryt érezhetően megviselte a hosszú út, amelyen nemegyszer kivont karddal kellett utat törnie magának és a tábornoki múltja ellenére nem túl katonás miniszternek Benedek főhadiszállásáig. Ott is nagy rendetlenséget és tanácstalanságot tapasztaltak, ha nem is káoszt, mint útközben a felbomlott csapatok között. Az ott hallottak alapján azt jelentette: „egyhangúan panaszkodtak a hadsereg-főparancsnokság kezdettől fogva bizonytalanságról tanúskodó vezetésére”,³⁶ személy szerint bírálta Henikstein és Baumgartner tábornokot, a leváltott és a helyére állított vezérkari főnököt. A fegyelem csaknem teljes felbomlása következtében a további ellenállást értelmetlennek ítélte. Megpróbálta rávenni Mensdorffot, kérjen táviratilag parancsot a főparancsnokság átvételére, és rendelje el az azonnali visszavonulást, de erre Mensdorff nem vállalkozott.

Mikor a poroszok által a dán hadjáratért nagyra becsült és ezért a fegyverszünet ki eszközésével megbízott Gablenz altábornagy július 8-án másodsorú indult el a porosz főhadiszállásra, vele ment Fejérváry, hogy közvetlenül a császárnak jelenthesse: Moltke közölte Gablenzzel, a király nem fogadja, mivel az adott helyzetben fegyverszüneti tárgyalásnak nem látja értelmét.³⁷

Tizedikén reggel érkeztek vissza Bécsbe, Fejérváry személyesen tett jelentést az uralkodónak, átadva Benedek üzenetét: bár a csatavesztés után kérte haditörvényszék elé állítását, most, hogy a helyzet még veszélyesebbre fordult, ezt nem tartja aktuálisnak, és ha új főparancsnokot neveznek ki, készséggel átveszi egy hadtest vezetését.³⁸ Mint tudjuk, ekkor még Vilmos és tábornokai valóban folytatni akarták az előnyomulást, és csak napokkal később kerekedett felül a belátás, hogy Ferenc József ilyen megalázása nem szolgálja Poroszország távlati érdekeit. Benedek a még rendelkezésére álló csapatokkal – már mint leváltott főparancsnok – lassan visszavonult, mikor július 17-én a császár két szárnysegédét: Beck alezredest és Fejérváryt újra kiküldték segítségére, azzal a parancssal, hogy gyorsabban vonuljon vissza a Dunáig, vagyis Pozsony védelmére.³⁹

„A hadsereg a Vág völgyében vonul Pozsony felé – írja Ferenc József július 18-án a Magyarországra menekített Erzsébet királynénak –. Tegnap odaküldtem Fejérváryt, hogy végre híreket kapjak.” Másnap tudatja Erzsébettel: „Az Északi Hadseregről lénye-

³⁵ KA MKSM Sep. Karton 22/10, Fejérváry 1866. decemberi 40 oldalas összefoglaló jelentése. A fenti szavakat pontosan idézi *Carl Graf Lönyay*: Ich will Rechenschaft ablegen! Die unbewusste Selbstbiographie des Generals Benedek. Leipzig–Wien, 1937. 349. o. A jelentés más passzusait idézi Regele is.

³⁶ KA MKSM Sep. Karton 22/10. Idézi *Lönyay*: i. m. 351. o.

³⁷ Gablenz Becket akarta magával vinni, de Crenneville Fejérváryt ajánlotta, aki éppúgy *mindenről* tájékoztatva van, mint Beck. KA MKSM 1867-69/91.

³⁸ KA MKSM Sep. Karton 22/10.

³⁹ *Regele*: i. m. 445. o.

gében semmit sem tudok. Fejérváry tegnap a Nagyszombat feletti Vágújhelyről táviratozott nekem, ahol a Vág völgyében masírozó különböző hadtestek tegnap álltak. Eddig csak a 2. hadtestet tekinthette meg és morálishan jó, fizikailag azonban nagyon kimerült állapotban találta, az ellátás egyébként jó.” Huszadikán: „Ma jön vissza Fejérváry az Északi Hadseregtől. Alig várom már őt, hogy végre valami bizonyosat tudjak.” Július 21-én megírja Erzsébetnek, hogy elfogadta a francia közvetítő fegyverszüneti javaslatát, „miután a hírek, melyeket Fejérváry hozott az Északi Hadseregtől, nem hangzottak valami vigasztalóan.”⁴⁰

Benedeket ekkor már csaknem teljesen elválták Béctől. Ha a poroszok szándékuk szerint beveszik a csupán a Mondel-dandár által védett Pozsonyt, az teljes elszigetelését jelentette volna az immár közvetlenül veszélyeztetett fővárostól. „Beck bajtársa, Fejérváry gyorsan Benedekhez sietett Trencsénbe, és arra ösztökölte őt a főherceg [Albrecht, az új főparancsnok – H. T.] megbízásából, hogy az élen haladó dandárjait a lehető leggyorsabban előre küldje a Dunához. Missziója sikerrel járt. Mikor július 22-én a Blumenau-i csatában osztrákok és poroszok utójára mérték össze fegyvereiket, Mondel már nem egymaga harcolt. Odaérkezett már az Északi hadsereg két és fél dandárja.”⁴¹ A fegyverszünet napján vívott ütközet így nem végződött súlyos vereséggel.

Benedek apológétája, Lónyay Károly őrnagy szerint Beck és Fejérváry valósággal magukhoz ragadták az irányítást: „Beck, illetve Fejérváry jelentésein minden katona nagyon el kell, hogy csodálkozzon, hogy merészelt a császári Generaladjutantur két küldötte vezénylő tábornokokkal olyan tónusban beszélni, amelyet ők saját jelentéseik szerint megütöttek. Éppúgy csodálnivaló, hogy vezénylő tábornokok vakon végrehajtották ezeknek a fiatal tiszteknek az operatív parancsait.”⁴² A kérdés magában hordja a választ, nyilván olyan volt a hadsereg állapota, hogy ezt kellett tenniük, s Fejérváry jelentéseiben közli is: ahol megfelelő utasításokkal menthette a menthetőt, ott megtette. Lónyay nem említi, hogy előzőleg már Becket és Fejérváryt, mint akik legjobban ismerik a helyzetet, ideiglenesen beosztották az új főparancsnok, Albrecht főherceg vezérkarába, az ő és a császár utasítására jártak el, utóbbi Fejérváryt személyesen instruálta és látta el konkrét feladatokkal.⁴³ Beck soha nem tett volna mást, mint amit Ferenc József kívánt, s ezt gondolhatjuk Fejérváryról is, akiből bizonyára nem hiányzott sem a nagyfokú önbizalom, sem a tettvágy, sem a szándék, hogy felhívja magára a figyelmet. Az adott helyzet azonban nem volt alkalmas arra, hogy osztrák tiszt dicsőséget remélhessen magának, hacsak nem a hősi halál révén.

Nem tudhatjuk, okoztak-e belső konfliktust Fejérvárynak a feladatok, melyekkel megbízták. Előjárói, Crenneville és Beck a legmagasabb elvárás szellemében igyekeztek Benedekből bűnbakot csinálni. Ebben eszközük volt Fejérváry jelentéseivel, bár nincs adatunk arra, hogy Benedek befeketítésére törekedett volna, ha nem is védte őt. Bizonyára túloz Lónyay, mikor könyvében így ír Fejérváryról: „Ha meggondoljuk, mi-

⁴⁰ Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth. (Herausgegeben von *Georg Nostitz-Rieneck*.) Wien–München, 1966. I. k. 41–45. o. Ferenc József általában kora hajnalban írta beszámolóit hitvesének az előző nap történéseiről.

⁴¹ *Edmund Glaise von Horstenau*: Franz Josephs Weggefährte. Das Leben des Generalstabschefs Grafen Beck. Zürich–Leipzig–Wien, 1930. 126. o. Fejérváry jelentése szerint ő tulajdonképpen nem Albrecht utasítását közvetítette, hanem a császár azt módosító parancsát. Benedeket a Trencsén melletti Nemsón találta. – Dicséretőleg emlékezik meg Fejérváry akciójáról Blumenau előtt a Mária Terézia-rend részére készült 1868-as minősítése is.

⁴² *Lónyay*: i. m. 368. o.

⁴³ *Glaise von Horstenau*: i. m. 125. o.; KA MKSM Sep. Karton 22/10.

lyen jóságosan törődött Benedek mindig Fejérváryval, amikor az ő vezérkarában szolgált, hogy Fejérváry császári szárnysegédi állását csakis Benedek ajánlásának köszönhesse, legalábbis nem tarthatjuk illendőnek, hogy Fejérváry jelentéseit Benedek elleni felesleges kirohanásokkal díszíti.” Elismeri: „Senki sem várhatja egy császári szárnysegédőtől, hogy olyat jelentsen, amit a Burgban nem szívesen hallanak, de ez még nem elég ahhoz, hogy valaki, aki Benedeknek nagy köszönettel tartozik, sírásói egyike legyen.”⁴⁴ Lónyay odáig megy, hogy feltételezi: a császárt Fejérváry jelentései hangolták volna Benedek ellen, noha különben könyvének célja bebizonyítani, hogy Ferenc József és kamarillája eleve kiválasztotta Benedeket a bűnbak szerepére.

Regele nem ítéli el Fejérváryt, csupán utal arra, hogy 1859-ben Benedek hű embere volt. Regele Fejérváry, nyilván a valóságnak megfelelően csak alárendelt szerepet játszik Beck alezredes, a későbbi vezérkari főnök mellett. Regele Beck lépéseit általában célszerűnek ítéli meg – éppúgy, mint Beck életrajzírója, Glaise-Horstenau –, és semmiképpen sem vádolja hatásköre túllépésével vagy éppen a császár félrevezetésével, mint Lónyay. Fejérvárynak néhányszor még alkalma nyílt bebizonyítani, hogy a császár parancsát akkor is teljesíti, ha annak hibás voltáról meg van győződve. Így lehetett biztosítani Ferenc József bizalmát. Benedek jóindulatát viszont elvesztette – igaz, hogy már nem is volt rá szüksége –, de kapcsolatuk is teljesen megszűnt. Sok évvel később, 1909. június 24-én, Fejérváry meglátogatta Benedek sírját és ott koszorút helyezett el a következő felirattal: „Kegyeletes emlékül nagyrabecsült hadtestparancsnokának, Benedek táborszernagynak, a solferinói csata évfordulóján, báró Fejérváry Géza táborszernagy; akkori vezérkari százados.”⁴⁵

Fejérváry nem vett részt a Benedek elleni vizsgálatban, bár mint a császár katonai irodájának tagja bizonyára részes volt valamilyen mértékben annak előkészítésében. Annyit tudunk, hogy neki kellett először összeállítani a kormány állásfoglalását, amelyet a vizsgálat befejezése után a hivatalos lap közölt. Regele szerint ezt a tervezetet „enyhe és rövid megfogalmazása miatt nem használták fel”, egy új, sokkal élesebb hangú és részletesebb, Albrecht főherceg és John hadügyminiszter részvételével készült cikk került a minisztertanács elé, amely azt nagy vita után elfogadta. Ezt viszont megint enyhíteni kellett, miután a császár nem járult hozzá Benedek elítéléséhez a hadbíróóság által, így a szöveg végül a hadügyminiszter által újra kijavított, még így is túlzó és sértő – mint tudjuk, Benedeket mélységesen felháborító – formában jelent meg.⁴⁶

Fejérvárynak mindenesetre sikerült újra kivívni a császár elismerését, ami neki a legfontosabb volt. Egy 1867. február 4-éről keltezett, a katonai irodában készített jellemzése sajnálkozik, hogy formai okok miatt nem lehet még alezredessé előléptetni, noha „egyike a hadsereg azon vezérkari tisztjeinek, kiknek gyorsabb előrehaladása és magasabb rangba való előléptetése szélesebb hatáskörrel a szolgálat érdekében állna... báró Fejérváry őrnagy különösen a múlt évi hadjárat során alkalmat talált... az Északi Hadsereg főhadiszállásán kifejtett ténykedésével nem lényegtelen szolgálatokat tenni, melyekről Öfelsége több alkalommal legmagasabb elégedettségét kifejezni kegyeskedett.”⁴⁷ Saját bürokratikus szabályain az uralkodó sem léphetett át, Fejérváry rangja, beosztása még másfél évig nem változott.

⁴⁴ Lónyay: i. m. 369. o.

⁴⁵ *Az Őrszem*, 1909. július 1.

⁴⁶ *Wiener Zeitung*, 1866. december 8.; *Regele*: i. m. 489. o.; *Lónyay*: i. m. 412. o.; *Glaise von Horstenau*: i. m. 129. o.

⁴⁷ KA MKSM 1867-71-1/55.

Königráztól eltekintve Fejérváry a kellemes udvari szolgálatban nem töltött be fontos szerepet, hiszen csak a szárnysegédek egyike volt, és távolról sem tett szert olyan befolyásra, mint Crenneville vagy Beck. A beosztás neki volt fontos, mert sok jó kapcsolatot, barátságot kötött a Burgban, és szilárdan befészkelte magát Ferenc József kegyeibe. Ennek több kisebb-nagyobb jelére hivatkozhatok. Bizalmas feladatokat kapott, így már 1865. május 13-án elküldték Kolomeába, hogy a tűzvész rászoruló károsultjai között ki-ossa Ferenc József személyes adományát, 3 ezer forintot. Sem a parancs, sem Fejérváry részletes jelentése nem szól pogromról, de egyszerű tűzről szó sem lehetett – mintegy 500 ház égett le. Fejérváry csak finoman céloz arra, hogy főleg a zsidónegyed égett le, s vélhetően szándékos gyűjtogatás történt. 261 szegény család (1229 családtaggal) között osztotta szét a császár ajándékát, jelentésében részletesen ecsetelve, milyen hálásak voltak a szegény kolomeai zsidók.

Alig negyedévvvel később Buczaczbba küldték, ahol hasonló gyűjtogatás történt. Ott is „főleg” a zsidónegyed égett le, bár Fejérváry jelentése szerint a tettesek elővigyázatlan-sága következtében a kolostor és a körzeti előljáróság is. Itt Fejérvárynak 4 ezer forintot kellett igazságosan szétosztani a sok károsult között, részletes jelentésében ismét kitér arra, mennyire hálálkodva fogadták a zsidók a császár nagylelkű ajándékát.⁴⁸

Kellemesebb feladat lehetett, mikor 1867 októberében Beckkel együtt elkísérte Ferenc Józsefet a párizsi világiállításra, s a protokollnak megfelelően megkapta a francia Becsületrendet.⁴⁹ Beck a porosz háború után ezredessé avansált és a császár katonai irodájának főnöke lett, s ettől kezdve évtizedeken át Ferenc József bizalmasa, katonai ügyekben legfőbb tanácsadója, Fejérváryval pedig jól összemelegedett a közös küldetésekben 1866 forró nyarán. Kapcsolatuk később is szívélyes maradt: mikor Fejérváry 1884-ben magyar honvédelmi miniszter lett, ezt Beck mint „nagyon jó választást” üdvözölte.⁵⁰

Szárnysegédi szolgálata idejére esik a kiegészítés előkészítése és tető alá hozása; nem tudunk arról, hogy ebbe őt (mint Becket) bevonták volna. Ekkoriban találkozott második unokatestvérével, a nála jóval idősebb Pulszky Ferencsel, ki császári engedéllyel térhetett haza az emigrációból 1866 szeptemberében felesége és gyermeke halálos ágyához. A temetés után Bécsbe kellett utaznia, megköszönni a császári kegyet. „...a Burgba mentem audienciára. A váróteremben ott láttam egy szép, magas, fiatal őrnagyot a Terézia-keresztel mellett, mint a felség segédtisztjét. Bemutatta magát, hogy öcsém, Fejérváry Géza. Beszélgetés közt kérdeztem, tud-e magyarul? azt felelte, hogy igen keveset; megmondtam neki, tanuljon szorgalmasan, szüksége lesz még rá a magyar minisztériumban, melyben ő bizonyosan még szolgálni fog. Hitetlenül mosolygott, pedig jóslatom csakugyan teljesedett.”⁵¹ Fejérváry annyira biztosan tudott magyarul, hogy néhány udvarias szót váltson, de a császári előszobában németül társalogtak, és ő nem akarhatta azzal felhívni magára a figyelmet, hogy tüntetően magyarul szól rebellis rokonához, kinek neve s megjelenése nem lepte meg, hiszen az audienciára jelentkezettek névsorát ismerte.

⁴⁸ KA MKSM 1865-44-4/7, 14.

⁴⁹ Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth. i. m. I. k. 1867. október–november. Ferenc József részletesen leírja párizsi élményeit, melyek még rá is nagy hatással voltak – fogadásoktól és vadászattól Párizs nevezetességeinek megtekintéséig és operalátogatásokig, bár utóbbiakat az uralkodó saját bevállása szerint végigaludta.

⁵⁰ *Glaise von Horstenau*: i. m. 273. o.

⁵¹ *Pulszky*: i. m. 2. k. 445. o. Pulszky könyvének megjelenésekor (1880) Fejérváry Géza honvédelmi államtitkár volt.

Pulszky a kiegyezés után a Nemzeti Múzeum elnöke, a Deák-párt jelentős tagja, de nincs nyoma annak, hogy a honvédelmi államtitkár ápolta volna a rokoni kapcsolatot a szabaddóműves nagymesterrel.

Három évtized a Honvédelmi Minisztériumban

1868. október 30-án alezredessé nevezte ki az uralkodó a budapesti 32. gyalogezredhez, tehát szárnysegédi szolgálata végeztével sem került vissza a vezérkarhoz, csapat-szolgálatot végzett négy évig. Ferenc József rá nem éppen jellemző módon búcsúajándékkal bocsátotta el személyes szolgálatából; magánpénztárából 1500 forintot adott neki mint „Equipirungsbeitrag”-ot, tehát lóra vagy lószerszámra.⁵² Semmi jel sem mutat arra, hogy már ekkor felmerült volna későbbi áthelyezése a honvédséghez. Beck és más bécsi protektorai bizonyára azt tervezték, hogy lehetőleg minél előbb ezredparancsnok lehessen, az ezredszolgálat ennek előfeltétele s egyben nyugodt helyőrségi szolgálat Bécs környékén, a háborúk és szárnysegédi, vezérkari szolgálat megerőltető éveitől. 1869 nyarán hat hétig helyettesítette a távol levő ezredet, majd 1869 októberétől 1870 augusztusáig betegszabadságon volt – nem tudunk olyan súlyos bajról, ami ilyen hosszú pihenést igényelt volna, sürgős tervek aligha lehettek vele.

Szolgálatba lépésekor az ezredtartalék parancsnoka lett, de már 1870. október 29-én áthelyezték a 72. gyalogezredhez Pozsonyba, ugyancsak mint ezredtartalék-parancsnokot. Ez újabb lépés az ezredparancsnokság felé, mindenesetre magyarországi ezrednél, amelyek közül kevésnek volt magyar parancsnoka. Fejérváry a pozsonyi ezred magyar, német és szlovák katonáival is anyanyelvükön tudott érintkezni, ami a Monarchia hadseregében fontosnak számított. Pozsony előkelő helyőrség: Bécs szomszédságában, sok szál fűzte a Monarchia fővárosához és hadtestparancsnokság állomáshelye volt.

Pozsonyban tehát gondosan ápolhatta bécsi kapcsolatait. Rendszeres levelezést folytatott Beckkel, melyből megtudhatunk egyet-mást. (A levelezést Beck utódaival is fenntartotta – Ferenc Józseffel mégsem levelezhetett, de az uralkodó a katonai kabinetje főnökéhez érkezett levelekről bizonyára tudomást szerzett, a fontosabbakat eredetiben is elolvashatta. Így Ferenc József folyamatosan üzeneteket kapott egykori szárnysegédje gondjairól és nézeteiről. Beck választleveleit sajnos nem ismerjük, sem a Fejérváry-hagyaték, sem az ugyancsak a bécsi Kriegsarchivban őrzött Beck-hagyaték nem tartalmazza azokat.)

Becknek válaszolva közli 1872. szeptember 25-én: köszöni, de nincs kedve a bécsi Hadügyminisztériumban szolgálni, inkább csapattiszt marad. „Adjatok nekem néhány év múlva... egy ezredparancsnokságot a távoli keleten, ahova még az arkangyal⁵³ sem repül”, ügylátszik a 72. gyalogezrednél sem érezte jól magát, mert kilátásba helyezte, hogy rövidesen kilép a szolgálatból.⁵⁴ Beck postafordultával küldhette vigasztaló választát, mert Fejérváry már szeptember 27-i levelében köszönetet mond ezért s egyben tudósítja Becket: Mészey György alezredes, a magyar Honvédelmi Minisztérium osztályvezetője levélben kérdést intézett hozzá, lenne-e hajlandósága átlépni a honvédséghez,

⁵² KA MKSM 1868-44-2/6. 1868. november elsején Ferenc József azt kérte Hohenlohe főudvarnagytól, „az általam meghatározott célra” adja át az összeget Bellegarde főhadsegédnek. Az irat mellett található Fejérváry november 15-i nyugtája.

⁵³ A vezérkari tisztek gúnyneve.

⁵⁴ KA MKSM Sonderreihe Karton 57/19.

ahol novemberben egy dandár parancsnokságát vehetné át. Mészey a miniszter nevében közölte, ez a beosztás időt és alkalmat adna megismerkedni a honvédséggel, aztán pedig vagy József főherceg, a honvédség főparancsnoka adlátusa, helyettese lenne, vagy esetleg honvédkerület parancsnoka, ha ilyen hely megüresedik.

Fejérváry nem mutatott elragadtatást az előlépést, gyors karrierlehetőséget jelentő ajánlattól; bizonyára osztotta a k. k. tisztek körében⁵⁵ még elég általános lenézést a „mílicia-szerű” honvédség iránt. Most már nem vágyott a „távoli keletre”, mert mint írta, az ő felesége egy elkényeztetett milliomos-leány, akit nem vihet Kelet-Ázsiába(!). Érdeklődésére, milyen biztos ajánlatot kaphat, Mészey javaslatára felkereste Hollán Ernő honvédelmi államtitkárt, akinek őszintén megmondta, hogy sem József főherceg adlátusa, sem egy távoli helyőrség parancsnoka nem akar lenni. Hollán erre felajánlotta neki a pozsonyi dandár-parancsnokságot, azzal; átveheti majd a hamarosan megürülő pozsonyi honvéd kerületi parancsnokságot, és megígérte: ha úgy látja jónak, bármikor visszatérhet a közös hadseregbe.⁵⁶

Ilyen fényes ajánlatnak már az ambícióit sem Beck, sem Hollán előtt nem titkoló Fejérváry sem tudott ellenállni. 1872. október 26-ával áthelyezték a honvédséghez, ahol egyidejűleg ezredes és a pozsonyi dandár ideiglenes parancsnoka lett. Meg sem meglephetett új beosztásában, mikor Budára hívták honvédelmi államtitkárnak. Nem tudni, kitől származott az ötlet; levelezésük szerint nem Becktől, tehát nem Béctől, Fejérváry sem örült neki, a ’48-as érzelmű Szende Béla, az új honvédelmi miniszter sohasem tudott felmelegedni iránta. Andrassy Hollán Ernőt maga mellé vette honvédelmi államtitkárnak, s őt ajánlotta utódjának a miniszteri székben. Mások másképp gondolták, s Hollán mint államtitkár vezette a minisztériumot, melynek formális feje Lónyay miniszterelnök volt, majd a Szlávy-kormányban (1872. december) Szende lett a honvédelmi miniszter s egy évtizeden át, haláláig, az is maradt. A meglévő feszültségeket növelhette volna, ha a Szendénél nagyobb képzettségű, súlyú és múltú Hollán – a vörössipkás hős, Pétervárad sikeres védője, ’49-es ezredes – második ember marad mellette.

Kapóra jött a megfelelő rangú, múltú és képzettségű Fejérváry, bizonyára mint átmeneti megoldás. Ő maga is azt írta Becknek: „Úgy látom, semmi esetre sem maradhatok hosszabb ideig, ennekokaért családomat nem is hozom ide.”⁵⁷ Máris elégedetlen helyzetével: bár agyondolgozza magát, kora reggeltől hivatalában ül, este tíz után mégis elégedetlenül áll fel íróasztalától: a főparancsnoknak, József főhercegnek nem tud eleget segíteni nehéz munkájában, a kormánnyal elégedetlen; kevés illúzióval jött, de azt is elvesztette, a miniszter nagyon rossz kedélyű és kerüli államtitkárát. Őszintén felveti: ha „teljesen magyar lenne”, hasznosabb lehetne, ha ő lenne a miniszter, fittyet hányva a közvélemény bizalmatlanságára, de „miután én *soha* nem fogok úgy beszélni magyarul,

⁵⁵ A kiegyezés után a „közös” hadsereg, illetve Hadügyminisztérium hivatalos jelzője „k. k.”, vagyis kaiserlich-königlich (császári-királyi) Heer maradt. Ferenc József úgy érezte, ez megfelelt a dualizmus szellemének, de a magyar kormányoknak más volt a véleményük, s már ekkoriban, 1873-tól kifogásolták a „k. k.-t”, de a közös hadügyminisztérium és az osztrák kormányok ellenkezése miatt csak 1889-ben érte el Tisza Kálmán, honvédelmi minisztere és Beck közvetítésével, hogy „k. u. k.”, vagyis császári és királyi legyen a közös hadsereg és minisztériuma. Ez az „u” akkor nagy közjogi vívmánynak tűnt a magyar közvéleményben. Bővebben lásd *Somogyi Éva*: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg-Monarchiában. Budapest, 1996. 158–159. o.; Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 1883–1895. (Bearbeitet von *István Diószegi*.) Budapest, 1993. Diószegi bevezető tanulmánya 142–148. o.

⁵⁶ KA MKSM Sonderreihe Karton 57/19., Fejérváry 1872. szeptember 27-i levele Beckhez.

⁵⁷ Uo. Fejérváry 1873. február 17-i levele Beckhez.

<p>Fortsetzung der Rubrik: Diensthliche Ver- wendungen mit thunlichster An- gabe der Garni- sons-Orte.</p>	
<p>Feldzüge, Lei- stungen und Ver- dienste im Felde.</p>	<p>1859 in Italien im Geleitzkorps des 8. Armeekorps; kam ins bei Solferino zum ganz besonderen & persönlichen Aufsehen und Anerkennungsgeld; für die Wundbehandlung des Mr. Giacinto - Cadore ausgezeichnet.</p> <p>1864 gegen Danemark n. g. 2. Jahr. Gefecht bei Looz - steht in Befehlsmäßig, 4. u. 5. Jahr. von der Hauptkavallerie bei Tachendorf, 19. u. 20. u. 21. März. Befreiung und Besetzung von Friedricia, dann die Besetzung dieser Festung bis 29. April.</p> <p>1866 in Massenschlacht der Grenzsch. Abtheilung n. g. während dieser Zeit kam zum Nord - Armeekorps. Einem unglücklichen Gefecht ist es zu danken, dass diese ganze Abtheilung n. g. von Hauptkavallerie des 2. Armeekorps rechtzeitig zum Gefecht bei Blumenau, offener Kanonen.</p>

Báró Fejérváry Géza szolgálati lapjának második oldala

hogya a Minisztériumot átvehetném” buzgalmát céltalannak látja. Tehetetlen, mert egy honvédelmi minisztériumot katonának kell vezetni, aki rendet teremt.

Már ekkor felmerül tehát a '48-as politikusok (mert hiszen a '67-esek is '48-asok voltak, mint Andrassy nem egyszer hangsúlyozta) és a hadsereg egyik fő ellentéte. A bécsi hadügyminiszter és a Landwehr (ausztriai honvéd) miniszter mindig tábornok volt és maradt, a magyar kormány viszont 17 éven át sikerrel ragaszkodott ahhoz a polgári és demokratikus elvhez, hogy a honvédelmi miniszter civil politikus legyen, aki a kormányt képviseli minisztériumában, nem pedig a hadsereget a kormányban.⁵⁸ Fejérváry nemcsak becsvágyból tartotta magát alkalmasabbnak, hanem katonás gondolkodásával természetesen tartotta, hogy a miniszter kipróbált és a hadsereggel egybeforrott tábornok legyen.

A hadvezetés, mint ismeretes, nehezen egyezett bele a honvédség felállításába, s ezekben az években még mindent megtett, hogy ne lehessen több rosszul felszerelt, szegényes, másodrendű milícianál.⁵⁹ Maga a minisztérium bár kis létszámú, több helyen szétszórva, részben albérletekben működött – a bécsi katonai pompához szokott szárnysegéd a lényeges problémák mellett a szinte már megalázó külső körülményeket is nehezen viselte el. Ekkor még Beck sem volt híve a hadsereg kettéosztásának, vagyis a honvédségnek, minél kisebbnek és gyengébbnek szerette volna látni – hát még a nála is maradibbak! Utóbbiak különös averziót éreztek a '48-as „felségáruklókból”, „Kossuth-Hundból” lett honvéd parancsnokok és miniszterük iránt, s ellenszenvüket nem is nagyon leplezték. Ennek megfelelően – három évtizeddel későbbi méltatások szerint – „osztrák szellemet véltek felfedezni nem egy katonai újításában azok, akiknek az új intézmény katonai érdekei iránt kevés érzékük volt, s maga a polgárminiszter is a régi gárda érdekében néha-néha kételkedve rázta a fejét a javasolt intézkedésekre”,⁶⁰ „a szélbal Fejérváryt, mint volt osztrák tisztet nagy bizalmatlansággal fogadta. Feltételezte róla, hogy a honvédséget germanizálni fogja majd beolvasztani a közös hadseregbe.”⁶¹ Fejérvárynak viszont, aki még nemrég Beckhez hasonlóan vélekedhetett, államtitkári kinevezésével véleménye is megváltozott a honvédségről.

Bár viszonya Szendével évtizedes együttműködésük során mindvégig feszült maradt, első olvasásra meglepő módon néhány hét után már felháborodottan panaszkodik Becknek: a budai k. k. gyaloghadosztály parancsnoka, Piret de Bihain vezérőrnagy nemcsak intrikál Szende ellen, de beosztottai és József főherceg jelenlétében durván, lekezelően beszél vele. Szende azzal fenyegetőzött, hogy ha ezt a főherceg túri, kihallgatásra jelentkezik a királynál és lemond. Ha ezt nem is teszi talán, együttműködése Piret de Bihain-nel és a budai k. k. parancsnoksággal lehetetlenné válik.⁶² Ezek a viszonyok

⁵⁸ A *Katonai Lapok* később (1888. augusztus 15-én) nyíltan megírta, hogy Fejérváry, aki már államtitkárként a minisztérium igazi vezetője volt, Szende „úgy szólván csak a honvédség politikai képviselőt látta el”, csak azért nem lett 1884-ig miniszter, mert a magyar politikusok ragaszkodtak a civil honvédelmi miniszter eszméjéhez.

⁵⁹ A honvédség állapotát az első években nem kell itt ismertetnem, erről részletesen ír többek között A *Honvéd* c. pesti lap 1867. és köv. évfolyamaiban; *Berkó István*: A m. kir. honvédség története 1868–1918. Budapest, 1928.; *Móricz Pál*: A magyar királyi honvéd 1868–1918. Budapest, 1928.; A m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia története. (Szerk. *Dezséri Bachó László*.) Budapest, 1930.; *Papp Tibor*: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után. 1868–1890. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1967/4. sz.; *Hajdu Tibor*: Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999.

⁶⁰ *A Ludovika Akadémia közlönye*, 1901. 759. o.

⁶¹ A Neues Budapester Abendblatt által kiadott német nyelvű emléklap Fejérváry ötvenéves tiszti jubileumára.

⁶² KA MKSM Sonderreihe Karton 57/19. Fejérváry 1873. március 31-i levele Beckhez.

lassan javultak, hiszen a honvédség tisztikarán belül is együtt szolgáltak a várbörtönök egykori rabjai és rabtartói. Fejérváry pedig, aki addig, ha szükségét érezte magasabb rangúakkal szemben is agresszív, hetyke modorban lépett fel, most egyszerre a kiegyezés, a békesség híve lett, mégpedig a vitákban a honvédség oldalán. Családját Budapestre költöztette, gyermekei magyarnak nevelkedtek.

Ez a hirtelen változás tartósnak bizonyult, és nem volt benne képmutatás. Számára Ferenc József magatartása volt mérvadó, az pedig bármi nehezen fogadta el a kiegyezés alapjait s főleg annak katonai kompromisszumát, ha már törvényerőre emelkedtek, ugyanolyan mereven ragaszkodott hozzájuk, amilyen mereven zárkózott el tőlük sokáig. Fejérváryban fel sem merülhetett a kérdés, egyetért-e az uralkodóval, csak az okozott neki gondot, hogy ő legyen a kényes kompromisszumok eszköze s puffer a két haderő között. Az 1870-es évek elején, mint később elismerte, előfordult olyan eset, hogy ellenzéki képviselőket nem volt hajlandó fogadni,⁶³ de aztán megtanulta a parlamentáris viselkedést.

A honvédelmi minisztérium negyvennyolcas érzelmű tisztviselőivel sem lehetett könnyű dolga, hiszen érkezésekor például még Thaly Kálmán volt az elnöki osztály vezetője, akitől ugyan gyorsan sikerült megszabadulni, de Szende bizalmasa, Csengery Imre végig, 1884-ig a hadkötelezettségre, sorozásra stb. vonatkozó ügyeket intéző III. csoport főnöke maradt. Csengery Fejérváry kinevezése után távozni akart a minisztériumból és csak barátja, Deák Ferenc felszólítására maradt, aki állítólag azt mondta volna neki: „Neked nem szabad elhagynod a reád bízott helyet és feladatot. Ha az az ember azzal a szándékkal jött ide, hogy viszályt hintsen, hogy megrontsa a kiegyezés művét, melyet oly nehezen hoztunk létre... ez most már fokozott kötelezettséget ró reád és mindnyájatokra, hogy megvédjétek ő ellenében a törvényes alkotmányos állapotot.”⁶⁴ Thaly viszont lobbanékony természetével nem tudott megalkudni az új helyzettel: Fejérváry kinevezése után rögtön arról tudósította bizalmasát:

„... nagyot változtak itt a dolgok; kezdünk (de nem én) labancokká lenni... én borulni látom az eget, nem pedig derülni; reakció szagot érzek”, majd később örömmel jelentette, hogy megszabadult az elnöki osztály vezetésétől, csendesebb osztályt kapott s így nem kényszerül rá „hogy a gyűlölt osztrák szelek zúgását oly közelről hallgassam és ellenők mégse tehessek”.⁶⁵ Hamarosan ott sem bírta ki és felmondta a jó állást, utóda a megbízható hivatalnok Bárczy István lett. Bárczy és néhány ekkoriban kinevezett társa: Grúz Albert, Bihar Ferenc, Bittó Kálmán, Bíró Pál, Schyttra István, Szoborits Antal, Payr Vilmos, Benkő Rezső ezredes és más tisztek évtizedeken át a Fejérváry-adminisztráció tartós pillérei maradtak. A HM alkalmazottainak létszáma 1877 és 1890 között a számvevőséget nem tekintve másfélszeresére nőtt, a számvevőség sokkal nagyobb arányban.⁶⁶ Fejérváry államtitkársága idején a tisztviselői kar kétharmada kicserélődött, míg a polgári és katonai tisztviselők aránya folyamatosan változott az utóbbiak javára.⁶⁷

⁶³ Vághó: i. m. 1901. 69–70. o.

⁶⁴ Deák állítólagos kijelentését idézi Kasics Péter nyílt levele Fejérváryhoz. Nemzeti Újság 1895. december 24.

⁶⁵ Thaly 1873. január 8-i, illetve 1874. február 11-i levele Odescalchi Arthúr hercegnek, idézi R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Budapest, 1961. 164–165. o. Beosztása változásaira A központi államigazgatás tisztviselői a dualizmus korában. I. rész. Magyar királyi Honvédelmi Minisztérium. (Összeáll. Székely Vera.) Budapest, 1979.

⁶⁶ Bíró Pál: A m. kir. Honvédelmi Minisztérium működése az 1877–1890 években. Budapest, 1891.

⁶⁷ Székely: i. m. 7. o.

Az igazsághoz tartozik, hogy a képzett magyar tisztek nagy része pártkülönbség nélkül bizalommal fogadta az új államtitkárt. A hadtudomány egyik hazai úttörője, Kápolnai Pauer István akadémikus, a Ludovika tanára, *A Honvéd* 1873. újévi vezércikkében kiállt Szende mellett, de követelte, „hogy a honvédelmi minisztériumból a dilettantizmus száműzessék”. Írását utóirattal egészítette ki: „A vezércikk már ki volt szedve, mikor a *Budapesti Közlöny* Fejérváry ezredes úrnak államtitkárrá való kineveztetését közölte. Emez örvendetes tény sajátképen fölöslegessé tette óva-intó szavainkat, mert hiszen az új államtitkár gyakorlati szakember, ki nálunknál sokkal jobban felismerhette a honvédség hadképességének Achilles-sarkait...”⁶⁸

Sok baja volt viszont kezdetben azokkal az osztrák tábornokokkal, akik agresszíven ragaszkodtak a megszállók kiegyezés előtti stílusához. Piret de Bihaint 1873-ban József főherceg adlátusának, helyettesének nevezték ki, tőle hamarosan sikerült megszabadulni, 1874-ben leváltották A magyarországi k. k. hadsereg parancsnoka az ókonzervatív Johann Huyn tábornok volt, akitől sok megértést nem kapott, szerencsére 1874 tavaszán őt áthelyezték Bécsbe és utóda Edelsheim-Gyulai Lipót lett. Edelsheim egy évtizednél tovább maradt ebben a magyar katonapolitika szempontjából is kulcsfontosságú pozícióban. Német létére (nem is tudott megtanulni magyarul) a magyarság és a honvédség megértő barátja lett, a fővárosi társaságban sokkal népszerűbb Fejérvárynál, annak ellenére, hogy '48-ban ellenünk harcolt; goromba modorán átsugárzott jóindulata és őszintesége. Fejérváry szerencséjére a nála idősebb és magasabb rangú, a lovassági kiképzés reformjával nemzetközi tekintélyt szerzett Edelsheim nem tekintette őt vetélytársának.

1875-ben Fejérváry nagy segítséget kapott két német tiszten személyében: Graef Eduard altábornagy 1875-től József főherceg adlátusaként képviselte főleg személyi kérdésekben azt a szigort, amire Szende nem volt hajlamos, Fejérváry pedig nem engedhetett meg magának. Edelsheim régi tanítványa, Karl Henneberg ezredes, később tábornok hosszú időre a honvéd lovasság felügyelője és fegyelmezője lett, nagyrészt neki köszönhető, hogy a honvéd lovasságot egy idő után a k. k., sőt a porosz lovasság parancsnokai is egyenrangúnak ismerték el.

Hiába igyekezett őszintén, dolgozott rengeteget Fejérváry, Szende és '48-as környezete, a honvédség '48-as ezredesből előlépett tábornokai, a szélbal sajtója sokáig bizalmatlan maradt iránta, bár a nyílt konfliktust el tudta kerülni. Egy levelében ironikusan feleli Beck utóda, a katonai kabinet új főnöke, Leonidas Popp vezérőrnagy (bécsújhelyi évfolyamtársa és barátja) kérdésére, hogyan alakult a viszony köztük: Szende bennem egyrészt egy olyan államtitkárt lát, aki minden munkát elvégez helyette, s aki mellett nyugodtan élhet a politikai „népszerűséghajhászásnak”; másrészt „évek óta a fekete-sárga ellenőrt látja bennem, akiben nem nagyon bízhat”, s alapjában véve mindkettőben igaza van.⁶⁹ (Szende egyik híve szerint a miniszter többször is úgy nyilatkozott előtte Fejérváryról: „Ez a – zsandár! Ez a – kém!”⁷⁰) A gyanakvás érthető, de alaptalan volt, Fejérváry elfogadta a kiegyezést, annak alapján állt, bár a minisztériumban igyekezett a politikamentes katonai, tisztii elemet erősíteni a radikális vagy mérsékelt '48-asok rovására. Ellenfelei viszont élvezték a '48-as politikusok támogatását, s mikor 1875-ben az addig ellenzéki Tisza Kálmán került kormányra, Fejérváry helyzete nem lett könnyebb.

⁶⁸ *A Honvéd*, 1873. január 3.

⁶⁹ KA MKSM Sonderreihe Karton 58/25. Fejérváry 1881. július 22-i levele Poppoz.

⁷⁰ Kasics id. levele. *Nemzeti Újság*, 1895. december 24.

Tisza azonban, bár jó viszony sohasem jött létre közöttük, igyekezett lojális kapcsolatot fenntartani Bécs bizalmi emberével, s Fejérváry is mindent megtett, hogy együtt dolgozhasson Tiszával és Szendével.

Munkáját az első években nagyban akadályozta a magyar kormányzat szűkös anyagi helyzete, eladósodása, az 1873-as válság egyrészt, másrészt a hadvezetés kifejezett szándéka, hogy ha már bele kellett nyugodni a honvédségbe, mint második vonalbeli milíciát minél szűkebb keretek között tartsák, s azt sem bánták, ha szedett-vedett felszerelése, megoldatlan elhelyezése nevetségessé teszi. A honvédségbe sorozottak meg azt nem bánták, hogy valóságos szolgálati idejük jóval kisebb a közös legénységénél s a fegyelem is lazább. Ezen az egyetlen ponton Fejérváry nem tudta osztani a hadvezetés szándékát. A becsvágy és kötelességtudás, no meg a belé nevelt közöshadseregbeli szellem együtt oda hatottak, hogy igyekezett a honvédséget mielőbb elsővonalbeli, a k. k. hadsereghez hasonló haderővé fejleszteni, s végül az ő koncepciója győzött, mert ez felelt meg a realitásoknak, s nem a magyar politikusok törekvése a honvédség lényegi másságának megőrzésére, sem Bécs gáncoskodása. Bizonyára kötelességének érezte volna fellépni az esetleges szeparatista vagy Monarchia-ellenes megnyilvánulások ellen, de hamarosan rájött, hogy az efféle bécsi félelmek teljesen alaptalanok, a kiegyezést Magyarországon mindenki komolyan veszi, módosítását az ellenzék is csak elvben és a távoli jövőben tartja lehetségesnek, ha szavazatszerző frazeológija mást is mutat.

Ahogy megszilárdult pozíciója, nem mulasztotta el Becknél, Poppnál és más bécsi barátainál gáncsolni Szendét, aki egyéb intrikák mellett nem adja meg neki azt a fizetést, ami rangja után megilletné. Ő kénytelen eltérni minisztere „igazi ázsiai indolenciáját és kicsinyes rosszindulatát”, mert valahányszor Becknek panaszkodott, az azt felelte: „Ő Felsője absolute azt kívánja, hogy tartsak ki”⁷¹ Egyre türelmetlenebbül célozgatott arra, hogy ő jobb miniszter lenne Szendénél. Miután ez nem használt, felvetette, hogy szívesen elcserélné az államtitkári széket valódi katonai beosztásra, felsorolva lehetséges utódait s mindegyikről rögtön elmondva, miért alkalmatlan erre; kivéve ifjabb Ráday Gedeont, kiről viszont nem hiszi, hogy államtitkárságot vállalna Szende alatt.⁷² (E szerint az előkelő, jónevű, a katonai szolgálatból fiatalon kilépett Ráday neve, kit Ferenc József is jól ismert szárnysegédi szolgálata révén, már ekkor felmerült a honvédelmi minisztérium vezetésére.) Miközben nem titkolta, hogy elégedetlen magas pozíciójával, államtitkárként még nagy önfegyelmet gyakorolt – nem költekezett, nem csinált adósságokat, mint később, alig reagált az őt ért támadásokra, nem párbajozott, mint több magasrangú tábornok, ha megbántották, egyáltalán nem adott ürügyet személyeskedő támadásokra. Ferenc József és környezete méltányolta Fejérváry visszás helyzetét és évtizedes államtitkársága alatt különféle kegyekkel igyekezett kitartásra, jobb kedvre buzdítani. 1875 augusztusában osztrák bárósága mellé magyar bárói címet is kapott, nejével és gyermekeivel együtt.⁷³ 1878. május 14-én, 45 évesen elnyerte a vezérőrnagyi rangot.

Államtitkárként csendben, de nagyon eredményesen dolgozott, amennyire az anyagi és politikai korlátok megengedték. Sokat tett a még csak egyéves tanfolyamként működő Ludovika Akadémia színvonalának emeléséért, a magyar csendőrség megszervezéséért, amely a képzés és a személyügy, kinevezések terén a Honvédelmi Minisztériumhoz

⁷¹ KA MKSM Sonderreihe Karton 58/25. Fejérváry 1882. április 28-i levele Popphoz.

⁷² KA MKSM Sonderreihe Karton 58/25. Fejérváry 1881. július 22-i levele Popphoz

⁷³ A királyi könyvek. (Szerk. *Dr. Gerő József*) Budapest, 1940. 55. o.

tartozott, a honvéd orvosi kar újjászervezéséért, a csapatok kiképzési színvonalának emeléséért, a sorozások rendjének biztosításáért. Komoly próbatételt jelentett számára Bosznia–Hercegovina okkupációja – de végül államtitkárként első látványos sikere lett minisztériuma és a honvédség helytállása ez alkalommal –, a tiszti párbajok, majd a Verhovay–Majtényi párbaj miatt kirobbant rendkívül heves 1880 januári, több halottal járó budapesti tüntetések, mikor Edelsheimmel válllvetve is nehezen tudták helyreállítani a rendet, végül az év novemberében a Bartha Miklós összekaszabolása miatt kirobbant kolozsvári forrongás.

1882. augusztus 18-án meghalt Szende Béla. Utóda Ráday Gedeon lett, aki mint nagybirtokos politikus, képviselő polgár-miniszternek számított, de egyben képzett katoná, Bécsben és itthon is elfogadható; ott mint volt császári tisz, Ferenc József szárnysegéde, itt mint a szabadságharc után üldöztetést szenvedett neves apa fia, a pesti református egyházmegye gondnoka. Fejérváry hiúságát mélyén sérthette mellőzése a nála fiatalabb és sokkal alacsonyabb rangú Ráday javára, de ezen még túl tudta tenni magát – jó véleménye volt róla és rövid minisztersége alatt nagyon eredményesen dolgoztak együtt. Egyik nekrológja szerint Szende halála után már ő „volt a miniszterségre kiszemelve, de tábornoki rangja miatt az ellenzék nagy háborúskodással fenyegetőzött. Fejérváry báró vissza akart térni a csapatszolgálatba, és csak a király parancsára maradt meg hivatalában.”⁷⁴ Ferenc József méltányolta, hogy Fejérváry lenyelte a mellőzést – néhány héttel Ráday kinevezése után, 1882. november 23-án valóságos belső titkos tanácsosává nevezte ki, 1883-ra pedig mintegy újévi ajándéku altábornagyi rangot kapott.

Ráday mindössze egy és negyed évig maradt miniszter, 1883 karácsonyán meghalt. E rövid idő alatt fontos katonai reformokat hoztak tető alá. Legfontosabb közülük a Ludovikát egyéves tanfolyamból négyévéssé alakító 1883:XXXIV. törvény, ezzel a Ludovika a közös kadétiskolákkal került egy szintre, a „szabadságot” tisztek képzésétől pedig megszabadították, így a honvéd tartalékos tiszti intézmény egyenlő lett a közös hadseregével. Államosították a '48-as honvéd-menhelyet, 120 új magyar állami ösztöndíjat alapítottak a közös tisztiiskolákon a magyar állampolgárok arányának emelésére. Folytatták a csendőrség kiépítését. Deák katonai elképzeléseihez való visszatérést jelentett, hogy végre el tudták fogadtatni Béccsel a közös hadsereg új diszlokációját, amely 1883 januárjával lépett életbe: ettől fogva a Magyarországon állomásozó ezredek leg többje hazai kiegészítésű volt, néhány különleges alakulaton kívül elvitték a német, cseh ezredek. Egyúttal megszűnt az önkényuralom éveire emlékeztető magyarországi k. k. hadparancsnoki intézmény, a hadtestek, kiegészítő kerületek beosztása olyan lett, mint a lajtántúliaké. (Edelsheim tehát ettől fogva csak a budapesti hadtest parancsnoka volt.) Fontos nemzeti vívmány volt ez, hiszen addig sokan úgy érezték, hogy megszállott országban élnek. Bár a magyarországi közös ezredek tisztjei is nagyrészt német anyanyelvűek voltak, a hosszabb egyhelyben állomásozás révén megtanultak magyarul, beilleszkedtek, sokszor benősültek a helyi társadalomba.⁷⁵

Tisza Kálmán a deáki hagyományhoz híven Ráday halála után is civil honvédelmi minisztert akart – fél évnél tovább tartott, míg Ferenc József ki tudta erőszakolni kedvence kinevezését. Addig a „király személye körüli miniszter”, Orczy Béla báró vezette ideiglenesen a Honvédelmi Minisztériumot. Fejérváry most már határozottan közölte, hogy egy

⁷⁴ *Az Újság*, 1914. április 26. Feltehetően Szomory Emil írása.

⁷⁵ Minderről bővebben lásd: A Ludovika Akadémia története; *Berkó*: i. m.; *Papp*: i. m.; *Hajdu*: i. m.

laikus miniszter mellett nem vállalja tovább az államtitkárságot, maga helyett Forinyák Gyula ezredesét, a minisztérium katonai csoportfőnökét ajánlja, kivel ezt megbeszélte.⁷⁶ 1884 októberében nyerte el a miniszteri tárcát – maga sem sejtette, hogy 20 évre. Ellen-súlyozására egy évtizeden át civil Tisza-párti politikus, Gromon Dezső volt főispán működött mellette államtitkárként; együttműködésük mindvégig zavartalan volt.⁷⁷ A miniszteri poszt betöltéséről Ferenc Józseffel személyesen is folytatott tárgyalások során Fejérváry a hadseregfejlesztés következő lépéseként javasolta a honvéd tüzérség felállítást, ezt azonban az uralkodó elutasította.⁷⁸ A nyilvánosság előtt tehát Fejérvárynak is le kellett inteni az ellenzékét, mikor változatlanul követelte a honvéd-tüzérséget vagy a Ludovika főiskolai szintre emelését. Miniszteri működéséhez, különösen az első években, hozzátartozott ez a kínos kettős szerep. Míg a minisztertanácsokon, hadügyi konferenciákon és audienciáin többször javasolta az időszerű és Magyarországon népszerű katonai reformokat, nemcsak Ferenc József, de a Landwehr-miniszter és a bécsi katonai körök tiltakozása ellenében, olykor évekig sikertelenül, addig a nyilvánosság előtt az uralkodó népszerűtlen döntéseit kellett képviselnie, függetlenül attól, hogy azokkal mennyiben értett egyet.⁷⁹

Miniszteri kinevezése után pár héttel, 1884. november 20-án Ferenc József elnökletével közös minisztertanácsot tartottak Budapesten a katonai kérdésekről, melyen Fejérváry főleg a népfelkelési törvény sürgős tető alá hozását szorgalmazta. Jellemző Ferenc József bizalmatlanságára a magyar politikusokkal szemben, hogy egy ilyen jelentős hadseregfejlesztési tervnél is aggályoskodott: a magyar kormány csak a népfelkelést (és a honvédséget) akarja majd erősíteni, a közös hadsereg rovására. Vele együtt Welsersheimb Landwehr-miniszter is kérdésesnek találta Fejérváry optimizmusát ezt és a tényleges létszám emelését illetően, de ő nagy nehezen meg tudta nyugtatni őket.⁸⁰

Az új miniszter első dolga saját pozíciója és a tisztikar stabilizálása volt. Szende idején olyan helyzet alakult ki, hogy a személyi, előléptetési ügyekben a honvéd főparancsnok adlátusa, Graef tábornok döntött, aki nagyon szigorú volt, különösen a '48-as honvédtisztekkel. Fejérváry nyomban magához vonta a döntést kinevezési ügyekben, s ami-ben lehetett egyébként is kiterjesztette hatáskörét.

⁷⁶ KA MKSM Sonderreihe Karton 58/25. Fejérváry 1884. május 1-jei stb. levele Poppoz.

⁷⁷ Gromon 1838-ban született a Bácskában, ott kezdte politikusi pályáját, 1869-ben a balközéphez tartozó képviselő, majd 1875–1880 között Bács-Bodrog megye főispánja, 1881-ben ismét képviselővé választották. (A Sturm-féle parlamenti almanachok alapján.)

⁷⁸ KA MKSM Sonderreihe Karton 58/25. Popp 1884. június 27-i levele Fejérváryhoz. Azért is emlitem ezt az elutasított javaslatot, mert bár Tisza István nevéhez fűződik a honvéd tüzérség felállítása évtizedekkel később, maga Ferenc József is megemlékezett ekkor Fejérváry szerepéről. Érdemes idézni szavait erről az 1904. április 23-i közös minisztertanácsán, mert leplezetlenül megadja az okot, miért hagy fel addigi vétőjával. „Ő Felsege kegyeskedik emlékeztetni arra, hogy a honvéd tüzérség létrehozásához annakidején, a honvédség megalakulásakor bizalmatlanságból, mégpedig Ő Felsege által is osztott bizalmatlanságból nem járultak hozzá. Azóta azonban a honvédség annyit fejlődött és szelleme is olyanná vált, hála nevezetesen a volt Honvédminiszter, Fejérváry báró sokéves tevékenységének, hogy ennek a bizalmatlanságnak a fenntartása okafogyottá vált... kegyeskedik itt utalni arra, hogy már a korábbi Honvédminiszter báró Fejérváry felhívta figyelmét arra, hogy abban az esetben, ha megtárgyalásra kerül a hadsereg reorganizációja, nem kerülhető el megfelelő megoldást találni a honvéd-tüzérség kérdésére.” Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1896–1907. (Szerk. *Somogyi Éva*.) Budapest, 1991. 388–389. o.

⁷⁹ Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates... 1883–1895. i. m. *Diószegi bevezető tanulmánya*: 58–61., 69–76., 85–92., 100. o. és a megfelelő közölt jegyzőkönyvek.

⁸⁰ KA MKSM 1884 – 70-6/1. – Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates... 1883–1895. i. m. 665–689. o. A népfelkelés bevezetését még államtitkárként javasolta, mikor a nagybeteg Ráday helyett vett részt az 1883. november 25-i közös Minisztertanácsán: uo. 214–237. o.

Uf Befehlsschreiben an den
Königlichen Kriegs-Minister.

Budapest am 25ten October 1884.

Prag

Ich ernehme den Feldmarschall-Lieutenant Géza Freiherrn Fejérváry de Komlós - etc., res. etc., Staats-Intendant im ungarischen Landes-Kriegs-Ministerium, zu meinem ungarischen Landes-Kriegs-Ministerium, unter gleichzeitiger Verpflanzung deselben in des Verhältniß, ausser Dienst, bei Aufrechterhaltung seiner Würdenthese in dem activen Dienststand der Generale Meiner Armee.

Ergeb. 30/10 1884.

N° 2561

M. S. M.

Genealog. C. Z. 3746 ex. 1884.

Weiter gestatte ich, das demselben bei Verpflanzung seiner bis her erworbenen Generals-Aufläufe, eine

Báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszteri kinevezésének első oldala

meines Ministeriums zugehörige
Zeit bei der Finanzart zu
solcher Überweisung in
den Pfaffenstand eingerechnet
werden darf.

Geht Franz von Fejérváry
ist in der ^{Handel} Liste der Ge-
nehmigten wie Sie über
sich, die Staats-Charge
bekleideten Minister
mitzuführen:

Indem ich mich freuen
müß das Gelingen an
meinem ungarischen Mini-
ster-Konjunktur anzu-
setzen, so Sie von der
Kaufmann in Rumänien.

Báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszteri kinevezésének második oldala
I. Ferenc József saját kezű névjelével

A honvédség tisztikara ekkor már jelentős létszámú, de az előírt keretet még nem érte el. A fiatal tisztek minősége vegyesnek mondható a korábbi gyorstalpaló képzés, alacsony követelmények, csekély presztízs és lassú előléptetés miatt, s nagy a fluktuáció. Azok, akik a honvédségnél kezdtek, még viszonylag fiatalok, a '48-asok kikopóban vannak, így a törzstiszti kar nagyrészt a közös hadseregből áthozottakból áll.⁸¹ Kivételesen néhány tehetséges és tekintélyes '48-as tisztt, akik megállták helyüket; ezek azonban nem a minisztériumban vannak, hanem parancsnoki posztokon. Így a hét honvédkerületi parancsnokból négy közülük kerül ki (Dobay József, Görgey Kornél, Hollán Ernő, Máriaassy János), viszonyuk a közös tisztekhez nem mindig zavartalan. Az ő kezelésük volt a miniszter egyik gondja. A minisztériumból viszont Csengery halálával kikoptak a '48-asok, de nemigen volt német tisztt sem vezető beosztásban; a csendőrségi osztály vezetőjétől, a közutálatnak örvendő Schatz Lajos csendőr ezredestől gyorsan megszabadult.⁸² Így már minisztersége első éveiben összeállt a hosszúéletű Fejérváry-adminisztrációt vezető, a továbbiakban persze hasonló felfogásúakkal kiegészülő csapat. Fejérváry, ahogy Bécsben tanulta, támogatta hű embereit, a „másságtól” pedig finoman szabadulni igyekezett. 1885-ben nyugdíjazta Dobayt, majd 2-3 év elteltével Máriaassyt, Hollánt és Görgeyt.

Amíg Tisza Kálmán volt a miniszterelnök, (tehát 1890-ig) Fejérváry a politikába nem szólhatott bele, kompetenciája a katonai kérdésekre korlátozódott. Viszont e téren kompetenciája túlmélt azon, hogy a magyar kormány tagja: rendszeresen résztvevett az informális, de valóságos hatáskörrel rendelkező „hadügyi konferencián” (Militärkonferenz) Albrecht főherceg, majd Ferenc József személyes irányítása alatt a közös hadügyminiszterrel, a Landwehr-miniszterrel, a vezérkar főnökével és más katonai vezetőkkel együtt, és az ott elhangzottakról belátása szerint tájékoztatta vagy sem a magyar kormányt.⁸³

Miniszterként sikeresen folytatta a Rádayval együtt végrehajtott reformokat. Már nagyobb ellenállás nélkül keresztülvitte a „népfelkelésről” szóló törvényt, amely szerint háború esetén mozgósítani lehetett 42 éves korig a hadkötelezett kort már betöltött férfiakat. Ezzel a valóságos hadilétszám lényegesen emelkedett, s mivel a népfelkelés egyfajta milícia volt, a közös hadsereg színvonalát gyorsan közelítő honvédség végleg kikerült ebből a kategóriából, ami együtt járt költségvetésének jelentős emelésével. Ezt Ferenc József azzal ismerte el, hogy 1886-ban közös szemlélet tartott a Vérmezőn k. k. és honvédcsapatok felett, a következő évben megszemlélte a Ludovikát, a közös hadgyakorlatokon részt vett a honvédség – „Nagyon jól van! Kitűnő! Csak így tovább!” – kiáltozta a király természetesen magyarul, az 1888. őszi hadgyakorlaton a honvéd huszárok felé⁸⁴ –, majd 1890 júniusában „detailvizitet” tartott a budapesti 1. honvéd gyalogezrednél, s azal támasztotta alá elégedettségét, hogy elrendelte honvéd egységek bevonását a budavári díszőrségbe. Ekkor már leküzdhetette a magyar népfelkeléssel szemben táplált fenntartá-

⁸¹ A magyar királyi honvédelmi ministerium, a honvédség és csendőrség névkönyve 1883. évre. Budapest, 1883. (és a következő évfolyamok); *Székely*: i. m.

⁸² A m. kir. csendőrség megszervezésében fő szerepet játszó Schatz a szabadságharc leverése utáni megtorlásból is kivette részét mint zsandártisztt.

⁸³ A Militärkonferenz keletkezéséről és kompetenciájáról lásd *Somogyi Éva* bevezető tanulmányát in: *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie. 1896–1907. i. m.* – Fejérváry 1888 május 19-i 50 oldalas memoranduma a honvédség reorganizációjáról, Beck és Albrecht főherceg helyeslő megjegyzéseivel: KA MKSM 1888 20-1/4-4.

⁸⁴ *Katonai Lapok*, 1888. szeptember 20.

sait is, mert a katonai vezetők (miniszterek, vezérkari főnök, főadjudtáns) 1886. december 18-i tanácskozásán helyeselte Galícia és Erdély egy részének 48 népfelkelő zászlóalj általi megszállását az 1887 tavaszára várt orosz támadás esetén.⁸⁵

Beck vezérkari főnök a bécsi felsőházban a Landwehr első vonalbeli haderővé fejlesztése tárgyában 1893 végén tartott beszédében elismerte: „A m. kir. Honvédségnél ez már a legnagyobb mértékben megtörtént, miután évekkel ezelőtt, az újabb Honvéd-törvény meghozatala után szabályozták a kétéves szolgálati időt”,⁸⁶ meghosszabbítva az addig gyakorlatilag pár hónapos kiképzést.

Fejérváry 1887-ben törvényt terjesztett elő az országgyűlésben a tiszti és legénységi özvegyek és árvák ellátásáról, majd négy évvel később kibővítették az ellátásban részesülők körét.⁸⁷ Folytatódtak a kaszárnyaépítések, az érintett önkormányzatok jelentős, önkéntes anyagi hozzájárulásával.⁸⁸ Némely erdélyi vármegye maga kérte a kaszárnyát és a bele való helyőrséget, hogy az izgatókat féken tartsák. 1877 és 1890 között Magyarországon 14 kaszárnya épült.⁸⁹ Elfogadták az új honvédségi törvényt, nőtt a tiszti létszám. Sokat tett Fejérváry a magyar hadiipar megteremtéséért: 1889-ben felépült a budapesti Fegyvergyár, mely még évekig jelentős állami támogatást igényelt.

Miniszterként jól beilleszkedett a szabadelvű pártba, annak liberalizmusát idővel magáévá tette, „67-es 48-asságát” csak fenntartással. (Tisza Kálmán liberalizmusa a honvédségre is hatott: József főherceg még az 1880-as években kimondta, hogy a közössel ellentétben a törvényesen működő magyar szabadkőműves páholyokba a hivatásos honvédtisztek a kerületi parancsnokság engedélyével, a tartalékos tisztek külön engedély nélkül is beléphetnek.)⁹⁰ A miniszternek illet képviselővé választatni magát, a kormánypártnak voltak a népszerűtlenség számára fenntartott biztos választókerületei. Ezek közül is az egyik legbiztosabb a fővárosi I. kerület, ahol Fejérváryt az addigi képviselő halála után, 1886 májusában ellenfél nélkül választották meg. Ugyanabban az évben az újjászervezett főrendiház tagja lett. Az 1887-es választásokon is az I. kerület mandátumát nyerte el.

A képviselőház, ahol neki kellett megvédeni az ellenzék által hevesen támadott hadsereget és katonai költségvetést, évtizedekre egyik főhadszínterévé vált. Eleinte feszélyezte, hogy ott civil ruhában kellett nyilvánosan szerepelnie (11 éves kora óta először), magyar közjogi ismereteinek, szónoki készségének hiánya – olykor zavartan kereste a megfelelő kifejezést – az ellenzék éles stílusa, mit neki nyugalommal kellett viszonznia, nem mindig sikerrel. Egy ízben úgy összeszólalkozott Justh Gyulával, hogy majdnem párbaj lett belőle, de végül erőt vett magán és kimagyarázkodott a nála sokkal fiatalabb ellenzéki képviselőnek. Utána „oly izgatott volt, hogy kocsiba ülve úgy bevágta a kocsi ajtaját, hogy annak üvege csörömpölve darabokra tört.”⁹¹

⁸⁵ KA MKSM 1886 – 28-1/11. Mint ismeretes, az 1880-as évektől a Monarchia hadvezetése nyíltan evidenciaként kezelte az előbb-utóbb feltétlen várt orosz támadást. A porosz ellenségképet 1878 után felváltotta az orosz ellenségkép, melyhez később Oroszország feltehető szövetségesei társultak.

⁸⁶ Beck 1893. december 18-i beszéde az Urakházában. KA Nachlaß Beck-Rzikowski. Faszikel 75. No. 265.

⁸⁷ A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1890. március 16 – 1895. január 13. (Összeáll. és a bevezető tanulmányt írta Lakos János.) Budapest, 1999. 384. o.

⁸⁸ Fejérváry reformjairól, eredményeiről bővebben lásd *Biró*: i. m.; *Papp*: i. m.; *Hajdu*: i. m.

⁸⁹ *Katonai Lapok*, 1891 április 10. – A kaszárnya-kérésekre HL HM elnöki 140/1886, 164/1886 stb. – A kilencvenes évek laktanya-építései HL HM Minisztertanácsi jegyzőkönyv-kivonatok T. 42 2. doboz eln. 2452/1896, uo. 4367/1896. stb.

⁹⁰ *Katonai Lapok*, 1887. május 22.

⁹¹ *Egyetértés*, 1889. január 23. és köv. számok.

Idővel megszokta a parlamentáris légkört. Még a közbekiabálásokra való gyors replikát is megtanulta. „Ezek nélkül nem is tudna beszélni a honvédelmi miniszter – írja Mikszáth. – Az ő ereje, parlamenti sikerei a közbeszólásokra odavágott feleletekben vannak. Ő az ellenzék nélkül nem létezhetne. Az ő művészete a parírozás... zavarba hozná, ellankasztaná a csönd. Feje tele van ötletekkel, s ezekben annyi elmeél, annyi kedély, a helyzet oly gyors fölmerése, hogy egy igazi nagy debatter lett volna belőle, ha kard helyett könyveket forgat vala.”⁹² Híresek voltak vitái az ellenzék katonai szakértőjeként szereplő Thaly Kálmánnal. „Fejérváryt senki sem élvezi annyira, mint Thaly és Thalyt senki annyira, mint Fejérváry – írja Mikszáth 1889-ben.⁹³ – Ez a két ember úgy illik össze, mint a borotva és a köszörűkő.” Bár becsülte Thalyt, vele, mint néha másokkal szemben is nyers, katonás tréfákat, replikákat engedett meg magának. Így mikor Thaly kifogásolta, hogy a tisztek fiaí előnyben részesülnek a tisztiiskolákba való felvételnél, azzal vágott vissza, nem értheti, milyen öröm a tisztnek vagy más apának, ha fia folytatja az ő szeretett mesterségét, hiszen „Thaly Kálmán képviselő úr nem teljesítette kötelességét, a nemzet gyarapodásáról nem gondoskodott, a mennyiben nem nősülvén, neki fia nincs”, aki tovább „búvárkodjon Rákócziiban”.⁹⁴ Thaly zavartan csak annyit tudott felelni, hogy Ivánka Imre képviselő nő ember, még sincs fia, de mindenki megértette az izléstelen célzást: Thaly azért nem nősült, mert csak saját neméhez vonzódott. Az ülés során aztán megtalálta ő is az illő választ: az itáliai hadjáratban „1859-ben sok tisztet lőtt le a legénység hátulról. E szavaimat a történelem bizonyítja...” Könnyen járhatott volna így a miniszter is, hiszen ő ott „nagyon vitézül harcolt. A magyarok közül sokan, magam is, azok közé tartoztam, kik roppant örültek a vereségnek...”⁹⁵

A politikai közvélemény azonban néhány év után elfogadta Fejérváryt – ennek jele a hosszas méltatás, melyet az előkelő társaság lapja, a *Magyar Szalon* közölt róla. A honvéd miniszteriumi „palota ablakai egész hajnalig ki vannak világítva, de legtöbb gyertyát fogyaszt el maga a miniszter... Maga végez mindent, s másnak alig juttat valamit. Ideges munkaerő. Olyan ügyek, melyeknek elvégzéséhez legalább egy hét szükségeltetik, 48 óra alatt kell, hogy elkészüljenek. Ez nála a leghosszabb terminus. Máskülönben rendszeren csak így adja parancsait: »Tíz perc alatt hozza be!« És ha valaki ellenvetést akar tenni, kész rá a felelettel: »Nem bánom, ha fejetek tetejére álltok is.«” Kiegészíti őt Gromon államtitkár, aki szinte ellentéte: nyugodt, mint volt főispán jó kapcsolatban van a polgári közigazgatással.⁹⁶

Az 1880-as évek eredményei ellenére ebben az évtizedben még éltek a régi feszültségek nemzet és hadsereg között s nem egyszer robbantak ki éles konfliktusokban, ahol a honvédelmi miniszter gyakran került két tűz közé. Kisebb-nagyobb botrányok elsimítása után Budavár visszavételének évfordulóján, 1886. május 21-én tört ki a vihar. A k. k. helyőrség műszaki tisztjei Janski tábornok vezetésével és a budai német polgárság nagyszámú részvételével megkoszorúzták Hentzi és a többi, e napon elesett tisztársuk sírját. Halottak napján évente történt hasonló megemlékezés, a felháborodást a koszorúzás napja és módja váltotta ki, s ezt is elsimította volna Tisza Kálmán, aki a parlamentben ki-

⁹² MKK 78. k. 131–132. o. (1889-ben.)

⁹³ Uo. 72. o.

⁹⁴ *Egyetértés*, 1889. január 27.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ *A Magyar Szalon* cikkét közli *Katonai Lapok*, 1887. április 17.

jelentette: „az eljárást tapintatlannak és helytelennek tartom”.⁹⁷ Csakhogy a bécsi sajtó Janski védelmére kelt, mire kiújultak a heves tüntetések, melyeken a honvédséget is be kellett vetni, vér is folyt. A felháborodás újabb hullámát váltotta ki Edelsheim nyugdíjazása, kinek bűne az volt, hogy mint illetékes parancsnok elítélte Janski akcióját. Janskit viszont előléptették, mert Ferenc József egyértelműen mellette foglalt állást, s ez irányadó volt Fejérváry számára; uralkodójával szolidáris volt, s ezzel csak növelte népszerűtlenségét az ellenzék előtt. Ámde a népharagot magára vonni, mintegy átvállalni a királytól jó befektetés volt – Bécsben. Budapesten viszont az erősítette pozícióját, hogy az új hadtestparancsnok Pejacevich Miklós lett, Ferenc József intimusa, egyike a négy arisztokratának, akikkel ifjúkora óta tegeződött.

Következő próbatétele a véderőtörvény reformjának 1889. januári vitája. A reform azt nem tartalmazta, amit a magyar közvélemény elvárt volna (például, hogy a magyar önkéntesek magyarul vizsgálhassanak),⁹⁸ ellenkezőleg, annak az egyévesnek, aki megbukik, még egy évet kellett volna szolgálnia, a 14. § pedig elvette volna a magyar országgyűlés ősi újonclétszám-megajánlási jogának még a látszatát is. Fejérváry mereven képviselte a törvénytervezet minden paragrafusát – ezt követelte tőle Popp újtán Ferenc József,⁹⁹ akinek a viták napjain Fejérváry olykor napjában több táviratot is küldött a parlamenti helyzetről –, s a nyilvánosság előtt kénytelen volt ezt tenni Tisza Kálmán is. A tehetetlen ellenzéki kisebbség ekkor vetette be először az obstrukció, az időhúzás bármi módon fegyverét, a mind hevesebb demonstrációkkal szemben nem egyszer katonaságot kellett alkalmazni, bár itt érvényesült a jó vezetés és a fegyelem: az ellenzéki sajtó is elismerte, hogy „a katonák az egész idő alatt rendkívül türelmesen és udvariasan bántak a közönséggel”.¹⁰⁰

Végül kompromisszumos javaslatot fogadtak el, ez azonban nem Tisza vagy Fejérváry érdeme volt; a kortársak szerint az öreg Andrássy Gyula érte el a 14. § visszavonását a fiát gyászoló Ferenc Józsefnél. Így a kompromisszum Tisza és Fejérváry morális verecsége, de utóbbi nemcsak újabb bizonyítékát adta feltétlen királyhűségének, új szövetség is nyert: az ifjú Tisza István első nagy parlamenti beszédében Ugron Gáborral és Apponyival vitába szállva állt ki az eredeti törvényjavaslat mellett, az elkerülhetetlen világháború veszélyeire hivatkozva.¹⁰¹ Fejérváry felfigyelt a kemény és szókimondó, a közvéleményre nem sokat adó fiatal politikusra.

1890 Fejérváry egyik legsikeresebb éve. Sikerült elfogadtatni az új honvédségi törvényt, törvényben rögzíteni a honvédség újonclétszámát. Az új törvényt fenntartásokkal

⁹⁷ *Egyetértés*, 1885. május 22–25.; *Katonai Lapok*, 1886. május 30.; *Szatmári Mór*: Hűsz esztendő parlamenti viharai. Budapest, 1928. 16. és köv. o.

⁹⁸ A követelés, hogy a magyar önkénteseknek ne kelljen németül vizsgáznuk, az előző években is többször felmerült. Fejérváry ezt a kívánságot következetesen elutasította. Egy 1887. március 26-i interpellációra válaszolva közölte: az alkalmassági vizsgát magyarul is le lehet tenni, a német nyelvtől az elméleti tisztí vizsgánál a közös hadseregben nem lehet eltekinteni, de azon a nem német anyanyelvűeknél „sem folyékony választékos előadást, sem az írásbeli kifejezések tökéletes nyelvszeti helyességét nem kell követelni”. Előzőleg fogadta az egyetemi ifjúság küldöttségét, nekik is megígérte: „azon leszek, hogy a vizsga alkalmával a német nyelv tudását ne vegyék felette szigorúan.” *Katonai Lapok*, 1887. március 27., április 3.

⁹⁹ KA MKSM 1889 82/1-1, 37-1/2. stb.

¹⁰⁰ *Egyetértés*, 1889. január 30., vö. *Katonai Lapok* és más korabeli lapok, *Szatmári*: i. m. és az Országgyűlési Napló megfelelő részei. Fejérváry beszédeit külön is kiadták, ezekből az ő állásfoglalásai részletesen megismerhetők: Komlóskeresztesi báró Fejérváry Géza... honvédelmi magyar királyi miniszternek a képviselőházban az 1884–1890-ik években... tartott beszédei. Budapest, 1890. – A mérsékelt ellenzék radikalizálódásának folyamatát jól megvilágítja *Apponyi Albert*: 50. év. 2. kiad. Budapest, 1922. 7. fejezet.

¹⁰¹ *Vermes Gábor*: Tisza István. Budapest, 1994. 74. o.

bár, az ellenzék is méltányolta. A nyolcvanas évekhez képest megkétszereződött a honvédség költségvetése, végleg elkészült a Honvédelmi Minisztérium feladatához méltó épülete a Szent György téren. Ez év tavaszán tábornaggyá, majd alig néhány héttel később gyalogsági tábornokká lépett elő. Tekintélye csak nőtt a kilencvenes években, több város díszpolgára lett, a fővárosi társaság kedveltje, akihez jó emberei bízvást fordulhattak protekcióért, a fáma szerint nem egy úriember, kormánypárti kortes fiának katonai felmentését is elintézte.

A botrány-széria utolsó felvonása az Uželač ügy, már Tisza Kálmán bukása után, a Szapáry-kormány idején következett. Mikor Ferenc József 1891. június 23-án meglátogatta Fiumét, a 79. horvát gyalogezred katonái bántalmazták a királyukat magyarul éljenzőket, és a randalírozó Uželač százados olyasmit mondott: addig nem lesz rend Fiumében, míg egyszer bele nem lönek a magyar és olasz csöcselékbe. A függetlenségi Ugron Gábor interpellált emiatt a képviselőházban, s azt mondta a horvát tisztre, hogy az ilyen nem méltó a kardbojtra, mire Uželač provokáltatta Ugront, aki a törvényhozásban tartott beszéd képezvén a párbaj okát, visszautasította a kihívást. Röpködtek a kölcsönös sértések, a magyar közvélemény Uželač ellen háborodott fel, Ferenc József viszont Szapárynak küldött táviratában gyávnak nevezte Ugront és megvédte tisztjét,¹⁰² sőt hamarosan elő is léptette. A kormányfő kínos helyzetbe került, mint néhány évvel korábban Tisza Kálmán a Janski-ügyben, és félé volt, hogy követi példáját. Fejérváry erre megfenyegette a miniszterelnököt, hogy lemond miniszteri posztjáról, ha a kormány Ugron mellé áll,¹⁰³ amire nem is került sor.

Feszültség támadt a neki nem egyszer kellemetlenkedő Ugron és Fejérváry között, s ez akkor robbant, mikor Fejérváry eltanácsolta a honvéd tisztikart a *Katonai Lapok* olvasásától, ami praktikusán a katonai intézményekből való kitiltást jelentett. Lépése indokolatlan volt: bár a szerkesztő, Bolgár Ferenc mérsékelt ellenzéki képviselő, lapjában igyekezett pártatlan maradni, a minisztériumot és Fejérváryt pedig folyton dicsérte. Megírta ugyan, hogy Fejérváry a mentelmi bizottságtól követelte, kötelezze Ugront elégtétel adására, de minden minősítés, kommentár nélkül. A kiváltó oknál: a *Katonai Lapok* tárgyilagos bíráló cikket közölt az önkéntesképzésről, egy állandóan napirenden szereplő témáról,¹⁰⁴ fontosabb volt, hogy Fejérváry kezdte elveszteni hagyományos türelmét és kedélyességét. (Két évvel korábban még 100 példányban megrendeltette a *Katonai Lapok*nál nem kevésbé hazafias szellemű *Hadtörténelmi Közleményeket*.)¹⁰⁵ Mikszáth is azt írja, hogy haragjának kitöltésére talált egy „kis csirkét” az ártatlan *Katonai Lapok*ban.¹⁰⁶ A politikai feszültségek mellett szerepet játszhattak magánéleti problémái, de főleg az, hogy míg Tisza Kálmán felsőbbbőségét elismerte, Szapáryval legalábbis egyenrangúnak érezte magát, az előző években olyan sikereket aratott – túl a fentebb említetteken, többször felmerült közös hadügy-miniszteri kinevezése¹⁰⁷ –, hogy úgy érezte, szabad folyást engedhet haragjának.

¹⁰² Ferenc József sajátkezű bizalmas levelezése és titkos rendelkezései. A bécsi cs. kir. udvari levéltár anyagából. Budapest, 1924. 40–44. o. Az egész ügyről bővebben *Hajdu*: i. m. 100–101. o.

¹⁰³ A Szapáry és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei. i. m. 563–564. o.

¹⁰⁴ *Katonai Lapok*, 1891. október 1.

¹⁰⁵ Uo. 1889. április 1.

¹⁰⁶ MK Művei 80. k. 157. o.

¹⁰⁷ Mintha megfeledezett volna arról, hogy éppen a *Katonai Lapok* fejtette ki több alkalommal is: (először 1886. május 16-án, 1887. március 6-án, majd 1888-ban is) senki sem lenne alkalmasabb közös hadügy-miniszternek, mint Fejérváry. 1888-ban, legalábbis a pesti sajtó szerint csak azért nem lett közös miniszter, mert Tisza ragaszkodott hozzá. (*Katonai Lapok*, 1888. április 1.)

Ugron valóban provokatívan viselkedett, mikor Fejérváry a *Katonai Lapok* ügyében elhangzott interpellációra válaszolva már elég ingerülten azt mondta: „Én, t. ház, ezen lap olvasását be nem tiltottam. Ha kell, szükség esetében megteszem azt is”, Ugron közbekiáltott: „De akkor kidobjuk innen!” Mire Fejérváry: „Azt a hősködést ismerjük, azt valódi értékére devalválni tudja minden ember.”¹⁰⁸ Arra célzott ezzel, hogy Ugron nem állt ki Uželač-csal. Ugron elérte a célzást: néhány nappal később a Ferenc József huszárkaszárnnyában csapott össze Fejérváryval, súlyos feltételek mellett. Amikor a kétszeri golyóváltás pisztollyal eredménytelen maradt, kardra mentek, mindketten megsebesültek, míg végül a párbajt vezető Keglevich István Ugront harcképtelennek nyilvánította.¹⁰⁹ A nemsokára sorra került 1892-es országgyűlési választásokon viszont Ugron győzött, Fejérváry választását megtámadták, és kénytelen volt lemondani mandátumáról, öt évig csak felsőházi tagságát gyakorolhatta. A párbaj után Rudolf Lobkowitz herceg, budapesti hadtestparancsnok, táviratilag sietett jelenteni Ferenc Józsefnek: „Fejérváry könnyű kardtestparancsnok, különben sértetlen; ellenfelénél súlyos vágás a jobb karon.” Fejérváry szintén megtáviratozta az eredményt a Katonai Irodának: „kérem a legmagasabb helyen jelenteni...”¹¹⁰ Néhány nappal később Fejérváry táviratozott, hogy Bécsbe utazik, jelenteni valója nincs, ha a Felsőg látni akarja, rendelkezésére áll. Könnyű elképzelni, hogy Ferenc József részletesen elmesélte magának a párbajt: talán tábornoka helyébe képzelte magát s elmerengett, ha tehetné, ő is milyen gálánsan duellálna, s megvagdósna az öt megharagítottakat...

A miniszter magánélete

Gyakori jelenség, hogy a féktelen ifjúból meggondolt, példás életű öregember lesz – Fejérváryval éppen az ellenkezője történt. Fialat tisztként nagyon fegyelmezett volt, igaz, az udvari szolgálat is erre kötelezte, nem voltak adósságai, botrányai, párbajai. Mikor célhoz ért, miniszter lett, tábornok, tekintélyes vezető személyiség, akkor tört elő az ifjan elfojtott féktelenség. A helyzet furcsaságához tartozik, hogy Ugron 14 évvel fiatalabb volt nála, s a korkülönbség későbbi párbaj ellenfelénél csak növekedett. Ferenc József és a hadsereg párbajpárti volt és türelmetlen, ilyen afférjai tehát csak kedveltebbé teheték. Csakhogy voltak másfajta afférjai is, amelyeket a pedáns Ferenc József másoknál ítélte, az ő esetében viszont – noha kabinetirodája iratainak tanúsága szerint tájékoztatták minisztere viselt dolgairól – ezeket is tolerálta.

Amíg a gyerekek felnőttek, házassága jó lehetett, legalább nem tudunk az ellenkezőjéről. Miután mind a négy határozottan apás volt, fel kell tételezni, hogy amennyire ideje engedte, foglalkozott velük, míg kisebbek voltak, s miután felserdültek, biztosan egyengette útjukat. A család együtt élt Budapesten, mikor a legnagyobb lányt, Gizellát 1884-ben férjhez adták Gerliczy Ferenc báróhoz, kivel az ő birtokán élt Deszken, s nevelték öt gyermeküket, kiket nagyapjuk igen szeretett, s a Gerliczy családdal szoros kapcsolatot tartott. Gerliczy a főrendiház tagja, egy ideig kormánypárti képviselő volt, de

¹⁰⁸ *Képviselőházi napló*, 1891. december 11.

¹⁰⁹ *Magyar párbaj*. [Clair Vilmos munkái.] (Szerk. és az előszót írta Ságvári György.) Budapest, 2002. 316–318. o.

¹¹⁰ KA MKSM 1891 – 28-4/1.

inkább a helyi (Szeged–Makó környéki) gazdasági és közéletben játszott szerepet, mint az országos politikában.

Nevezetesebb személyhez adta nőül Olga leányát: Burián Istvánhoz, aki akkor ugyan még csak szófiai főkonzul, de később nagy karriert csinált, nem kis mértékben Fejérváry támogatásával. Mint Burián tevékenységének legjobb ismerője írja: „...elszegényedett köznemesi család sarja, alapítványi támogatással végezte el a Keleti Akadémiát, és 1872-től hűsz éven át, mint konzul és főkonzul teljesített szolgálatot. 1891-ben azonban nőül vette báró Fejérváry Géza, az uralkodó bizalmasa, a későbbi magyar miniszterelnök lányát, és előmenetelét ettől kezdve új mércével mérték. Rögtön követ lett, majd 1903-ban közös pénzügyminiszter, 1913-ban a király személye körüli miniszter. Hogy aztán két alkalommal is közös külügyminiszteri kinevezést kapott, az már más összefüggésből következett, a karrier meredek emelkedése azonban kétségkívül a »rangon fölüli« házasság révén indult el.”¹¹¹

Fejérváry pár hónappal az esküvő után meglátogatta Szófiában a fiatalokat. Burián írta naplójába: „Ipam ideérkezett... A fejedelem tiszteletére tegnap nagy riadót lövettem. Ipam kissé restellte a dolgot, mert előre látta a mindenféle szerb–orosz–francia” missziók nehezítelését a diplomáciai szokásokat túllépő fogadtatásért.¹¹² Mégiscsak rászorult „ipa” támogatására, mikor megkapta ugyan a követi cím és jelleget, de nem tudott szabadulni szófiai állásából, minél többre vágyott. „Írtam ipamnak commissióval gf. K[álmok]ylért, áthelyezésemet illetőleg, felállítván egyszersmind kandidatúrám az athéni állomásra. Azt tartom, hogy az nekem most a legjobb. Itt maradni már kicsit sok volna, s túlságosan egyoldalúvá tenne.”¹¹³ Nehézkesen ment a dolog, mert Kálmok külügyminiszter lemondott, de ha késéssel is, Burián 1897 februárjában már Athénben volt, mint követ.

Legkisebb leánya, Irma, 1892-ben ment feleségül egy előkelő erdélyi család sarjához, Korniss Károly grófhhoz, aki jelentős személyekkel állt rokonságban, ő maga néhány vállalat igazgatóságának elnöke, de különösebb politikai szerepet nem játszott. Négy gyereket neveltek fel; a miniszter tehát el volt látva unokákkal, kiknek társaságában szívesen időzött.

Talán nem független Fejérvárynak Tisza Kálmán bukása után növekvő politikai érdeklődésétől és szerepétől, hogy Imre fia – tartalékos főhadnagy a pécsi 8. honvéd huszárezrednél – jogi diplomát szerzett, s fiatalon lett előbb belügyminisztériumi tisztviselő, majd Baranya megye és Pécs város nagyhatalmú főispánja. Egy tájékozott kortárs írja róla: Pécssett a századelőn (és apja miniszterelnöksége alatt is) ő „tartotta kezében a gyeplőt és igyekezett azt olyan szorosra fogni, hogy senki a hámból ki ne rúghasson. A pécsi és a baranyai urak nagy megtiszteltetésnek vették, hogy az ő törvényhatóságukat szerencsésítette a magas személyiség, akit egész udvartartás fogadott, midőn megjelent délutánoként a Nemzeti Kaszinó termeiben. Szavait kinyilatkoztatásként fogadták, magyarázták, értelmezték és igyekeztek mint parancsokat végrehajtani. A városi polgármester és rendőrfőkapitány állandóan körülötte sündörögtek, nehogy kegyeiben megelőzzék őket a megyei alispán, katonai állomásparancsnok vagy egyéb kormánypárti

¹¹¹ *Diószegi István*: Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918. Budapest, 2001. 163. o.

¹¹² HL Personalia 6/A gróf Burián István iratai, a./ csoport. Burián naplója (1891–1906). 1902. február 3-i és 5-i bejegyzések. – Fejérváry Popp utóda (1889-től), Arthur Bolfrás altábornagy útján továbbította Ferdinánd fejedelem üzenetét Ferenc Józsefnek, és egyben beszámolt a megszemlélt bolgár hadsereg állapotról. KA MKSM Sonderreihe 58/25.

¹¹³ Burián id. naplója, 1895. március 8.

fömuftik.”¹¹⁴ (Neki csak egy fia volt, de az a legnagyobb tehetség a családban: a pécsi egyetem zoológia-professzora.)

A miniszter házassága akkor romlott el, mikor a gyerekek felnöttek: 1888 körül, a nagy véderővita előtt. Az okokról nehéz ítélni, mert a barátok hallgattak, amit tudunk, főleg ellenségei mocskolódásából tudjuk,¹¹⁵ amiben biztosan volt igazság; de mennyi? Fejérváry állítólag bolondnak akarta nyilváníttatni feleségét, akin „nagy izgatottság jelei mutatkoztak” és 1888-ban egy bécsi szállodából zárt intézetbe vitette. Néhány hónapig tartották ott, az orvosok véleménye megoszlott, de végül elengedték. Kimondottan beszámíthatatlan nem lehetett Biedermann Sarolta, hiszen miután a csel nem sikerült, vagy 35 éven át különváltan élt férjétől, így magas kort ért meg intézeti ápolás nélkül. Pár évig külön, de békében éltek, az asszony nagy örökségéből hozzájárult gyermekeik anyagi megalapozásához, 1895-ben azonban Fejérváry válni akart, de mindketten katolikusok voltak, s állítólag nem kapta meg a pápai engedélyt. Bizonyára nő is volt a dologban, hogy valóban nála 30 évvel fiatalabb és kicsoda, nem tudom.¹¹⁶ Miután a válás sem sikerült, Fejérváry egy időre gondnokság alá helyeztette feleségét.¹¹⁷ Valami baja azért lehetett az asszonynak, mert gyermekeik egységesen az apa pártján voltak, sőt mikor az meghalt, összefogtak, hogy édesanyjukat kizárják az örökségből, azzal a némileg ellentmondásos érveléssel, hogy egyrészt beszámíthatatlan és betegesen pazarló, másrészt van elég saját vagyona. A Mária Terézia Rend évi nyolcezer koronás özvegyi kegydíját így négy gyermeke között osztották meg – noha egyikük sem volt nagyon rászorulva, de ennyi apanázst kaptak volna atyjuktól haláláig.¹¹⁸ Később mégis kibékülhetett legalább egyik leányával, az akkor már özvegy Gerliczynével, mert az ő deszki családi birtokán élt és ott is halt meg; a lapok szerint 1924. október 11-én cigarettázva aludt el s így magára gyűjtötte az ágyat.

Fejérváry tehát nem nősülhetett újra különválásuk után, s nem rendelkezhetett felesége vagyonával, anyagi nehézségei támadtak, magyarul eladósodott. Egy miniszternek persze már akkor is volt hitele (ami a pénzt illeti), de abban a hadseregben, ahol az ezredesnek pontos kimutatást kellett vezetni tisztjei párszáz koronás adósságairól, mégiscsak kínos lehetett egy tábornagy sokezer forintos tartozása. Bajában 1893 márciusában Ferenc Józsefhez fordult, aki pontosan tájékozva volt minisztere családi és anyagi zűreiről,¹¹⁹ és

¹¹⁴ *Hajdu Gyula*: Harcban elnyomók és megszállók ellen. Emlékezések a pécsi munkásmozgalomról. Pécs, 1957. 20–21. o.

¹¹⁵ Főleg *Kasics Péter* cikkei a *Nemzeti Újság* 1895. december 24., 29., 31. és 1896. január 1–5. és 31-i számában, valamint röpirata: „A báró Fejérváry és Gromon cég” Budapest, 1896. Fejérváry cáfolata *Pester Lloyd*, 1896. január 2. és március 15. – A szabadelvű párt 1895 végén külön értekezleten foglalkozott e vádakkal, amely Podmaniczky Frigyes és Berzeviczy Albert javaslatára elutasította azokat és bizalmáról biztosította Fejérváryt. Lásd *Kőrösi*: i. m. 85–86. o. – *Az Újság* terjedelmes nekrológja szerint (1914. április 26.) Kasics akciója mögött Apponyi állt; kérdés, hogy ez így volt-e, de Fejérváry így gondolta.

¹¹⁶ *Kasics* szerint Bad Gasteinben udvarolt egy nála 30 évvel fiatalabb nőnek. Ez 1892-ben lehetett: ekkor jelenti a sajtó, hogy ott tölti betegszabadságát. „Báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter mint Gasteinből írják, teljesen kiépült, jó erőben és kedvben van, visszanyerte régiebb tevékenységét.” *Katonai Lapok*, 1892. augusztus 10.

¹¹⁷ Ezek az állítások főleg *Kasics* fentemlített röpiratában és a *Nemzeti Újság* 1896. január 5-i számában találhatók. *Kasics* hasonló vádakkal illette Gromon államtitkárt is: elmulatta felesége vagyonát, szeretőket tart, gyanús pénzügyei vannak stb.

¹¹⁸ KA Mária Terézia-rend iratai Fasc. IV. F. 119.

¹¹⁹ *Kasics* cikkei, brosúrája, az uralkodóhoz írott beadványa stb. megtalálhatók KA MKSM 1895–1896 évi Fejérváry-irataiban, tehát Ferenc József maga is olvashatta őket, de ha nem, Katonai Irodája bizonyosan referált róluk. *Kasics* 1896. december 2-i felségfolyamodványában megismételve vádjait, azt állította, hogy nyugdíjazását a budapesti Villamosvasút-társaság és a Lóvasúti Társaság járta ki, mert Budapest törvényhatóságában leleplezte több millió forintos visszaéléseiket, üldözésében más befolyásos férfiak mellett személyesen résztvett Bánffy Dezső és Podmaniczky Frigyes is.

már korábban is segített hű embere pénzzavarán: személyes utasítására a Mária Terézia Rend kasszájából tizenhatezer forint kölcsönt kapott. Ennek egy részét részletekben visszafizette, de 1896-ban még maradt tizenkétezer forint tartozása, amit ugyancsak legfelsőbb utasításra elengedtek.¹²⁰ Ezután már úgy tűnik, jelentős adóssága nem volt, de anyagi lehetőségeit gyakran túllépte, már nem gyermekei kistafírozása, hanem kifejlődött fényűzési hajlama miatt. Meg hát nála többnyire gazdagabb urak társaságában forgott.

1895 végén nyilvános botrány középpontjába került. Ez év során elbocsátotta miniszteriumából Kasics Péter c. miniszteri tanácsost, ki ott 1872 óta dolgozott fontos beosztásokban. Indokolása szerint Kasics nem volt hajlandó lemondani állásával összeegyeztethetetlen gazdasági érdekeltségéről. Az ellentétben kimondatlanul szerepet játszhatott, hogy Kasics, akinek minisztere 1889-ben Vaskorona-rendet adatott a véderő-törvény körüli érdemeiért, most mint Apponyi Nemzeti Pártjának híve politizálni kezdett a főváros képviselőtestületében, melynek tagjává választották. A feldühödött Kasics amellett, hogy a Nemzeti Párt lapjában megjelent enyhén szólva kárörvendő hangú cikkeiben nyilvánosságra hozta volt főnöke magánéleti problémáit, azt állította, az „izmélelták” fővárosi üzleti visszaéléseik leleplezéséért állnak bosszút rajta. Fejérváry válasza rövid: Kasics cikkei önmagukban bizonyítják, hogy szerzőjük munkaképtelen beteg.¹²¹ Ő nem is annyira Kasicsra haragudott, akit elintézt a nyugdíjazással, hanem Apponyi lapjára, amiért politikai célból közölték a becsületsértő cikkeket, ezért a lap szerkesztőjét hívta párbajra.¹²²

1896-ban magánéleti problémái jól-rosszul rendeződtek. Március 13-án megjelentek nála a honvédség tábornokai és ezredesei, hogy kinyilatkoztassák: „lelkünkben és érzelmeinkben mélyen megbántódva érezzük magunkat ama minősíthetetlen támadások által, melyeket Kasics Péter nyugalmazott miniszteri tanácsos nagyméltóságodnak nemcsak hivatalos működése, de jelleme és becsülete ellen is... intézett.”¹²³ Ferenc József gondterhelten jelentette hitvesének: 1896. április 3-án fogadta Fejérváryt, „akit eléggé megviseltek az állandó támadások, mégis szilárdan tartja magát, amiben én igyekeztem is őt nagyon megerősíteni.”¹²⁴

Ferenc József bizalmi embere

A politikában viszont a kilencvenes évek Fejérváry legsikeresebb évei. Több pénz jutott a honvédségre, s az Apponyi Albert vezette mérsékelt ellenzék 1890-től rendre megszavazta a katonai költségvetést. Sőt mikor Fejérváry 1891-ben kijárta az uralkodónál a véderőtörvény olyan módosítását, hogy a tiszthiány enyhítésére a magyar állampolgár közös tartalékos tisztek aktivizálására jelentkezessenek a honvédséghez, még Thaly Kálmán is békejobbot nyújtott neki: „Abban a velem ritkán történő kellemes helyzetben vagyok – mondta a képviselőház ülésén – hogy ezen törvényjavaslatnál az igen t. honvédelmi miniszter úrnak az én igénytelen szavazatommal kedveskedhetem, amennyiben

¹²⁰ KA MKSM 1893 – 8-1/1.; uo. 1896 – 8-1/1.

¹²¹ Fejérváry cáfolata az 1895. december 24-i lapokban jelent meg, közli *Kőrösi*: i. m. 51. és köv. o.

¹²² Lásd a korabeli sajtót és *Horánszky Lajos*: Tisza István és kora. Budapest é. n. [1994.] I. k. 310. o. Horánszky Fejérváry személyes barátja volt, így közlései kellő kritikával forrásértékek.

¹²³ *Katonai Lapok*, 1896. március 20.

¹²⁴ Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth. i. m. II. k. 159. o.

azt a magam részéről is elfogadom.”¹²⁵ Más lépésekkel is sikerült mérsékelni a honvédtiszti létszámhiányt, sőt a tartalékos honvédtiszti rang is nagy tekintéllyel bírt már a századvégen. A presztízs emeléséhez hozzájárult a gyalogos századparancsnokok lovasítása 1894-ben, a kerületi honvédszenekarok felállítása 1896-ban. Mikor végre 1897-ben akadémiai szintre emelték a Ludovikát, felállították a soproni honvéd főreáliskolát, a nagyváradi és pécsi honvéd hadapródiskolát, 1906-ig megszűnt a tiszthiány, Apponyi pedig elismerte: „ezzel meg van valósítva az ő katonai programjának javarésze, s ezzel megszűnt a Nemzeti Pártnak a kormánypárttal való egyesülésének minden erkölcsi akadályja, és nem volt több ok a »céltalan« ellenzékeskedésre.”¹²⁶

Mikor elismerjük Fejérváry érdemeit a fenti reformokban, nem hallgathatjuk el, hogy egy részüket pár évvel előbb még valóban korainak tartotta – részben a szükséges fedezet hiányában, de főleg azért, mert nem állt nyíltan egy reform mellé, amíg tartania kellett a bécsi hadvezetés ellenzésétől. Mivel Ferenc Józsefnek ellenjegyzési joga volt az új törvényeknél, tárcája hatáskörében Fejérvárynak kellett megszereznie az előzetes jóváhagyást, így az ellenzék csak nyilvános vitapartner volt.

A sikerek túlzott önbizalomra vezettek, az meg olykor elkerülhető kudarcokra. Mint említettem, 1892-ben kibukott a képviselőházból, ahova csak 1896-ban térhetett vissza, ettől fogva mint Temesvár képviselője. Ugyancsak 1892-ben történt, hogy Szapáry és Fejérváry elhatározták, enyhítenek a k. u. k. tisztikar régi sérelmén: rávették Ivánka Imrét, az Országos Honvédegyet elnökét, hogy Lobkowitz budapesti hadtestparancsnokkal együtt koszorúzza meg az új honvédemléket és a Hentzi-emlékművet. A terv elnyerte Ferenc József tetszését, és Fejérváry maga igyekezett rávenni a tiltakozó megyei honvédegyleteket, hogy járuljanak hozzá, de ezzel kudarcot vallott, a koszorúzás elmaradt.

(Krúdy Gyula nagyapja, a Szabolcs megyei Honvédegyet akkori elnöke elbeszélése alapján így adja vissza Fejérváry kapacitálását: „Úgy érzem magam, hogy utolsó tábornoka vagyok az 1848/49-i honvédeknek, bár korom miatt akkor még nem szolgálhattam közöttük... Elrendelem tehát, hogy a Legfőbb Hadúrnak megadassék a tisztelet mindazoknak a tiszttartóknak és legénységnek az állományban levők részéről, akik az 1848–49-i hadjáratban való részvételükért a megállapított nyugdíjakat húzzák...” melyeknek felemelését is megígérte, mire az öreg Krúdy megkérdezte volna: „Nos, és mit kell a bagóért táncolnunk?” A felvilágosításra, hogy meg kellene koszorúzni a Hentzi-emléket, nemet mondott, mire Fejérváry örmesteres bonhómiájával folytatta a kapacitálást: „Ne bolondozzátok, gyerekek. Meg kell csinálni ezt a koszorúzást az öreg Prohászka kedvéért. Legyünk már egyszer okos emberek mi is, magyarok, ne mindig csak az osztrák.”)¹²⁷

Apponyi szerint, aki maga is támogatta a Hentzi-koszorúzás tervét: „A szobor leleplezéséhez fűzött terv bukása magával rántotta a Szapáry-kormányt vagy legalább a miniszterelnököt. Megcsappant tekintélyének ez adta meg a kegyelemdőfést. Képzeltető, hogy a király bizalmát is eljátszotta ezzel a kudarccal, amely egy legfelsőbb helyről jött közele-

¹²⁵ *Képviselőházi napló*, 1891. október 6.

¹²⁶ *Apponyi*: i. m. 239., 250. o. – A Ludovika 1897-es reformjára bővebben A m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia története. i. m.; HL HM eln. 2. doboz, az 1897. április 14-i és május 24-i minisztertanácsai jegyzőkönyvek, illetve előterjesztések: eln. 2828/1897, 3607/1897, 34/1898.

¹²⁷ *Krúdy Gyula*: Az utolsó negyvennyolcas honvéd: Fejérváry Géza, I. Ferenc József király barátja. In: A XIX. század vizitkártyái. Budapest, 1986. 180–185. o. Bővebben lásd *Szatmári Mór*: i. m., ő is megerősíti az öreg Krúdy fellépését Ivánkával és javaslatával szemben.

dő lépésnek visszautasítását foglalta magában”, bár „a kormány lemondásának indokál hivatalosan az egyházpolitikai kérdésben előállott véleménykülönbséget jelölték meg”.¹²⁸

Bármelyik volt a lemondás fő oka: Szapáry ment, Fejérváry maradt a következő, Wekerle-kormányban is. Pedig Szapárynál erősebben exponálta magát az ezt tárgyaló minisztertanácsokon, az 1892. október 17-in is, melyen résztvett maga Ferenc József, az akkor még a király által elutasított egyházpolitikai reformokért.¹²⁹ A kudarcok sem változtattak azon, hogy Fejérváry nagy befolyással rendelkezett a kilencvenes években nemcsak Ferenc Józsefnél, akinél olykor havonta megjelent miniszteri értekezleten vagy magán kihallgatáson, de a magyar kormánypolitikában is. Többször fenyegetődött lemondással, részben fáradtsága, részben állítólag Szilágyi Dezső igazságügyminiszterrel kialakult rossz viszonya miatt. 1893 végén Ferenc József gondterhelten írja a királynénak: december 22-én „Fejérváry volt nálam, aki nagyon erősen megtámadott egészsége miatt sajnos vissza akar vonulni [ausspannen], bár pótolni alig lehet”, majd 1894. január 25-én jelenti Madeirán időző hitvesének: 22-én fogadta Fejérváryt, „aki egy ideig teljesen vissza akart vonulni, most azonban mégis marad, szerencsére, hiszen pótlása most alig lenne lehetséges”.¹³⁰ Másnap meghívta miniszterét Gödöllőre, ahol egy előkelő társasággal fácsánra és nyúlra vadásztak. A király haragja még akkor sem bizonyult tartós-nak, mikor Fejérváry a magyar közvélemény hatására és a kormány kérésére túllépte az óvatosság határát, és azt javasolta, persze eredménytelenül, felséges urának: küldjön kossorút Kossuth Lajos ravatalára.¹³¹

Mikor a király 1894 júniusában el akarta ejteni Wekerlét – aki erre formálisan lemondott – és Szilágyi Dezső igazságügyminisztert, Fejérváry határozottan melléjük állt, és fontos szerepet játszott abban, hogy Ferenc József a neki nem túl rokonszenves Wekerlét újra megbízza a kormányalakítással, s ő most már tető alá hozhatta az egyházpolitikai reformot, Szilágyi és Fejérváry segítségével. Bár a történetírás általában kevésbé méltányolja Fejérváry ebben és általában a kilencvenes évek politikai válságaiban játszott szerepét, a laikus, de tájékozott Horánszky Lajossal kell egyetértenem, aki szerint Wekerlének a reform végigvitelében „Főleg báró Fejérváry Géza támogatása bizonyult a legértékesebb segítségnek, annál a belső bizalmas viszonytól fogva, mely a régi kipróbált hű katonát uralkodójával egybefűzte. Volt oly kritikus pillanat, midőn a reform sorsa az ő kezében volt, s a kormány őt állította az első csatasorba, hogy e győzelmet kivívni segítse. Fejérváry többször vállalt magára ily közvetítő szerepet, mely a korona és a kormány álláspontja közötti ellentétek áthidalását szolgálta... Még Szilágyi Dezső is, aki az érdem babérait nem szívesen osztogatta másoknak, elismerte azt, hogy Fejérváry nagy szolgálatokat tett a reform ügyének közvetítő állásfoglalása által.”¹³² Így emlékezik Tisza István is, aki külön „naplószerű feljegyzést” szentelt az 1894. júniusi kormányválságnak, amelyben ő még csak a háttérben játszott szerepet. Míg Ferenc József Khuen-Héderváry Károly és Bánffy Dezső miniszterelnöki megbízatása között ingadozott, Tisza arra bízta (június 8-án) Wekerlét, a megbízatás elnyeréséért tegyen újabb engedményeket a királynak.

Wekerle erre „határozott választ nem adott, de tudatta, hogy Fejérváry vállalkozott egy végső kísérletre, ő most van a királynál, várjuk be, minő választ hoz onnan.” Az audi-

¹²⁸ *Apponyi*: i. m. 203. o.

¹²⁹ A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei. i. m. II. k. 764–776. o. és a Bevezető.

¹³⁰ Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth. i. m. I. k. 346., 363. o.

¹³¹ Magyarország története. 7/1. k. (Főszerk. *Hanák Péter*.) Budapest, 1978. 94. o.

¹³² *Horánszky*: i. m. I. k. 204. o.

encia után Wekerle azt felelte Tisza érdeklődésére: „Még nincs minden elveszve, Fejérváry azt hiszi, a király engedni fog” Szilágyi miniszterségében is. Este: „Félnyolckor jött Wekerle a klubba. A csata meg volt nyerve. A király bámulatos kötelességérzetén s lekierején kívül senkinek oly nagy része nincs az eredmény elérésében, mint Fejérvárynak. Engem már néhány nappal az előtt meglepett egy bizalmas beszélgetés alkalmával az a mély belátás, mellyel a kérdés egész horderejét megítélte; a férfias bátorság pedig, mellyel meggyőződését a király előtt képviselte s magát exponálta, éppen ő tőle, kit az egész magyar közvélemény szidott, mint udvaroncot, valóban felül áll minden dicséreten.”¹³³

Fél évvel később ismét őt küldte Wekerle a királyhoz, az egyházpolitikai törvények jóváhagyása érdekében. „Tegnap Fejérváry volt itt, hogy Wekerle nevében a szerencsétlen törvények szankcionálását szorgalmazza. Az időpontot még függőben tartom, mert nem bízom az urakban odalent, és nem szívesen adom ki kezemből utolsó fegyveremet.”¹³⁴ Az utóbbi utalás világos: Ferenc József azért engedett kedve ellenére, mert az egyházpolitikai vitával háttérbe lehetett szorítani a megosztott ellenzék katonai követeléseit, azoknak elutasításához viszont mereven ragaszkodott. Wekerle december 10-én jelenthette be a képviselőházban az utolsó, a házassági jogról szóló törvény királyi szentesítését. Wekerlének azonban mennie kellett. Miután utódjának, Bánffy Dezsőnek még annyi politikai súlya sem volt, mint neki, rátermettségről nem is szólva, az olyan tekintélyes kormánytagok, mint Szilágyi vagy Fejérváry befolyása természetesen nőtt s vele önteltségük is.

1896-ban Fejérváry lett a Mária Terézia Rend kancellárja, ami Bécsben is emelte presztízsét. Jellemző példa az udvar körüli bizalmi szolgálataira: mikor Ferenc József kedvelt rokona, Koburg Fülöp herceg felesége megszökött egy magyar ulánus tiszttel, Fejérváry és egy osztrák altábornagy, mint a herceg segédei Nizzába utaztak a csábító után, – aki szerencsére gróf, tehát herceggel is párbajképes volt – átadni a kihívást. Az 1898. februárban lezajlott párbaj után Ferenc József magához rendelte Fejérváryt, aki „pontosan elbeszélte nekem a Koburg párbajt és biztosított engem arról, hogy Fülöp nagyon snájdig volt.”¹³⁵

1898-ban az ország Bánffy Dezső bukását kapta karácsonyi ajándékul; nem csak az ellenzék, a szabadelvű politikusok jelentős része is túlságosan készségesnek találta Ferenc József kívánságaival szemben („ischli klauzula”).¹³⁶ Az újév januárja lázas utódkeresésben telt el. Széll Kálmán kész és képes volt megegyezni az ellenzékkel és a szabadelvű párt hatalmas belső ellenzékével, Bánffy viszont az ő addigi keményvonalas politikáját támogató Fejérváryt ajánlotta miniszterelnöknek, aki még a párbajt is vállalta helyette. Ugyanis Horánszky Nándor a képviselőházban olyan sértést vágott Bánffy fejéhez, amiből lovagias ügy lett, de Fejérváry egy nem kevésbé sértő levéllel elérte, hogy ő, mint Bánffy segéde állhatott ki Horánszky segédjével, Károlyi Istvánnal.

„1898. december 28-án... Károlyi István gróf és Fejérváry Géza báró a honvéd lovasági kaszárnyában álltak szembe egymással. Károlyi István gróf kapásból akart löni, de pisztolya csütörtököt mondott, Fejérváry Géza báró erre fölemelte pisztolyát és minden célzás nélkül lött, de nem talált. Időközben gróf Károlyi István megnézte a pisztolya

¹³³ Tisza István összes munkái. I. k. Budapest, 1923. II. Naplószerű feljegyzések. I. Az 1894 május–június havi krízis történetéhez. 681–696. o.

¹³⁴ Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth. i. m. I. k. 416. o. (1894. december 8.)

¹³⁵ Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth. i. m. II. k. 365–366. o. Lásd még *Clair*: i. m. 342–343. o.

¹³⁶ A válság történetét sokszor leírták, lásd *Gratz Gusztáv: A dualizmus kora*. I. k. Budapest, 1934. 359–369. o.; Magyarország története. 7/1. k. i. m. 218–228. o. Fejérváry miniszterelnökségének lehetőségét sem Gratz, sem Hanák s persze az őket ismétlő feldolgozások sem említik.

gyűjtőjét. Báró Fejérváry Géza, amikor ezt észrevette, azt hitte, hogy ellenfele élni akar a lövés jogával. Hirtelen lebecsátotta karját, melyben a pisztolya még füstölgött, és teljes mellet várt a lövésre. Gróf Károlyi István azonban a kezével intett, hogy nem akar löni. Azután letette a fegyvert s megemelte kalapját a miniszter előtt, mire az ellenfelek egymáshoz közeledtek és kezet szorítottak.”¹³⁷

A király e gáláns párviadal után megkínálta a miniszterelnökséggel Fejérváryt, aki azonban világosan látta saját lehetőségeinek határait. Hosszú levélben fejtette ki Ferenc Józsefnek: nem alkalmas miniszterelnöknek „... a szükséges előképzettség totális hiányában, az én koromban és a nálam ezzel jelentkező részbeni törődöttség mellett... továbbá azért, mert néhány éve feszült viszonyban állok a Nemzeti Párttal (a Kasics-estet óta), továbbá mert a viszonyok nálunk nehezebbek, mint évtizedek óta voltak, még ha béke köttetik is az ellenzékkel – amelyről senki sem kételkedhetik, hogy csak ideiglenes látszat-béke lehet – nem lehetek képes a miniszterelnöki poszton azt a szolgálatot elvégezni, melyet Ő Felsége tőlem elvárni kegyeskedik...”¹³⁸ Teljesen el akarva vonatkoztatni saját személyemtől, nem akarván hivatkozni fáradságomra közel 27 évi szolgálat után ebben a Minisztériumban, mely alatt Isten látja, nem rózságyon nyugodtam, ha Legkegyelmesebb Uram azt parancsolja nekem, pihenés utáni vágyamat teljesen elnyomva meg fogom tenni, ami gyenge erőmtől telik, hogy amennyire ez lehetséges, kifejezhesem hálámat Ő Felségének” a sok kegyért, amit vele gyakorolt, de az őszinteség parancsolja előbb megmondani, hogy a feladatra teljesen alkalmatlannak érzi magát. Mellesleg megemlíti: neje „ismert állapota” miatt nincs abban a helyzetben, hogy ilyen állásnak megfelelően reprezentálhasson, noha adóssága már nincs, és gyermekei is többé-kevésbé a maguk lábán állnak.¹³⁹

Jött tehát Széll Kálmán kormánya, aki ellen Fejérváry, Tisza Istvánnal és más politikai barátaival együtt ereje szerint intrikált, időnként lemondással is fenyegetőzve. Fejérváry pozíciója egyre jobb lett, 1900 januárjával sor került a tisztí fizetések rég óhajtott jelentős emelésére, a katonai költségvetés évről-évre növekedett, s miután a Nemzeti Párt fuzionált a kormánypárttal, ennek parlamenti akadályai is elhárultak. Az 1901-es választásokon újra elnyerte a temesvári mandátumot. Minisztersége utolsó éveiben szívesen vett át magasabb rangú tiszteket is a k. u. k. hadseregből, mint Franz Rohr ezredest (Krieghammer hadügyminiszter rokonát), aki majd 1913–1914-ben a honvédség főparancsnoka lesz, de utódai a minisztériumban végül saját régi tanítványai, beosztottai: Jekelfalussy Lajos, Hazai Samu, Szurmay Sándor.

1900 őszén meghült a galíciai hadgyakorlaton, komplikációi mind súlyosabbá váltak, 1901. január 19-én nehéz vakbélműtétet hajtott végre rajta a híres berlini sebész, Sonnenburg professzor, akit az aggó Ferenc József saját költségén hozatott Budapestre. Széll többször tett az új vívmányon: a telefonon személyes jelentést a királynak Fejérváry állapotáról és az operáció eredményéről. Nehezen gyógyult fel, Olga lánya vagy három hónapig nála lakott, hogy maga ápolja. Ez év júliusában ünnepelték 50 éves tisztí jubile-

¹³⁷ *Clair*: i. m. 355. o. Clair a bonyolult politikai párbaj-história többi részletét is leírja. Hadd emlékeztessen az olvasót: Károlyi István, a híres céllövő nem volt ilyen ügyetlen, mikor a Nemzeti Kaszinó határozatára párbajban kivégezte Zichy-Ferraris Vikort (*Clair*: i. m. 282–284. o.) és persze Fejérváry is tudott célba találni, ha akart.

¹³⁸ „Nicht im Stande sein werde, Seiner Majestät jene Dienste auf dem Posten der Ministerpräsidenten zu leisten, welche Seiner Majestät allerhöchst erwarten.”

¹³⁹ Fejérváry 1899. január 26-i levele. KA MKSM Sonderreihe Karton 58/25.

umát, emlékalbummal, kitüntetésekkel, nagy felhajtással. Ferenc József nála szokatlan személyes hangú levéllel küldte meg neki a Szent István-rend nagykeresztjét, gratulálva teljes gyógyulásához: „A minőnek a fiatal, talpra esett katonatiszt lenni ígért, ki a legnagyobb katonai kitüntetést a csatatéren szerezte meg magának, azt Ön pályafutásának minden mozzanatában fényesen be is váltotta. Ésszel és szívvel működött és alkotott Ön mindenkoron, s magyar honvédségem fejlesztése és sikeres kifejldése oly alkotás, mely az Ön sokoldalú és kiterjedt tevékenységének köszönhető.”¹⁴⁰

A királyi kegy ára

A gyógyulás és ünneplés után, látva a honvédség általánosan elismert fejlődését azt hihette, közel a nyugalmas pihenés ideje, többet láthatja vidéken vagy külföldön élő gyermekeit és unokáit. A királyi kegy napja továbbra is sütni fog rá, hiszen szinte minden lehetséges kitüntetést megkapott, de teljesen egészséges már nem lesz; kezelőorvosa naponta felkereste, meg is masszírozta minden alkalommal, hogy daliás alakját megtarthassa a külvilágnak. Elmúlt már 70 éves, mikor sorsa, vagy inkább uralkodója, benyújtotta a számlát.

1903 januárjában Széll kénytelen volt hozzájárulni ahhoz, hogy a honvédelmi miniszter benyújtsa a Bécs által követelt hadseregfejlesztési javaslatot, amely magában foglalta az újonclétszám felemelését. Az ellenzék viszont azt a következtetést vonhatta le az ország és gazdasága stabil helyzetéből és Széll kompromisszumkészségéből, hogy amint néhány éve az egyházpolitikai kérdésekben, most a katonai követelésekben (magyar nyelv és tisztikar a magyar ezredekben stb.) is engedni fog végül az agg király. Nagyot tévedtek: Ferenc József minél öregebb, annál makacsabb lett, s ha engedett egyben-másban, éppen azért tette, hogy hadserege egységéhez ragaszkodhasson. Fejérvárynak 1902 őszén még nem volt szándéka az újonclétszám emelése, ellenben lépéseket akart tenni a magyar tisztii skolások számának növelésére a közös hadseregben.¹⁴¹

Mindkét kérdésben Bécs kemény ellenállásába ütközött, s miután Fejérváry Bécs támogatása nélkül hiába próbált kiegyezni a kormánypártból ismét kiválni készülő volt Nemzeti Párttal (ezúttal elnyomva személyes ellenszenvét Apponyival és Horánszkyval szemben), a budapesti parlamentben kitört az obstrukció, mikor az újonclétszámnak a hadvezetés által követelt felemelését 20 000 póttartalékos behívásának lehetőségével próbálta pótolni.¹⁴² Fejérváry ismerte Ferenc Józsefet, Bolfras útján szinte napi kontaktusban volt vele ekkor, informálta és ajánlgatta visszautasított kompromisszumjavaslatait,¹⁴³ az ellenzék iránt sem voltak illúziói, s mikor az folytatta a heves obstrukciót katonai követelése érdekében, úgy érezte: ideje, hogy visszavonuljon. Előbb még megvívta utolsó párbaját – egy 1903. februári obstrukciós szócsata után kardpárbajra hívta Lengyel Zoltán ellenzéki képviselőt. Az ellenzéki vezérek figyelmeztették Lengyelt: vigyázzon, nehogy kárt tegyen a nála 40 évvel idősebb ellenfelében, mert ilyen lovagiatlansággal ártana pártjának, de azért ő se szégyenüljön meg a Nagy Labanccal szemben. Így aztán mind-

¹⁴⁰ KA B 1459. Nachlaß Géza v. Fejérváry. No. 4. Ferenc József hozzá intézett kéziratai, mintegy 30 darab.

¹⁴¹ HL T. 42 (H. M.) 2. doboz. Minisztertanácsi határozatok. (1902. szeptember 22., október 27., 1903. március 4.)

¹⁴² *Dolmányos István: A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901–1904)*. Budapest, 1963. 159., 191–192. o. Dolmányos lebecsüli Fejérváry kompromisszumkészségét, viszont a korszak legtöbb szakértőjével ellentétben túlbecsüli belpolitikai súlyát, mintha neki a szabadelvű pártban saját frakciója lett volna.

¹⁴³ *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates... 1896–1907. i. m. XLV–XLVI. o.*

ketten óvatosan csapkodtak maguk körül, mígnem a harmadik összecsapás után a segéddek megállították a párbajt. Lengyel az arcán, Fejérváry a karján sebesült meg. Míg sebétt ellátták, egyik segédje, Andrassy Tivadar a telefonhoz sietett és jelentést tett a királynak.¹⁴⁴ A közvélemény megosztottságára csak Ady Endre felháborodott cikkét idézném: „... egy fiatal stréber párbajra kényszeríthet olyan kiváló becsületben megöszült embert s öreg katonát, mint Fejérváry báró. Bizony megértjük, hogy miért nézi le olyan igen nagyon a nem intelligens negyvennyolcas honkanászokat Fejérváry.”¹⁴⁵

Mikor a Széll-kormány bukása küszöbön állt, annak érdekében intrikált, hogy Széll utóda Tisza István legyen a miniszterelnöki székben, kivel a katonai és más kérdésekben is egyetértett, így türelmetlenségével a kormánypárt ellenzéki frakciójává vált Apponyicsoporttal szemben, és kemény kezétől remélte az obstrukció letörését.¹⁴⁶

Ferenc József más sikertelen megoldási kísérletek után végül megbízta Tisza Istvánt a kormányalakítással, de az általa felkért miniszterjelöltek közül csak Fejérváry vállalta a részvételt kabinetjében, mire Tisza kénytelen volt visszalépni. A király erre mégis Khuen-Hédervárynak adott megbízást, s ezt az alkalmat ragadta meg Fejérváry, hogy miután közel két évtizeden át öt egymást váltó kormány honvédelmi minisztere volt, ezúttal már ne vállalja a tárcát. Ez nem volt lemondás, amit vissza lehet utasítani. Egyúttal letette a temesvári mandátumot is, bár befolyása a Monarchia hadügyeire legalább 1906-ig megmaradt.¹⁴⁷ Ferenc József selyemszönyeget terített visszavonulása útjára: 1904. október 14-én kinevezte magas fizetéssel az ez alkalommal felállított magyar darabont (gyalogos) testőrség kapitányává, s e mellett a Mária Terézia Rend kancellárja maradt. Szép befejezése lett volna ez egy sikeres pályafutásnak, de hamarosan eljött az idő, mikor fizetnie kellett a sok kiténtetésért és uralkodói kégyért.

A „darabont-kormány”

Mint ismeretes, az 1905. januári képviselőválasztások – a kiegyezés óta először – az ellenzék győzelmét hozták. Tisza István 1903 őszén mégis követte Khuen-Héderváryt a miniszterelnöki székben, s ettől kezdve másfél évtizeden át ő maradt a magyar politika domináns figurája. Kétségtelen államférfiúi képességei és hivatástudata emelték vetély-

¹⁴⁴ Clair: i. m. 389. o.; Lengyel Zoltán: Párbajom báró Fejérváry Gézával. *Pesti Napló*, 1932. április 10.; Hajdu Tibor: Párbajdivat a századvégen. *Mozgó Világ*, 1996. 3. sz. 39. o.

¹⁴⁵ *Nagyváradai Napló*, 1903. február 20. Közli Ady Endre összes prózai művei. IV. k. (S. a. r. *Vezér Erzsébet*.) Budapest, 1964. 211. o. A rendkívül gondos szerkesztő Vezér Erzsébet ugyan ezt azon írások közé sorolja, melyeknek szerzősége nem kétségtelenül bizonyítható, de stílusa, felfogása Adyé, Fejérváryt illetően például többször hasonló szimpátiával nyilatkozott 1902–1903-ban: uo. 30–31. o., Ady Endre összes prózai művei. II. k. (S. a. r. *Koczás Sándor és Vezér Erzsébet*.) Budapest, 1961. 18–19. o.

¹⁴⁶ *Dolmányos*: i. m. 195–196. o.; Tisza István id. kiad. II. Naplószerű feljegyzések. II. Az 1903. évi válság. (Részletesen ismerteti tárgyalásait Fejérváryval 1903 tavaszán, illetve annak szerepét balul sikerült kormányalakítási kísérletében. Mikor 1903. május 22-én, Fejérváry bécsi kihallgatása előtt, Tisza Khuen-Héderváryt ajánlotta miniszterelnöknek, Fejérváry azt felelte neki: „Ha te Khuent tartod alkalmas jelöltnek, mondd azt majd te meg a királynak. Én csak téged tartalak arravalónak s mást nem ajánlhatok neki.” 701. o.) Szomoruy Emil azt írta Fejérváry nekrológiájában: Széll „bizalmasai azt kürtölték, hogy őt Fejérváry báró bécsi sakkhúzásai buktatták el és pedig Tisza István gróf érdekében.” *Az Újság*, 1914. április 26.

¹⁴⁷ Albert Margutti altábornagy, 1906-tól Ferenc József szárnysegéde, emlékiratai szerint 1906-ig egy hosszantartó, szakkérdésekben konzervatív katonai rezsim irányította a Monarchia hadseregét, melynek vezetői Beck, Krieghammer majd Pitreich hadügyminiszterek, Spann admirális, Welsersheimb és Fejérváry honvéd-miniszterek, akik Bolfras révén befolyásolták az uralkodót. Őket Ferenc Ferdinánd kezdeményezésére

társai fölé, de türelmetlensége, erőszakossága, önteltsége több ízben elragadta, s ilyenkor elverte maga mellől '67-es hívei egy részét is. Ez történt ekkor, s bár hamar felismerte, mit tett, nem tudott a válságból kiutat találni. Örök vetélytársa, ifjabb Andrassy Gyula, a disszidens '67-esek vezére széles politikai koalíciót kötött a '48-asokkal és a kisebb ellenzéki pártokkal, s így a király őt bízta volna meg kormányalakítással. Andrassy azonban belebonyolódott saját gondosan szőtt hálójába, túltéve a kompromisszumra kész mérsékelt '48-asokon ragaszkodott katonai követeléseikhez, melyeket Ferenc József mereven visszaautasított. Ez a látszólagos, de látványos harciasság és szilárdság hatalmasra növelte a „koalíció” népszerűségét, s olyan kritikus helyzetet idézett elő, mely a szokásos, parlamentáris módszerekkel csak akkor lett volna megoldható, ha a király feladja előjogait a katonai kérdésekben a parlamenti többség javára. Ráadásul a szociális problémák, az ezek és az orosz forradalom hatására radikalizálódó munkás és parasztmozgalmak is labilissá tették a társadalmi rendet.

Az 1905-ös hazánk történetének ama válságai közé sorolható, amikor minden lényeges szereplő többé vagy kevésbé hibás és őszintétlen politikát folytatott, ami aztán a '67-es rendszert fennállása végéig egyik krízisből a másikba sodorta. 1905-ben a fő felelősség Ferenc József, aki a bécsi civil és katonai vezetés, valamint a trónörökös buzdítására 1867 óta először szakított az alkotmányosság és a parlamentarizmus elveivel. Miután a kisebbségbe szorult Tisza nem volt képes a törvényesség táján értelmezett határain belül konszolidálni a helyzetet, e határokat áthágni pedig ő sem volt hajlandó, a király parlamenten kívüli kormány kinevezésére szánta el magát, amit végszükség esetén Magyarország katonai megszállása és abszolutisztikus kormányzás követhetett volna – kidolgozták az „U” tervet, és végrehajtására a hadsereg készen állt.

Igaz, Ferenc József nem tudta még, amit az utókor könnyen tudhat, hogy a népszerűség mámorában úszó s a királyt 1848 emlékképeivel riogató ellenzék mennyire nem egységes, s másfél évi forradalmasdi komédia után milyen elasztikusan adja majd be a derekát, s négyéves kormányzása mekkora csóddal zárul. Ha tudja, talán megpróbálja türelmes audienciákon fásasztani s bomlasztani őket, dehát megijedt. Tisza visszanyerve józanságát, nem volt hajlandó kisebbségi kormányt alakítani, s nagy előrelátással híveivel együtt félreállt, kivárva, amíg a porondon maradtak lejáratják magukat. A király, miután be kellett látnia, hogy parlamenten kívüli kormányzásra nem talál befolyásos civil politikust, végső menedékként fordult 1905 májusában kipróbált hívéhez, Fejérváryhoz, alakítson ideiglenes kormányt.

Nem részletezhetem itt a Fejérváry-kormány történetét, amiről pro és kontra elég sokat írtak, bár részletes, modern, objektív feldolgozása még várat magára.¹⁴⁸ Csupán Fejérváry személyes indítékait próbálnám néhány adalékkal megvilágítani. Tisza és hívei

---

váltotta fel 1906-ban a modern, de sok hibát elkövető új rezsim: Conrad, Schönaich, Krobotin, Montecuccoli admirális, Georgi és Hazai Samu. *Albert Margutti*: Kaiser Franz Joseph. Persönliche Erinnerungen. Wien–Leipzig, 1924.; *Uő*: Vom alten Kaiser. Leipzig–Wien, 1921. Fejérváryt egyébként nagyra tartotta: „eine der glänzendsten Soldatenercheinungen der altösterreichischen Armee.” 1924-es id. könyve 173. o.

¹⁴⁸ A kormány apológiáját adja *Lányi Bertalan*: A Fejérváry-kormány kormányzatpolitikái és alkotmánypolitikai megvilágításban. Budapest, 1909. (Bár szerzőként csak Lányi neve szerepel, Fejérváryt társszerzőnek tekinthetjük iratai alapján, s az előszó szerint a kormány majd minden tagját bevonták a szerkesztésbe, Kristóffy kivéve.) Belügyminisztere, *Kristóffy József* memoárja nem mindig megbízható: Magyarország kálváriája. Budapest, 1927. Kortársi bírálata *Ludwig Mangold*: Zur Geschichte des Kabinetts Fejérváry. Leipzig, 1909. és *Gratz*: i. m. A válság történetének nagyívű áttekintése a hetvenes-nyolcvanas évek megközelítésében: Magyarország története. 7. k. i. m. VII., VIII. és X. fejezete *Hanák Péter*, illetve *Dolmányos István* munkája.

a magyarországi helyzet ismeretében semmi jót nem vártak a király elhatározásától, de hogy a kormányzati felelősségtől szabaduljanak, támogatták Fejérváry kormány-alakítását, ám abban szabadelvű politikus nem vállalt tárcát. Fejérváry, akinek három évtizede volt megismerni a magyar politika mozgató rugóit és a közhangulatot, maga sem bízott vállalkozása sikerében, s különösen nem tartotta magát alkalmasnak a válság megoldására. Hatalomvágy sem vezette 74 évesen, s tudhatta, hogy elveszti nehezen szerzett politikai tekintélyét, bár ez utóbbi különösebben nem érdekelt. Biztosan számított a szabadelvű párt részéről legalább a Tisza-szárny csendes támogatására, de annak, hogy vállalta a kormányalakítást, egyetlen érdemi oka volt: Ferenc József felesküdött katonájának és adósának tekintette magát.

Még szilárdan királyhű veje, Burián, aki az ő segítségével lett közös pénzügyminiszter és fia sem helyezte az abszolutisztikus megoldást: „Egy idő múlva legjobb esetben ott volnánk, ahol most” – írta Burián előrelátóan naplójába 1905 áprilisában, s mikor Tisza május 7-én „kérdést intézett hozzám, elvállalnám-e a kormányalakítást? Feleltem határozott *nem*-mel”. Burián közvetítő szerepet vállalt ugyan a király és az ellenzék között, de május 13-án azt jegyzi fel: „Apósomat a felség felidézte, avégett, hogy balsikerem esetére felszólítsa egy parlamenten kívüli kormány alakítására. Nézetem szerint nagy hiba, hogy ez történt...” Június 12-én ezt jegyzi fel: „Apósom összehozta a kabinetjét szintelen emberekből. Ezt ma a felségnek bejelentette, s hivatkozással ezelőtt egy pár nappal beküldött, a helyzet egész súlyosságát híven ábrázoló emlékiratára a királynak ajánlott valamelyes koncessziót a nyelvkérdésben. A felség ezt kerekén megtagadta... evvel a tragikus összekoccanás elemei meg vannak adva...”¹⁴⁹

Fejérváry miniszterelnöki megbízatását ideiglenesnek tekintette, azzal a céllal, hogy a bukott Tisza-kormány végre távozhasson, s ő mielőbb rávegye a választás nyerteseit többségi kormány alakítására. Ez tűnik ki a király öt kinevező kéziratából is: „Kedves báró Fejérváry! Felette sajnálom, hogy hű magyar nemzetem országgyűlési képviselőházának többségéből kormányt mindeddig nem nevezhettem ki, és pedig azért nem, mert a többségé szövetkezett pártok nem terjesztettek elem oly kormányzati programot, melynek alapján a soraikból vett kormányra teljes megnyugvással rábízhattam volna a nemzet sorsát... reményilem azonban, hogy most a kisebbségi kormány felmentése után egy, a pártokon kívül álló kormány közvetítésével... mielőbb lehetővé fogja tenni, hogy a többség soraiból hívhatok meg miniszteriumot szeretett Magyarországom kormányzására... Különös örömmre szolgálna, ha Önnek sikerülne a politikai pártokkal való érintkezés folytán... a megegyezést előkészíteni és ezáltal egy többségi kormány kinevezését előmozdítani.”¹⁵⁰

Fejérváryt fia és Burián még parlamenti „bemutatkozása” előtt, június 19-én rábeszéltek, hogy adja vissza megbízatását. Ezt meg is tette, miután a képviselőház ülésén nem csak a többség részéről talált merev elutasításra, de a kialakult helyzetért elsősorban felelős Tisza is nyíltan megtagadta a „darabont-kormány” támogatását, majd többször megismételte Burián és személyes hívei rábeszélésére, és látva, hogy nem tud a parlamenti többségnél eredményt elérni, de Ferenc József mindannyiszor „megparancsolta”, hogy maradjon posztján. Burián tanúsága szerint kezdettől fogva tudta, hogy kísérlete kilátástalan. Mikor miniszterkeresése közben a szabadelvű Hódossy Imrének ajánlotta fel az igazságügyi tárcát, az elutasítva a felkérést, őszintén megmondta neki, mit gondol vállalkozásáról, mire

¹⁴⁹ HL Burián id. naplója. (A magyarországi k.u.k. ezredek szolgálati nyelvéről van szó.)

¹⁵⁰ Lányi: i. m. 16. o.

Fejérváry azt felelte volna: „Tudom, hogy mire vállalkoztam, de én nem felejtetem el azt, hogy mit köszönhetek a királynak, aki az életemet megmentette. Ha azt parancsolná, ugorjam le a harmadik emeletről, azt is megtenném érte.”¹⁵¹ Ferenc József is tudta, mivel tartozik Fejérvárynak politikai öngyilkosságáért. Mikor Fejérváry többszöri visszautasítás után elvállalta a kormányalakítást, „az öreg király kezét fogva régi katonájával, ezeket a szavakat mondta neki: »Amíg élek, sohasem fogom ezt Önnek elfelejteni!«”.¹⁵² Magyar titkáranak, König Károly tanácsosnak pedig azt mondta: „Fejérváry soha nem fog engem cserben hagyni, nem ismerek mást, aki oly hüen állna mellettem, mint ő.”¹⁵³

Június 21-én Fejérváry az uralkodóval egyetértésben feloszlatta és szeptemberig nem is hívta össze a képviselőház ülését, de tovább tárgyalta a házfeloszlatást alkotmányellenesnek nyilvánító többségi pártokkal. Július elsején felajánlotta minden követelésük (így a választójog kiterjesztése) elfogadását, kivéve a magyar szolgálati nyelv azonnali bevezetését a magyarországi ezredeknél. Ezt a koalíció '67-es pártjai (a katolikus Néppárt és Andrássy disszidens szabadelvűjei) is elutasították. Ezután a törvényhatóságokhoz intézett július 12-i üzenetében megismételte, hogy fő célja a többségi kormány megalakításának előkészítése, de a nyár folyamán mégiscsak arra kényszerült, hogy de facto átvegye az ország kormányzását, kormányának egyes tagjai pedig, elsősorban Kristóffy József belügyminiszter, most már nem bánták volna, ha továbbra is hatalmon maradhatnak. Ezért Kristóffy, egyelőre csak a maga nevében, de a király előzetes tudomásával július 27-én a szociáldemokrata párt nála megjelent küldöttsége előtt tartott beszédében bedobta az általános, titkos választójog bevezetését, egyrészt, hogy új választáson esetleg más többség születhessen, másrészt, hogy ezzel megbontsa a koalíció egységét, hiszen annak '67-es pártjai csak a '48-asok kedvéért fogadták el a választójog radikális kiszélesítését (s mikor végre kormányra kerültek, meg is akadályozták azt).

Fejérváry viszont még ragaszkodni próbált eredeti feladatához, s a képviselőház 1905. szeptember 15-i ülésén bejelentette: a király, aki elfogadta lemondását, várja a koalíció proposícióit kormányalakításra, s a Ház üléséhez október 10-ig újra elnapolta. Eközben a koalíció vezérei szeptember 23-án audiencián jelentek meg a Hofburgban, de megegyezés nem született, s így az országgyűlést december 19-ig ismét elnapolták.

Október 16-án a király újra kormányalakításra szólította fel Fejérváryt, de ekkor már nem csupán közvetítés céljából, hanem a kormányzással, új választás előkészítésével is megbízva. Ezzel már akárhogy nézzük, letért a törvényesség útjáról, s most már nemcsak a koalíció, a szabadelvű párt is élesen bírálta, földművelésügyi minisztere, akit a nagybirtokosok megfigyelőjének tekinthetünk, kilépett a kormányból. Igaz, elnyerte viszont a szociáldemokraták és a sajtófőnöke, Vészi József körül tömörülő modern értelmiségi csoport (Ady, Jászi és társaik) támogatását, akik nem tápláltak illúziókat a koalíció felől – persze Ferenc József felől sem, de Fejérváryban egy parancsot teljesítő katonát láttak, akiről az egyházpolitikai viták éveiből még jó emlékeik is voltak, és a választójogot fontosabbnak tartották az uralkodó körök belső differenciáinál.

Fejérváry új kormányalakítása még mindig a kisebbik rossz volt a tervezett katonai diktatúrához képest – bár tegyük hozzá: nincs okunk feltételezni, hogy annak támogatását a király parancsára nem vállalta volna –, de antiparlamentáris megoldás, amely ráadásul

¹⁵¹ Horánszky: i. m. I. k. 558. o. Hódossy személyes közlése Horánszkyknak.

¹⁵² Horánszky: i. m. I. k. 557. o. Fejérváry Imre személyes közlése Horánszkyknak.

¹⁵³ Josef Schneider (Margutti álneve): Kaiser Franz Joseph I. und sein Hof. Wien, 1919. 49. o.

csak bukással végződhetett. Most már nemcsak parancsot teljesített, Andrássy és Tisza kétszínűségén felbőszülve és talán Kristóffyék hatására is politikai feladatot vállalt a siker reménye nélkül, hiszen nem volt pártja, amellyel választást nyerhetett volna, papírforma szerint azon csak a koalíció pártjai diadalmaskodhattak. Ráadásul olyan célt tűzött programja élére, melynek (a választók számát megháromszorozó reformnak) ha ellensége nem is volt, de meggyőződéses híve sem. 1905. október 28-án programbeszédet tartott,¹⁵⁴ melyben már nem tartózkodott a választási programokban szokásos komolytalan szociális ígéretektől sem, amit a szabadelvű párt azonnal összehívott értekezlete nem is habozott szemére vetni. December elsején, majd 19-én újra lemondott, ezt Ferenc József nem fogadta el, s most már igazán csak őt képviselte minden parlamenti erővel szemben.

1906. újravi nyilatkozatában ugyan újra a koalícióhoz fordult: „Semmi sem akadályozza a többséget abban, hogy a status quo alapján a kormányt átvehesse és... felelős állásban a koronával majdan egyetértésre jutni igyekezzék.”¹⁵⁵ A hangulat ekkor már valóban forradalmi volt, a király és a koalíció szemei előtt 1848 képei jelentek meg – s mindketten megrémültek tőlük. Andrássy február 3-án olyan kompromisszumot ajánlott fel Ferenc Józsefnek, amit ő nyugodtan elfogadhatott volna, ha a közeljövőbe látva megérzi: puhul a nagy hazafiság, s nem nézi Kossuth Ferencet – Kossuthnak. Így viszont teljesen szükségtelenül megrendeztette Fejérváryval az országgyűlés brutális feloszlását, honvéd karhatalom bevonulásával a Parlament épületébe, katonai kormánybiztos kinevezésével. Március 16-án Fejérváry feloszlatta a koalíció „vezérlő bizottságát”, mint valami forradalmi komitét. Fejérváry ezzel valóban gyűlöltté vált, a nemzeti emlékezet a „darabont” nevét máig a katonai puccsához kötve őrizte meg, elfeledve hőstetteit, a honvédség fejlesztésében végzett három évtizedes sikeres munkáját.

A parlamenti többség viszont végre megijedt – a katonaságtól vagy a forradalmi tetteket követelő nemzettől? – s beadta derekát. Április ötödikén Fejérváry fogadta Kossuth Ferencet, aki másnap Andrássyval Bécsbe utazott, s miután lemondtak a katonai követelésekről és elfogadták az általános, titkos választójog elvét, végre megalakíthatták a parlamentáris kormányt, mely kiírta az új választásokat. Fejérváry lemondását most már elfogadta a király, a kortársak emlékezete szerint boldogan, széles mosollyal adta át a hatalmat az új kormánynak. „Politikus nem lettem, de rinocérosz bőröm nőtt” – mondta egy újságírónak.¹⁵⁶

„Kedves Fejérváry báró! Kérelmének megfelelőleg önt magyar miniszterelnöki állásától fölmentettem” – így kezdődik az 1906. április 8-i „legfelsőbb kézirat”. „Ezen, a legnehezebb körülmények közt példás áldozatkészséggel viselt állásában a személyemhez való leghűbb ragaszkodástól, valamint a legtisztább hazafiaságtól vezéreltetve, önfeláldozó buzgalommal kitűnő szolgálatokat teljesített... Ezen, valamint előzőleg is évek hosszú során át, nevezetesen a honvédség nagymérvű fejlesztése által a trón és a haza körül szerzett nagy érdemeiért önnek hálás köszönetet mondok és biztosítom különös kegyelmemről és őszinte vonzalmamról...”¹⁵⁷

¹⁵⁴ Programbeszéde teljes szövegét közli *Lányi*: i. m. 99–122. o.

¹⁵⁵ Uo 146. o.

¹⁵⁶ *Neue Freie Presse*, (Bécs) 1914. április 26. Távozása után még rá hárult a gondoskodás elbocsájtott híveiről. „Wekerle, Kossuth és Andrássy ugyanis megkérték, hogy kormányának nyugdíjjogosultsággal nem bíró tisztviselőit ő lássa el végkielégítéssel, s erre a megfelelő összeget az ő kezébe adták. Fejérváry azoknak, akikenek tehette, állandó kegydíjat is szerzett a király magánpénztárából”, minisztereknek magas kitüntéseket. *Az Újság*, 1914. április 26.

¹⁵⁷ Közli *Lányi*: i. m. 191–192. o.

*Báró Fejérváry Géza síremléke a bécsi Zentralfriedhofban
Dr. Pollmann Ferenc felvétele*

S valóban: végleges bukása után azonnal visszahelyezte a darabont-testőrség kapitányi állásába, gondoskodva jövedelme bőkezű megállapításáról. Reprezentatív állásában politikával nem foglalkozott többé, „Saugeschäft” mondta rá, az őt cserbenhagyó politikai híveit megértette, de azért megsértődött rájuk, családjá és mind inkább betegségei kötötték le, de az erős szivarokról miattuk sem tudott lemondani. Jó kedélyét megőrizte, különösen a koalíció bukásán mulatott nagyokat. „Nem érdekel az egész politika – mondta akkor egyik intímusának, Szomory Emil újságírónak (az író bátyjának) –. Különben is mindig azt mondták rám Apponyi Albert meg a többiek, hogy nem értek hozzá. Helyes, ők jobban értettek hozzá – láttuk.”¹⁵⁸ Vigasztalásul ekkor, Solferino 50. évfordulóján adta neki a Mária Terézia-rendhez a gyémántokat Ferenc József (ha már magának nem adhatta – utolsó csatájáért, melyet a Feldherrnhügel-ről vezényelt). 1911-ben katonai szolgálata 60. évfordulójára az uralkodó emlékérmét veretett, egyik oldalán Fejérváry, a másikon a solferinói csata képe.

¹⁵⁸ *Az Újság*, 1914. április 26. (a Fejérváryt élete alkonyán gyakran látogató Szomory Emil nekrológja, sok más érdekes adatot is tartalmaz.)

1912. december 13-án az uralkodó első főudvarmestere közölte vele, hogy Ferenc József kinevezte a bécsi magyar testőrség kapitányának. Így továbbra is a császárvárosban kellett élnie (bécsi lakása berendezésére még 1903-ban tízezer koronát kapott a Mária Terézia Rendtől). Megszerette Budapestet, nem szívesen lakott Bécsben, egészségének sem használt a hurcolkodás, csúzos, köszvényes, dagadt lábai kínozták, és lassan az érlemeszesedés. Utolsó nyarát Karlsbadban és Bad Gasteinben töltötte. 1914 kora tavaszán hörghurut, majd tüdőgyulladás lépett fel, s végül a nyelvrák vitte el. Utolsó hetében sokat szenvedett, enni sem tudott már. 1914. április 25-én halt meg.

Díszes bécsi temetésén a meghült Ferenc Józsefet a trónörökös képviselte („az úr beteg, a szolgálja meghalt” – írta Bródy Sándor).¹⁵⁹ Ott volt az utolsó élő Mária Terézia-lovag, egy cumberlandi herceg, aki 1866-ban részt vett a langensalza-i csatában, Hazai Samu honvédelmi miniszter a magyar kormány több tagjával és sok magyar politikus. A 39-esek díszzászlóalját Károly főherceg, a leendő király vezette. A pesti Parlamentben Tisza István búcsúztatta.

Nem érte meg már a nagy háborút, amelyre évtizedeken át készült. Nem láthatta munkája eredményét: a honvédség helytállását ötödfél éven át, mellyel bebizonyította, hogy valóban „első vonalbeli” haderő, mely nem maradt el lényegesen a közös hadseregtől; a népfelkelés eredményes, évről évre nagyobb részvállalását a háború terheiből. S nem kellett megérnie Ferenc József halálát, világa: a Monarchia és a régi Magyarország vereségét és felbomlását. Egy sikeres pálya végén, jókor hunyta le szemét.

¹⁵⁹ *Az Újság*, 1914. április 26. – Az utolsó évére, betegségeire, stb. vonatkozó adatok főleg a halála után megjelent terjedelmes nekrológokból valók.

Tibor Hajdu

GÉZA FEJÉRVÁRY'S CAREER

or how could a Hungarian be Franz Joseph's Favourite

Summary

General of the Infantry Géza Fejérváry was Hungarian minister of defence for two decades, between 1884 and 1903, and still his detailed biography has not yet been written. The study focuses on his close connection with Franz Joseph I, and his endeavours to reach it. The Emperor turned his attention to the aggressive captain in 1859 at Solferino, where the monarch tested his abilities as commander for the last time, and where Fejérváry distinguished himself, winning the highest military honour, the Military Order of Maria Theresa, and barony with it. From 1865 to 1868, he served as the Emperor's aide-de-camp, and it was then that their relation developed into what may be called a friendship. The study aims at throwing light upon Fejérváry's much-debated mission, which has remained in obscurity ever since though. After the defeat at Königgrätz in 1866, Franz Joseph sent him and his other confidant, the later chief of staff Beck, to Benedek several times, to inform him on the situation of the Nordarmee and to help preserve the withdrawing troops from an even greater catastrophe. Although many accused him of ingratitude towards his fatherly patron, Benedek, from that time on the stars of Fejérváry and Beck were rising steadily.

In 1872, he was posted to the recently established Hungarian army against the grain, and soon became the deputy of the minister of defence for a whole decade. He found his bearings quickly in what was a new area for him, and did not only gradually overcome the distrust of Hungarian public opinion towards the *schwarzgelb* commissar from Vienna, but also significantly contributed to the development of the Hungarian armed forces, from a second-line militia to a considerable military force. Nevertheless, he could only rise to the ministry through difficulties in 1884, through the intercession of Vienna. He proved his allegiance to the Emperor in several political crises, such as the great anti-military demonstrations in 1886 and 1889, and he was also recognised by the opposition, owing to the establishment of high-level officer training in Hungary, the humanisation of military service and the foundation of Hungarian war industry. He faced serious problems both in politics and in his private life. Supported by the documents of Franz Joseph's military cabinet, the study introduces how the monarch aided him by redeeming his debts, covering up his marriage scandals, and neglecting his defeat at the elections, and how he overwhelmed him with decorations and presents, while worriedly asking for telegram reports on his duels.

It might be the least known of all, what an increasingly important role Fejérváry played in Hungarian internal affairs between 1890 and 1904, during the government crises subsequent to the fall of Kálmán Tisza. This could not have happened under Kálmán Tisza, but as a permanent member of the ever-changing governments of powerless prime ministers, Fejérváry had not only been a firm representative of a moderately liberal policy, but also the intercessor of ecclesiastical reforms at the monarch, which the latter could be reasoned to accept with much difficulty. In revealing this, the recently published cabinet records are of significant help. The less known diaries of Fejérváry's son-in-law, the Austro-Hungarian Monarchy's finance and then foreign minister Burián, too confirm his endeavours to build up a clientele. These introduce how he helped the average consulate official to such a high rank and how he paved the way for István Tisza to prime ministry. It is also known though that Fejérváry played a scandalous and anti-parliamentary role in forming his government in 1905. One cannot add any more to this than that he was fully aware of the absurdity of the enterprise, which he undertook by command of the monarch only.

Tibor Hajdu

LA CARRIÈRE DE FEJÉRVÁRY

ou comment un hongrois a-t-il pu devenir le favori de François-Joseph

Résumé

Bien que le général d'infanterie Géza Fejérváry eut été ministre hongrois de la défense durant deux décennies (1884-1903), personne n'écrivit sa biographie détaillée. La présente étude met au centre sa relation étroite avec François-Joseph Ier et son ambition d'y arriver. L'empereur remarqua le capitaine d'esprit offensif à Solferino (1859) où celui-là se présenta la dernière fois en sa qualité de chef d'armée. A l'issue de cette bataille, Fejérváry obtint l'Ordre Marie-Thérèse, plus haute distinction militaire et le titre de baron avec. Entre 1865-1868, il fut l'officier d'ordonnance de l'empereur et c'est durant ces années-là que leurs relations proches et presque amicales se renforcèrent. L'étude cherche à éclaircir sa mission très discutée lors de laquelle il a été envoyé plusieurs fois, après la défaite à Königgrätz (1866), avec Beck, futur chef d'état major et également proche de François-Joseph, chez Benedek afin de l'informer sur la situation de Nordarmee et d'éviter à la troupe en retraite une catastrophe de plus grande ampleur. Bien qu'il eut été accusé d'ingratitude envers son protecteur Benedek, la carrière de Fejérváry et aussi de Beck commença alors à monter en flèche.

En 1872 il fut affecté, contre son gré, à l'armée hongroise nouvellement formée et il devint bientôt vice-ministre de la défense pour une décennie. Il s'adapta vite à ce nouveau terrain et réussit à vaincre la méfiance de l'opinion publique hongroise envers ce commissaire «schwarzgelb» envoyé de Vienne qu'il fut en créant une véritable force armée à la place des milices de second plan prévues à l'origine. Cependant il eut besoin de la pression exercée par Vienne pour devenir ministre en 1884. Il fit preuve de sa loyauté envers l'empereur lors de plusieurs crises politiques (grandes démonstrations contre l'armée en 1886 et en 1889), tandis qu'il gagna aussi la reconnaissance de l'opposition grâce à la fondation d'une formation d'officiers hongrois de qualité, à l'humanisation du service militaire et à la création de l'industrie de guerre hongroise. Dans sa vie privée il fut également confronté à de graves problèmes. A ce sujet, l'étude étaye, aussi avec des documents du cabinet militaire de François-Joseph, comment l'empereur l'a soutenu en réglant ses dettes et ses scandales de mariage ainsi qu'en négligeant sa défaite électorale tout en le comblant de décorations et même de cadeaux et en exigeant avec inquiétude des télégraphes sur ses duels.

Le moins connu reste peut-être le rôle croissant que joua Fejérváry dans la politique intérieure hongroise entre 1890-1904 lors des crises gouvernementales successives suivant la chute de Kálmán Tisza. En tant que membre permanent des gouvernements dirigés par des premiers ministres faibles, il fut non seulement un représentant marquant d'une orientation libérale et modérée, mais aussi le porte-parole des réformes de politique ecclésiastique auprès de l'empereur qui, au bout de longues discussions, finit par les accepter. Les comptes-rendus des Conseils des Ministres récemment publiés aident également à mettre en évidence ceci. Les journaux intimes peu connus de son gendre Burián, ministre des finances puis des affaires étrangères de la Monarchie, révèlent également son clientélisme, sa manière de faire accéder à un rang si élevé un fonctionnaire de consulat médiocre ainsi que son aide fournie à István Tisza jusqu'à la nomination de celui-ci au poste de Premier ministre. Par contre, il est bien connu le rôle scandaleux que joua Fejérváry en 1905 avec la formation d'un gouvernement antiparlementaire. A ceci on peut juste ajouter qu'il était conscient de l'absurdité de cette entreprise qu'il avait assumée uniquement sur ordre de l'empereur.

Tibor Hajdu

DIE KARRIERE VON GÉZA FEJÉRVÁRY

oder: wie konnte ein Ungar zu einem der Lieblinge Franz Josephs werden

Resümee

General der Infanterie Géza Fejérváry war zwar zwischen 1884–1903 zwei Jahrzehnte hindurch ungarischer Minister für Landesverteidigung, trotzdem hat niemand seine detaillierte Biographie erstellt. Im Mittelpunkt der Studie stehen seine enge Beziehung zu Franz Joseph I., bzw. seine Bemühungen, solch eine enge Beziehung zum Herrscher zu knüpfen. Der Kaiser wurde auf den angriffslustigen Hauptmann aufmerksam, als sich dieser bei Solferino auszeichnete. Dies war zugleich das letzte Mal, dass der Herrscher seine Fähigkeiten als Feldherr vorführte (1859). Für seine Leistungen erhielt Fejérváry den höchsten Militärorden, den Maria-Theresien-Orden und mit diesem den Titel Baron. Zwischen 1865–1868 diente er als Flügeladjutant des Kaisers und dies war die Zeit, als sich ihre vertrauliche, fast schon freundschaftliche Beziehung verfestigte. Die Studie versucht auch die umstrittene, trotzdem unklare Mission von Fejérváry zu beleuchten: nach der Niederlage von Königgrätz (1866) wurde er zusammen mit einem anderen Vertrauten von Franz Joseph, dem späteren Generalstabschef Beck mehrmals zu Benedek geschickt. Sie sollten ihn über die Situation der Nordarmee informieren und die sich im Rückzug befindende Armee vor einer noch größeren Katastrophe bewahren. Zwar warfen ihm viele Undankbarkeit gegenüber seinem väterlichen Gönner Benedek vor, trotzdem stieg Fejérváry ab diesem Zeitpunkt – ähnlich, wie Beck – steil auf der Karriereleiter empor.

1872 wurde er entgegen seines Willens zur kurz zuvor zustande gekommenen ungarischen Honved-Armee versetzt und innerhalb kurzer Zeit für ein ganzes Jahrzehnt zum Stellvertreter des Ministers für Landesverteidigung. Er orientierte sich rasch auf dem für ihn neuen Terrain und konnte das Misstrauen der ungarischen Öffentlichkeit, das dem schwarzgelben Kommissar aus Wien entgegengebracht wurde, stufenweise abbauen und parallel dazu entscheidend zur Entwicklung der als eine Miliz in zweiter Reihe vorgesehenen Honved-Armee zu einer ernsthaften Streitmacht beitragen. Den Ministerposten konnte er jedoch nur schwer, auf Drängen aus Wien im Jahre 1884 erringen. Fejérváry konnte seine Loyalität gegenüber dem Kaiser in mehreren politischen Krisen (so zur Zeit der großen armeefeindlichen Demonstrationen der Jahre 1886 und 1889) unter Beweis stellen. Zugleich errang er mit der Fundierung der niveaувollen ungarischen Offiziersausbildung, der Humanisierung des Militärdienstes und der Gründung der ungarischen Kriegsindustrie auch die Anerkennung der Opposition. Nicht nur in der Politik, auch in seinem Privatleben kämpfte er mit schwerwiegenden Problemen; die Studie belegt auch mit Dokumenten aus dem Militärkabinett von Franz Joseph, wie der Herrscher Fejérváry beim Abbezahlen seiner Schulden und beim „Frisieren“ seiner Eheskandale half, wie er seiner Wahlniederlage keine Beachtung schenkte, wie er Fejérváry mit Auszeichnungen, sogar Geschenken überhäufte und parallel dazu bangend um Telegrammmittelungen über seine Duelle bat.

Am wenigsten ist wohl die wachsende Rolle bekannt, die Fejérváry zwischen 1890–1904, zur Zeit der Regierungskrisen nach dem Sturz von Kálmán Tisza in der ungarischen Innenpolitik spielte. Während der Amtszeit von Kálmán Tisza konnte solch eine Rolle gar nicht in Frage kommen, aber als unverändertes Stammmittglied von wechselnden Regierungen mit schwachen Ministerpräsidenten war er nicht nur herzhafter Vertreter einer mäßig liberalen Richtung, sondern auch Fürsprecher zum Beispiel von kirchenpolitischen Reformen beim Herrscher, die von diesem nur nach langem Überreden akzeptiert wurden. Beim Aufdecken dieser Zusammenhänge sind uns unter anderem auch die neuerdings publizierten Protokolle des Ministerrates behilflich. Die weniger bekannten Tagebücher des Schwiegersohns von Fejérváry, Burián, der Finanz- und Außenminister der Monarchie gewesen ist, belegen ebenfalls die Versuche von Fejérváry, eine Klientel auszubauen. Sie zeigen, wie er den mittelmäßigen Konsulatsbeamten in eine so hohe Position hob und wie er den Weg für István Tisza bis zu dessen Ernennung zum Minister-

präsidenten ebnete. Bekannt hingegen ist die skandalträchtige Rolle, die Fejérváry mit seiner antiparlamentarischen Regierungsbildung im Jahre 1905 spielte. Diesbezüglich kann nur darüber etwas Neues gesagt werden, inwiefern er sich über die Unmöglichkeit des Unterfangens im Klaren gewesen ist, das er nur auf Befehl des Herrschers annahm.

Тибор Хайду

КАРЬЕРА ГЕЗЫ ФЕЙЕРВАРИ,

или каким образом смог венгр стать фаворитом императора Франца Иосифа

Резюме

Генерал-пехотинец (General der Infanterie) Фейервари Геза в течение двадцати лет в период 1884–1903 годов был венгерским министром обороны, несмотря на это его подробная биография не была написана. В центре публикуемой работы поставлена его тесная связь Фейервари с императором Францем Иосифом I, вернее, автор описывает стремления генерала к достижению этой тесной связи. Император обратил внимание на капитана с наступательным темпераментом, когда у Сольферино он в последний раз (1859 г.) испытывал его полководческие способности, после чего капитан и был награжден, заслужив самую высокую военную награду, Орден Марии Терезы, а вместе с ним и титул барона. В 1865–1868 годах он служил флигель-адъютантом императора, в этот период упрочились их отношения, которые можно назвать почти дружескими, душевными. Статья ставит задачу осветить много оспариваемую, и все же остававшуюся в тени миссию этого человека, когда он после поражения при Кенигратце (в 1866 году) вместе с другим поверенным Франца Иосифа, впоследствии начальником генерального штаба Беком был несколько раз направлен к Бенедекку с целью информировать его о состоянии Северной Армии и для содействия в сохранении отступающей армии, дабы предотвратить еще большую катастрофу. Хотя многие обвиняли Фейервари в неблагодарности по отношению к его отеческому благодетелю Бенедекку, все же карьера Фейервари, как и карьера Бека, начиная с этого момента, неуклонно шла вверх.

В 1872 году вопреки его желанию он был прикомандирован к недавно сформированной венгерской армии, а затем вскоре был назначен на пост заместителя министра обороны, где он оставался в течение целых десяти лет. Он быстро ориентировался на новом для него поприще и сумел постепенно преодолеть недоверие венгерской общественности по отношению к „черно-желтому” комиссару, присланному из Вены, что оказало существенное содействие в развитии венгерских вооруженных сил, – которым первоначально было предназначено быть милицией второго ранга, – превращению их в серьезные вооруженные силы. Пост министра обороны, однако, он получил с трудом и под давлением Вены в 1884 году. В ряде политических кризисов (крупные антивоенные демонстрации 1886, 1889 годов) он сумел доказать свою преданность императору, между тем, ему удалось осуществить обоснование венгерской офицерской подготовки на высоком уровне, сделать более гуманной воинскую службу рядового состава, заложить основы венгерской военной про-мышленности, в результате чего он завоевал также и признание венгерской оппозиции. Фейервари преодолевал серьезные проблемы не только в военном деле, в политике, но сталкивался с ними и в своей личной жизни. Автор статьи, подтверждая документами военного кабинета Франца Иосифа, показывает, как император помогал своему фавориту выплатить его личные долги, как сглаживал его супружеские скандалы, не обращая внимания на провалы его на выборах, осыпал своего любимчика наградами, более того, подарками, и как с тревогой ожидал телеграфных донесений о его дуэлях.

Пожалуй, менее всего известна та роль, которую Фейервари во все возрастающей мере играл в венгерской внутренней политике в 1890–1904 годах в период правительственных кризисов после падения Тисы Кальмана, в качестве неизменного стабильного члена сменявших друг друга правительств со слабыми премьерами после Тисы Кальмана, во время правления которого об этом даже речи не могло быть. Он был однако не только энергичным представителем умеренного либерального крыла со свободными принципами, но и заступником (ходатаем) у правителя, например, реформ политики в области церкви, которые император принял лишь после долгих уговоров. Вскрытию таких фактов содействуют в числе прочего и недавно опубликованные протоколы совета министров. Менее известные дневники зятя Фейервари Буриана, бывшего министром финансов, а затем министром иностранных дел, также подтверждают, как Фейервари осуществлял строительство клиентуры, как выравнивал путь Тисы Иштвана до назначения его на пост премьер-министра. Однако известна и та скандальная роль которую Фейервари сыграл в 1905 году, сформировав антипарламентарное правительство. Здесь следует лишь подчеркнуть, что до сих пор не было известно, насколько четко сознавал он нелепость этого предприятия, которое выполнил по приказу правителя.

Budapest, 2003.
360 o. + 16 sztlan o.
3700.- Ft
ISBN 963 9402 30 3

Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái

Válogatott tanulmányok

Sajtó alá rendezte: Mészáros Kálmán

A Rákóczi-szabadságharc hadtörténetének első igazán avatott kutatója, Markó Árpád (1885–1966) számos tanulmányában dolgozta fel a kuruc szabadságharc nagy csatáit és kisebb ütközezeit. A szerző érdeme, hogy a témát a spanyol örökösödési háborúval kapcsolatos nemzetközi összefüggésrendszerben vizsgálta. Ezek az egyre nehezebben hozzáférhető, de immár klasszikussá vált tanulmányok egységes formában és az újabb kutatási eredményekre is utaló jegyzetapparátussal jelentek meg a szabadságharc kitörésének 300. évfordulója alkalmából. A kiadvány bevezetőjében a szerző munkásságát és hányatott életútját, a függelékben pedig a témával foglalkozó műveinek teljes bibliográfiáját is fellelhetjük. A kötetet használatát személy- és földrajzinévmutató, valamint alakulatmutató könnyíti meg.

A szakma elismerését mi sem jelzi jobban, mint hogy a könyv a *Hadtörténelmi Közlemények* és a *Századok* hasábjain is kitűnő kritikát kapott.

Nap Kiadó